

การศึกษาชุมชน

Community Study

คณะผู้ผลิต

นายณัฐพฤทธ์

แก้วพิบูลย์

นายธีรวัฒน์

ปุกณวัฒน์นาพร

นางสาวนภาพรรณ

อนันต์เจริญ

นายปิ่นณวิช

หงษา

นายบุญญดิษฐ์

ดวงบาล

อาจารย์ที่ปรึกษา

อาจารย์สิริภา

สงเคราะห์

ภาควิชาสังคมวิทยา

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โครงการส่งเสริมการผลิตเอกสารชุดการเรียนรู้ที่เป็นการสรุปเนื้อหาในรูปแบบสื่ออิเล็กทรอนิกส์
สนับสนุนโดย

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

คำนำ

เอกสารคู่มือการเรียนรายวิชา สค 311 การศึกษาชุมชนฉบับนี้ จัดทำขึ้นตามโครงการส่งเสริมการผลิตเอกสารชุดการเรียน ที่เป็นสรุปเนื้อหารายวิชาในรูปแบบสื่ออิเล็กทรอนิกส์ของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ภายใต้การดำเนินการของฝ่ายกิจการนิสิตมหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ

สื่ออิเล็กทรอนิกส์ของรายวิชา

1. คู่มือการเรียนรายวิชา สค 311 การศึกษาชุมชน ซึ่งประกอบด้วยรายวิชา วัตถุประสงค์ และสรุปเนื้อหาของรายวิชารวม 6 บทเรียน
2. สื่อประกอบการเรียนการสอน ซึ่งประกอบด้วย
 - 2.1 โสमเพจรายวิชา สค 311 การศึกษาชุมชน
<http://mylesson.swu.ac.th/so311/>
 - 2.2 โสमเพจรายวิชา ที่บรรจุอยู่บนแผ่นดีสก์หรือซีดีรอม (off-line)
จำนวน 1 แผ่น
 - 2.3 คู่มือการใช้งานและติดตั้งโสมเพจรายวิชา จำนวน 1 เล่ม

คณะผู้จัดทำใคร่ขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และฝ่ายกิจการนิสิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ได้ให้โอกาสเข้าร่วมในการจัดทำโครงการนี้ ตลอดจนขอขอบคุณ ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ ที่ได้ให้ความสนับสนุนในการใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ และ อุปกรณ์ในการจัดทำโครงการ รวมถึงคณาจารย์ในสาขาวิชาการพัฒนาชุมชนเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจารย์สิริภา สงเคราะห์ อาจารย์ที่ปรึกษาโครงการ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ตรวจสอบเนื้อหา และช่วยเหลือเป็นอย่างดียิ่งตลอดการดำเนินโครงการ

คณะผู้จัดทำ

นิสิตชั้นปีที่ 3 สาขาวิชาการพัฒนาชุมชนเมือง
ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
1 มีนาคม 2547

สารบัญ

<u>คำอธิบายรายวิชา</u>	<u>5</u>
<u>วัตถุประสงค์</u>	<u>5</u>
<u>บทนำ</u>	<u>6</u>
<u>บทที่ 1 การศึกษาชุมชน</u>	
<u>ความหมายของการศึกษาชุมชน</u>	<u>12</u>
<u>วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน</u>	<u>14</u>
<u>ประเภทของการศึกษาชุมชน</u>	<u>15</u>
<u>แนวคิดของการศึกษาชุมชน</u>	<u>16</u>
<u>บทที่ 2 ปฏิบัติการทางจิตวิทยาในงานชุมชน</u>	
<u>การรู้จักชุมชนและพฤติกรรมผู้คน</u>	<u>18</u>
<u>การศึกษาพฤติกรรมในการทำกิจกรรมของชุมชน</u>	<u>21</u>
<u>การสร้างสัมพันธภาพและการสื่อสารในชุมชน</u>	<u>21</u>
<u>การใช้หลักจิตวิทยาสังคมในการทำงานชุมชน</u>	<u>23</u>
<u>บทที่ 3 วิธีการและกระบวนการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน</u>	
<u>การใช้ข้อมูลเอกสาร</u>	<u>24</u>
<u>การลงพื้นที่ภาคสนาม</u>	<u>24</u>
<u>การสังเกต</u>	<u>26</u>
<u>การจดบันทึกภาคสนาม</u>	<u>27</u>
<u>การสัมภาษณ์</u>	<u>29</u>
<u>การสนทนากลุ่ม</u>	<u>31</u>

บทที่ 4 เครื่องมือทางมานุษยวิทยาในการศึกษาเพื่อความเข้าใจชุมชน

แผนที่เดินดิน	33
ผังเครือญาติ	36
โครงสร้างองค์กรชุมชน	38
ปฏิทินชุมชน	41
ประวัติศาสตร์ชุมชน	43
ประวัติชีวิตบุคคลในชุมชน	47

บทที่ 5 เทคนิคในการศึกษาชุมชน

การประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA)	48
การประเมินสภาวะชนบทอย่างมีส่วนร่วม (PRA)	50
การศึกษาระบบวิเคราะห์ชนบท (RSA)	51
การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (SSA)	52
การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)	53

บทที่ 6 การจัดทำแผนแม่บทชุมชน

ความเป็นมาของการจัดทำแผนแม่บทชุมชน	55
ความหมายของแผนแม่บทชุมชน	56
กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน	57
กรณีตัวอย่างชุมชนเขาคคราม	58

รายวิชา

การศึกษาร่วมชุมชน

รหัสวิชา	สค 311 (SO 311)
ชื่อวิชา (ภาษาไทย)	การศึกษาร่วมชุมชน
ชื่อวิชา (ภาษาอังกฤษ)	Community Study
จำนวนหน่วยกิต	3
(ภาคทฤษฎี)	0
(ภาคปฏิบัติ)	
คณะสังคมศาสตร์	สาขาวิชาการพัฒนาชุมชนเมือง
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ	

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาความหมาย วิธีการศึกษาร่วมชุมชนและทฤษฎีต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชน โครงสร้างของสังคมทั้งแบบสังคมเมืองและสังคมชนบท องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ประชากร วัฒนธรรม กระบวนการเปลี่ยนแปลง โดยเน้นรูปแบบของชุมชนในสังคมไทย

วัตถุประสงค์

- (1) เพื่อให้ทราบถึง ความหมาย วิธีการศึกษาร่วมชุมชนและทฤษฎีต่างๆ เกี่ยวกับชุมชน
- (2) เพื่อให้ทราบถึง โครงสร้างของชุมชนทั้งในสังคมเมืองและสังคมชนบท
- (3) เพื่อให้ทราบถึงองค์ประกอบทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ประชากร วัฒนธรรมของชุมชน
- (4) เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในสังคมไทย

บทนำ

ชุมชน (Community)

ความหมายของชุมชน

1. ความหมายโดยสามัญสำนึก

ชุมชนหมายถึงครอบครัวหลายๆ ครอบครัวมาอยู่รวมในบริเวณเดียวกัน มีลักษณะเป็นเพื่อนบ้านกัน อาจเป็นพี่น้องกันหรือไม่ใช่ก็ได้ (พืทยา สายหู)

2. ความหมายโดยรูปศัพท์

- ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ชุมชนหมายถึง หมู่ชน กลุ่มคนที่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน
- กลุ่มคนที่มีการคบค้าสมาคมกัน มีความสัมพันธ์ต่อกันตามระเบียบกฎเกณฑ์และมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน

3. ความหมายทางวิชาการ

- ชัยันต์ วรรณะภุติ (2536) ชุมชนหมายถึงการอยู่รวมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่รวมกัน ใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่างๆ
- กาญจนา แก้วเทพ (2538) ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้านและใหญ่กว่าระดับหมู่บ้าน และผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีการดำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย
- ประเวศ วะสี (2541) ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ รวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน
- ปารีชาติ วลัยเสถียร (2543) กล่าวถึงความสำคัญของความเป็นชุมชน ว่าการที่กลุ่มคนได้สร้างสรรค์ บางสิ่งบางอย่างขึ้นด้วยตนเอง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างกัน คุณลักษณะหรืออัตลักษณ์ และการทำงานร่วมกัน ความเป็นชุมชนไม่ใช่สิ่งคงที่ อยู่ตลอดเวลา อาจเกิดขึ้นและสลายไปได้ บางขณะก็มีความเข้มแข็งเพื่อเผชิญสถานการณ์ที่ยุ่ยาก บางขณะอาจจะไม่มีพลัง และสูญสลายไปหรืออาจฟื้นตัวขึ้นมาใหม่อีกก็ได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและสภาวะแวดล้อมต่างๆ

ถ้าดูจากความหมายต่างๆ ลักษณะของชุมชน น่าจะมีลักษณะที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

1. เป็นการรวมกันของกลุ่มคน (Group of People) ในรูปของกลุ่มสังคม กล่าวคือ สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันทางสังคม หรือมีปฏิสัมพันธ์กันทางสังคม (Social Interaction) เอื้ออาทรต่อกันและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน
2. มีอาณาบริเวณ (Area) สำหรับเป็นที่อยู่อาศัย หรือประกอบกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกและกลุ่มสังคม ขนาดของชุมชน อาจมีขนาดเล็กจนถึงขนาดใหญ่ ขึ้นอยู่กับจำนวนของสมาชิกในกลุ่มสังคม
3. มีการจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization) เพื่อควบคุมความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน เช่น บรรทัดฐานทางสังคม สถาบันทางสังคม ฯลฯ
4. สมาชิกมีความสัมพันธ์กันทางสังคม (Social Relationship) มีการติดต่อสัมพันธ์กัน มีกิจกรรมร่วมกัน มีความสนิทสนมกัน มีความสัมพันธ์กันแบบพบปะกัน มีวิถีชีวิตคล้ายคลึงกัน
5. สมาชิกมีวัตถุประสงค์ และเป้าหมายในการดำเนินชีวิต รวมทั้ง ได้รับผลกระทบที่เกิดขึ้นร่วมกัน
6. สมาชิกมีระบบการติดต่อสื่อสารและการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจในสิ่งต่างๆ ร่วมกัน

ลักษณะของความเป็นชุมชน

อ.ปาริชาติ วัลย์เสถียร แบ่งความเป็นชุมชน 4 ลักษณะ

1. ชุมชนหมู่บ้าน

- ชุมชนหมู่บ้านในฐานะหน่วยพื้นฐานแห่งการพึ่งตนเอง ชุมชนไม่ได้อยู่อย่างเอกเทศ โดยไม่มีความสัมพันธ์กับหน่วยอื่น ชุมชนจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ของผู้คนที่รู้จักกันอย่างใกล้ชิด มีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้นร่วมกัน และมีกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิต ระบบความสัมพันธ์เป็นแบบครอบครัว เครือญาติ มีการแลกเปลี่ยน การพึ่งพา รวมทั้งความขัดแย้ง

- ชุมชนหมู่บ้านในฐานะหน่วยทางการปกครอง เป็นการกระจุกตัวของบ้านหลายๆ บ้าน หรือหลายครัวเรือน ในพื้นที่แห่งหนึ่งหรือในระบบนิเวศแห่งหนึ่งและเป็นหน่วยทางสังคมที่เล็กที่สุด ที่ทางราชการกำหนดให้เป็น "หมู่บ้าน" ซึ่งมีความหมายเป็นหน่วยทางการปกครองของราชการ ในความจริงความเป็นชุมชนอาจจะไม่มีในหมู่บ้านหรือดำรงซ่อนอยู่ทั้งหมดหรือบางส่วนของหมู่บ้านก็ได้

2. ชุมชนในฐานะขบวนการทางสังคม (Social Movement)

- เกิดจากการวิพากษ์ระบบของภาครัฐ และภาคธุรกิจเอกชน ที่มีบทบาทชี้นำ หรือครอบงำความคิดและทิศทางการพัฒนาของสังคม โดยคนส่วนใหญ่ในสังคมมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทิศทางและกิจกรรมสาธารณะค่อนข้างน้อย จึงเกิดการเรียกร้องหรือต้องการอุดช่องว่าง ด้วยการส่งเสริมการมีส่วนร่วม และเสริมพลังอำนาจให้กับภาคประชาชน ให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบาย ทิศทางการพัฒนา ในฐานะผู้กระทำ

- การรวมตัวของกลุ่มคน โดยการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางเพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง สำคัญอยู่ที่สำนึกเชิงอุดมการณ์ และกระบวนการในการจัดการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน

- ชุมชนในฐานะขบวนการทางสังคม เป็นอุดมการณ์เชิงอำนาจ ที่เกิดจากความสำนึกของคนในสังคมต่อปัญหาสาธารณะ หรือปัญหาที่ตนเองร่วมเผชิญอยู่โดยตรง จึงรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร และเครือข่าย ประกอบด้วยสมาชิกที่หลากหลาย โดยสมาชิกชุมชนไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด มีคุณลักษณะที่คล้ายกันหรือมีความเป็นแบบเดียวกัน ไม่จำเป็นต้องพบปะหน้าตากันโดยตรง การติดต่อสื่อสารมีหลายรูปแบบ

3. ชุมชนแนวมุขนิยมนิยม

- เป็นแนวคิดของชุมชนในเชิงอุดมคติ ซึ่งมีความคิดว่า ชุมชนต้องก่อเกิดมิตรภาพ ความเอื้ออาทร ความมั่นคงและความผูกพัน มีวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ซึ่งเชื่อว่าเกิดโดยธรรมชาติอยู่แล้ว) โดยรัฐไม่ค่อยเข้ามายุ่งเกี่ยวกับสมาชิกของชุมชนมากนัก

- ที่มาของแนวคิดมาจากตะวันตก ที่มองว่าสังคมสมัยใหม่ ทำให้เกิดการสูญเสียความเป็นชุมชน (Sense of Community) เงื่อนไข ของสังคมสมัยใหม่ไม่สามารถตอบสนองให้ปัจเจกบุคคลเกิดความมั่นคง เพราะมีขนาดใหญ่ ซับซ้อนเป็นทางการเกินไป รัฐจะเคลื่อนไหวในนามของรัฐ เช่น สงคราม หรือการค้าระหว่างประเทศ

- ทางเลือกที่นักคิดแนวนี้เสนอ คือ เรียกร้องให้ชุมชนมีขนาดเล็ก มีโครงสร้างที่แน่นอนเหนียว เพราะชุมชนขนาดเล็กเท่านั้น จะช่วยฟื้นฟู สภาพความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดีขึ้น เพราะจะรับผิดชอบต่อหน่วยที่เล็กที่สุด ชุมชนขนาดเล็กเน้นการกระทำที่เต็มไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่คนรู้จักกันอย่างใกล้ชิดสนิทสนม

4.ชุมชนในรูปแบบใหม่ หรือชุมชนเสมือนจริง (Virtual Community)

- เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาเทคโนโลยี และปัญหาของสังคมสมัยใหม่ ที่ทวีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น การพิจารณาปัญหาและแนวทางแก้ปัญหา ไม่อาจจำกัดอยู่ในปริมาตรของชุมชนที่มีอาณาเขตทางภูมิศาสตร์เล็กๆ ได้เพียงลำพัง

- ชุมชนแบบใหม่ มีลักษณะเป็นชุมชนไร้พรมแดน สมาชิกหรือผู้สนใจสามารถเข้าร่วมได้โดยไม่จำกัดแหล่งที่อยู่ トラบที่ขยายเทคโนโลยีทางการสื่อสารครอบคลุมถึง อาจเป็นลักษณะชุมชนทางอากาศ เช่น รายการวิทยุชุมชน ชุมชนเครือข่ายทางอินเทอร์เน็ต สมาชิกไม่จำเป็นต้องอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่เดียวกัน

- ลักษณะความเป็นชุมชนคือสายใยหรือข่าย (WEB) ของความสัมพันธ์ทางสังคม มีพลังความยึดโยง สนับสนุนเกื้อกูลกัน โดยมีข่ายทางเทคโนโลยีเป็นตัวเชื่อมโยงความสัมพันธ์ และการสื่อสารของผู้คนต่างๆ โดยมีสมาชิกไม่จำกัดเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ เพศ วัย ศาสนา ฐานะทางเศรษฐกิจ ฯลฯ

ชุมชนตามแนวคิดทางสังคมวิทยา

ชุมชนตามแนวคิดทางสังคมวิทยาหมายถึงหน่วยทางสังคมและทางกายภาพ ได้แก่ ละแวกบ้าน หมู่บ้าน เมือง มหานคร George Hillery (อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร, 2543) ให้ความหมายร่วมจากคำจำกัดความของชุมชนว่าชุมชนประกอบด้วย

1. อาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ (Geographical area – territorial)
2. ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction – Sociological)
3. มีความผูกพัน (Common ties – psycho cultural)

อย่างไรก็ตาม มีผู้โต้แย้งวิธีการสรุปหาคำจำกัดความในแบบของ Hillery ว่าจริงๆ แล้วไม่อาจหาคำจำกัดความตายตัวมาอธิบายลักษณะของชุมชนทุกชุมชนเพราะแต่ละชุมชนจะมีความแตกต่างกันออกไป หากพยายามจะหาลักษณะร่วมแล้ว ชาติแท้ของชุมชนบางชุมชนจะขาดหายไป จากคำจำกัดความอันเป็นค่ากลางๆ นั้น (Plant, 1974 p. 9-18)

ในขณะที่ Poplin (1979, p. 9-18) ได้กล่าวถึงชุมชนใน 3 สถานะ คือ

1. ชุมชนในฐานะหน่วยทางภูมิศาสตร์ (Community as a territorial unit)
2. ชุมชนในฐานะหน่วยขององค์กรทางสังคม (Community as a unit of Social Organization)
3. ชุมชนในฐานะหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรม (Community as a Psycho cultural unit)

และได้นิยามแนวคิดและขอบเขตของชุมชนว่า ต้องประกอบด้วยลักษณะ 5 ประการ คือ

1. กลุ่มคนที่มาอยู่รวมกันในพื้นที่ หรือบริเวณหนึ่ง (Geo-graphic area)
2. สมาชิกมีการติดต่อระหว่างกันทางสังคม (Social Interaction)

3. สมาชิกมีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม (Social Relationship)
4. มีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อระบบนิเวศ (Psycho-Ecological Relationship)
5. มีกิจกรรมส่วนรวม เพื่อใช้ประโยชน์ (Central activities for unilization)

สรุปความเป็นชุมชน

1. ความเป็นชุมชนไม่ได้มีความหมายตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ตลอดเวลา
2. บรรดานักวิชาการ นักพัฒนา ฯลฯ ผู้คนที่ให้ความหมายของคำว่าชุมชน ต่างให้ความหมายที่สอดคล้องกับความรู้ ทัศนคติ และหรือผลประโยชน์ของตน
3. การจำกัดคำนิยามของคำว่าชุมชน ในแนวใดแนวหนึ่ง ย่อมขาดความหลากหลาย หรือความไม่เข้าใจในความเป็นชุมชน
4. ชุมชนไม่จำเป็นต้องให้ความสำคัญทางพื้นที่หรืออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์แต่ขณะเดียวกันชุมชนก็ไม่ได้อยู่อย่างเอกเทศ โดยไม่มีความสัมพันธ์กับหน่วยอื่นๆ
5. ความเป็นชุมชนอาจเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ และความเกาะเกี่ยวกันของกลุ่มคนในระดับต่างๆ ในมิติทางวัฒนธรรม อำนาจและผลประโยชน์
6. ความเป็นชุมชนไม่ได้หมายถึงความสัมพันธ์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันที่มีแต่มีมิตรภาพและความเอื้ออาทร ในชุมชนขนาดเล็ก หรือชุมชนตามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เท่านั้น
7. ความเป็นชุมชนอาจแทรกอยู่กับการประกอบอาชีพในชีวิตประจำวัน ซึ่งเกิดขึ้นได้ตั้งแต่ชุมชนขนาดเล็ก ที่สมาชิกมีความสัมพันธ์ทางสังคมแบบส่วนตัว รู้จักช่วยเหลือกัน ในอาคารชุด โรงงานอุตสาหกรรม จนถึงความสัมพันธ์แบบเครือข่าย ประเภทต่างๆ ตลอดจนขยายทางเทคโนโลยีการสื่อสารที่เชื่อมโยงมนุษย์ ให้สามารถติดต่อกันทั่วโลก

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อตั้งเป็นชุมชน

1. ความเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์
2. การหนีภัยไปสู่ความปลอดภัยกว่า เช่น เกิดศึกสงคราม ถูกกวาดต้อน ภัยจากภัยธรรมชาติ ภัยจากโรคระบาด โจรผู้ร้าย
3. ที่ดินทำกินเดิมไม่เพียงพอต่อสภาพครอบครัว ที่สมาชิกมากขึ้น
4. การขยายตัวของเมืองอุตสาหกรรม
5. นโยบายบางประการของรัฐ
6. ความเจริญก้าวหน้าของการคมนาคม
7. ฯลฯ

ตัวอย่างประเภทชุมชนในสังคมไทย ที่แบ่งตามมิติต่างๆ

1. แบ่งตามพัฒนาการของแบบแผนการผลิต
 - ชุมชนล่าสัตว์และเก็บของในป่า
 - ชุมชนเกษตรกรรม
 - ชุมชนอุตสาหกรรม
 - ชุมชนพาณิชย์/การค้าและการบริการ
 - ชุมชนการท่องเที่ยว
2. แบ่งตามลักษณะของอาชีพ/กิจกรรมหลัก
 - ชุมชนชาวนา
 - ชุมชนชาวสวน
 - ชุมชนชาวไร่
 - ชุมชนชาวประมง
 - ชุมชนจักสาน
 - ชุมชนศูนย์กลางการค้า
 - ชุมชนศูนย์กลางการขนส่ง
 - ฯลฯ

3. แบ่งตามลักษณะการปกครอง
 - ชุมชนระดับหมู่บ้าน
 - ชุมชนระดับเทศบาลตำบล
 - ชุมชนระดับเทศบาลเมือง
 - ชุมชนระดับเทศบาลนคร ฯลฯ
4. แบ่งตามลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม
 - ชุมชนชนบท
 - ชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท
 - ชุมชนเมือง
5. แบ่งตามกลุ่มชาติพันธุ์
 - ชุมชนมอญ
 - ชุมชนมุสลิม
 - ชุมชนชาวจีน
 - ชุมชนชาวเขา
 - ชุมชนชาวญวน
6. แบ่งตามลักษณะการถูกกระทำ/ถูกพัฒนาจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ผ่านมา
 - ชุมชนที่ยังมองไม่เห็นปัญหา
 - ชุมชนที่มองเห็นปัญหา/เริ่มปรับตัว
 - ชุมชนที่เริ่มเข้าสู่กระบวนการปรับตัว
 - ชุมชนพึ่งตนเอง/ชุมชนเข้มแข็ง
7. แบ่งตามการนับถือศาสนา เช่น
 - ๑ พุทธ
 - ๑ อิสลาม
 - ๑ คริสต์
 - ๑ ฮินดู
 - ๑ ซิก
8. แบ่งตามลักษณะของอาชีพ/กิจกรรมหลัก
 - ภาคชนบท/เกษตรกรรม เช่น
 - < ชุมชนชาวนา
 - < ชุมชนชาวสวน
 - < ชุมชนชาวไร่
 - < ชุมชนชาวประมง
 - < ฯลฯ
 - ทั้งภาคชนบทและเมือง เช่น
 - ๓ ชุมชนจักสาน/ชุมชนช่างฝีมือ
 - ภาคเมือง เช่น
 - ๑ ชุมชนศูนย์กลางการค้า
 - ๑ ชุมชนศูนย์กลางการขนส่ง
 - ๑ ชุมชนศูนย์กลางการบริการ
 - ๑ ฯลฯ
9. ชุมชนประเภทอื่นๆ
 - Z ชุมชนแออัด
 - Z ชุมชนกันชนตามแนวป่า
 - Z ชุมชนกองขยะ
 - Z ชุมชนตามแนวชายแดน

Z นิคมสร้างตนเอง

ทั้งนี้ความเป็นชุมชน ที่แบ่งตามมิติต่างๆ เหล่านี้ ไม่ได้เป็นกฎเกณฑ์ในการมองหรือแบ่งชุมชนที่ตายตัว เนื่องจากชุมชนมีการเกิดขึ้น มีความเคลื่อนไหว มีการเปลี่ยนแปลง มีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา มีเกิดขึ้น มีเจ็บป่วย มีสูญสลาย เช่นเดียวกับร่างกายมนุษย์ ดังนั้นองค์ประกอบภายในของชุมชน ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงตามปัจจัยที่มากระทบอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะ ตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นนโยบายการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่ การพัฒนาให้เป็นอุตสาหกรรม การพัฒนาไปสู่ความเป็นเมือง จนส่งผลกระทบต่อเชิงโครงสร้างต่อสังคมไทย และชุมชนไทยส่วนใหญ่ซึ่งมีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรกรรม จากรูปแบบการผลิตแบบพึ่งพาธรรมชาติ ผลิตแบบพออยู่พอกิน ก็กลายมาเป็นการทำเกษตรเชิงเดี่ยว เกษตรเชิงพาณิชย์ การส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมทำให้เกิดการพึ่งเงินลงทุนจากต่างประเทศ พึ่งพาดตลาดภายนอกที่ไม่สามารถควบคุมกลไกราคาดตลาด พึ่งวัตถุดิบนำเข้า รวมทั้งเทคโนโลยีเพื่อการผลิตจากต่างประเทศ ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ ระบบนิเวศต่างๆ ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ภาวะมลพิษ เกิดการอพยพแรงงานจากภาคชนบทเข้าสู่เมือง ชุมชนโดยเฉพาะชุมชนในภาคชนบทเกิดการล่มสลาย มีชาวบ้านในท้องถิ่นหลายพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาใหญ่ๆ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นต่างๆ เป็นสัญญาณที่บ่งบอกถึงทิศทางการพัฒนาที่ละทิ้งภูมิปัญญา ทนทางสังคมต่างๆ ที่มีอยู่ โดยเน้นเพียงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ความเคลื่อนไหวในแวดวงการพัฒนาและนักวิชาการหลายๆ ท่าน จึงหันมาทบทวนถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับสังคมไทย เริ่มเกิดกระแสชุมชนนิยม ท้องถิ่นนิยม เพื่อดึงคุณค่าดั้งเดิมและพลังที่มีอยู่ในชุมชนกลับคืนมา เพื่อให้ชุมชนหลายๆ ชุมชนที่อ่อนแอให้กลับมาสามารถพึ่งตนเองได้ดั้งเดิม แนวทางหนึ่งคือการลงไปศึกษาค่าตอบของการพัฒนารวมทั้งองค์ความรู้ในเชิงวิชาการเพื่อนำมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่มีอยู่หลากหลาย โดยใช้วิธีการศึกษาชุมชน ทั้งการศึกษาชุมชนโดยนักวิชาการ นักพัฒนารวมทั้งแนวโน้มที่เกิดขึ้นขณะนี้ก็คือการทำประชาพิจัยเพื่อการพัฒนา นั่นคือชาวบ้านหันมาศึกษาชุมชนด้วยตนเอง

ดังนั้น วิชานี้จึงเป็นการรวบรวมองค์ความรู้เรื่องชุมชนทั้งในเชิงวิชาการ และเครื่องมือเทคนิคต่างๆ สำหรับการลงไปศึกษาชุมชน จนนำไปสู่การประยุกต์การศึกษาชุมชนเพื่อนำไปวางแผนแม่บทชุมชน ซึ่งขณะนี้ ในหลายพื้นที่ผ่านกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน จนสามารถนำไปใช้ในการวางทิศทางวิถีชีวิตของชุมชนของตนเองบ้างแล้ว ทั้งการแก้ปัญหาที่ผ่านมาในประเด็นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาหนี้สิน ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม การละทิ้งภูมิปัญญาและวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเอง ฯลฯ รวมทั้งการวางแผนเพื่อตั้งรับกับสถานการณ์ที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคตในรูปแบบของกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมกลุ่ม ออมทรัพย์ การจัดการป่าชุมชน การรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิม ฯลฯ ซึ่งกระบวนการในการศึกษาชุมชนจะสามารถเป็นเครื่องมือในเบื้องต้นที่จะช่วยให้ผู้ที่ต้องการศึกษาชุมชนไม่ว่าจะเพื่อวัตถุประสงค์ใดก็ตามได้บรรลุวัตถุประสงค์นั้นๆ

บทที่ 1 **การศึกษาชุมชน**

ความหมายของการศึกษาชุมชน

สิ่งที่พึงสังเกตเกี่ยวกับชุมชน

อ. ปาริชาติ วลัยเสถียร “ ชุมชนน่าจะได้รับการพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน อาจอยู่ในมหาวิทยาลัย โรงเรียน ตลาด โรงงานอุตสาหกรรม คอนโดมิเนียม อินเทอร์เน็ต เว็บไซต์ต่างๆ ที่ผู้คนสามารถสานสัมพันธ์กันได้ ไม่จำเป็นต้องคิดในระบบเดียวกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมแบบเดียวกัน แต่ น่าจะเป็นลักษณะของกระบวนการของประชาชน ของกลุ่มคนในการปรับตัว เพื่อสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ หรือ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ ที่ประชาชนหรือกลุ่มคนเหล่านั้นมีสิทธิในการกำหนด โครงสร้าง กฎเกณฑ์ กติกา และการจัดการทรัพยากรของตนเอง และเมื่อหมดภารกิจช่วงนั้น อาจอ่อนตัวหรือสูญสลายไปได้ ขณะเดียวกันก็อาจพลิกฟื้นขึ้นใหม่ได้ด้วย ”

อ.พรพิไล เลิศวิชา “ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก่อรูปขึ้นมาช้านาน ก่อนหน้านี้ อย่างน้อย ก็หลายร้อยปี ที่เราสามารถสืบได้ด้วยวาจา อย่างในท้องทุ่งภาคกลาง พบว่ามีจำนวนทุ่งใหญ่ๆ ประกอบด้วยหมู่บ้านที่เป็นสมาชิกตั้งแต่ 30 50 80 จนถึงหลายร้อยหมู่บ้าน อยู่หลายทุ่ง ถ้าย้อนไปอ่านหนังสือของไม้เมืองเดิม เขาย่าเท้าไปตลอดท้องทุ่งภาคกลาง เขาใช้คำว่า “ชาวทุ่ง ” ไม่ใช่ “ชาวบ้าน ” คำว่าชาวทุ่งจึงมีความหมายถึงการพึ่งพิงของชุมชนหรือเศรษฐกิจของชุมชนในเขตนี้ ที่มีอยู่ในระดับทุ่ง ไม่ใช่ระดับบ้าน ชาวบ้านทั้งหมด 18 หมู่บ้านนับถือผีทุ่งเดียวกัน ดังนั้น หน่วยในการศึกษาหมู่บ้านภาคกลาง อาจศึกษาเป็นหมู่บ้านก็ได้ แต่ถ้าในระดับการปกครองของรัฐ รัฐบอกว่าถ้าใหญ่กว่าหมู่บ้าน ก็ให้ไปดูที่ตำบล สำหรับชาวบ้าน เขตปกครองไม่ใช่ตัวชีวิตว่าพวกเขาจะยืนอยู่ได้หรือไม่ และไม่ใช่ว่าหน่วยที่จะบอกว่าต้องเกิดเครือข่าย ของการทำเศรษฐกิจ สังคมร่วมกัน เพราะเขตปกครองกำหนดขึ้นมาจากจำนวนเจ้าหน้าที่ของรัฐ ว่ารัฐมีเจ้าหน้าที่เท่านี้ รัฐก้าวเข้าไปถึงได้เท่านี้ ”

ความหมายของการศึกษาชุมชน

บำรุง บุญปัญญา (2525) มาจากกรอบแนวคิดในการประเมินผลและตั้งคำถามว่าทำอย่างไรจึงจะเข้าใจเรื่องการศึกษาและกิจกรรมให้ลงไปสู่การสร้าง ความเข้าใจต่อวิถีชีวิตของชุมชน เป็นการประเมินผลและตีความ ข้อมูลที่ได้จากชาวบ้าน

ชยัน วรธนะภุติ (2536) “ เป็นการศึกษาและอธิบายอย่างเป็นระบบว่าชุมชนมีสภาพโดยรวมเป็นอย่างไร มีเงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อม รูปแบบการผลิตหรือการทำมาหากิน มีรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างไร มีการจัดระเบียบสังคมอย่างไร โครงสร้างอำนาจในชุมชนเป็นอย่างไร องค์กรชาวบ้านมีอย่างไร มีปัจจัยหรือมีอิทธิพลจากภายนอก มาเกี่ยวข้องอย่างไร มีองค์ความรู้ที่สะสม มีวิธีการ มีศักยภาพในการแก้ปัญหาอย่างไร ปัจจัยอะไรที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางและ

รูปแบบความสัมพันธ์ ถ้าสามารถเก็บรวบรวมได้ จะทำให้เข้าใจในการเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง ”

อรพินท์ สพโชคชัย (2537) การศึกษาชุมชน คือการที่นักพัฒนาต้องทำความเข้าใจข้อมูล สภาพหมู่บ้าน ลักษณะภูมิประเทศ ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ผู้นำ ความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรม การเมืองระดับหมู่บ้าน ตลอดจนสภาพปัญหาต่างๆ ทั้งนี้ เพื่อเข้าใจชุมชนที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานต่อไป

กาญจนา แก้วเทพ (2538) เปรียบเทียบการศึกษาชุมชนว่า “ เปรียบเสมือนเป็นการรู้จักและการทำความเข้าใจกับชีวิตของ คน ๆ หนึ่ง คือ การล่วงรู้ ว่าในอดีตเขาเคยผ่านร้อน ผ่านหนาวมา เท่าไร อย่งไรบ้าง มีบาดแผล ะไรบ้างจากอดีต มีวิธีการเยียวยาอย่างไร เคยมีความชื่นชมสมหวัง ะไรบ้างกับอดีต ปัจจุบันมีความทุกข์อะไร มีความหวัง ความปรารถนา ความใฝ่ฝันในอนาคตอย่างไร ะไรทำให้ทุกข์ ะไรทำให้สุข การศึกษาชุมชนก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน ที่แตกต่างก็คือ ขณะที่ชีวิตของคนแต่ละรุ่นจะเกิดขึ้น ดำรงอยู่แล้วแตกดับ แต่ชีวิตของชุมชนสามารถจะสืบทอดต่อเนื่องได้ เพราะชีวิตของคนรุ่นใหม่ที่เข้ามาแบกรับชีวิตของชุมชนแทนชีวิตคนรุ่นเก่า ”

นัยยะของ คำว่า “ การศึกษาชุมชน ”

1. การทำความเข้าใจ การที่คนภายในหรือภายนอก ทำความรู้จักหรือทำความเข้าใจกับชุมชนไม่ว่าจะเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ใดก็ตาม หรือไม่ว่ากลุ่มคนที่ต้องการทำความเข้าใจจะเป็น นักวิชาการ นักพัฒนา ฯลฯ ซึ่งการทำความรู้จักถือว่าเป็นขั้นตอนแรกๆ ที่สำคัญในการทำงานกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาชุมชนในเชิงวิชาการหรือเพื่องานพัฒนา ซึ่งอาจจะส่งผลทำให้งานการศึกษาชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายในขั้นต่อไปหรือไม่
2. การยอมรับ ในสิ่งที่ชุมชนเป็น และมีความแตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ เมื่อผู้เข้าไปศึกษาชุมชน ทำความรู้จักชุมชนที่ศึกษาแล้ว อาจต้องยอมรับว่าชุมชนแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันทั้งในด้านสภาพแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อให้เข้าใจลักษณะของแต่ละชุมชนตามบริบทที่เป็นอยู่
3. การเรียนรู้ เมื่อผู้ศึกษาชุมชนยอมรับในสิ่งที่ชุมชนเป็นอยู่ การเรียนรู้เรื่องราวของชุมชนนั้น ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจกันยิ่งขึ้น การศึกษาชุมชนที่มีประสิทธิภาพอย่างน้อยควรมีความรู้เรื่องพื้นที่ สถานการณ์และสิ่งแวดล้อมรวมทั้งองค์ประกอบต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน
4. การทำความเข้าใจ การเรียนรู้ชุมชนในด้านต่างๆ จะช่วยสร้างความเข้าใจเรื่องของคนในชุมชนว่ามีแบบแผนในการดำรงชีวิต และการตัดสินใจเรื่องต่างๆ อย่งไร เพื่อให้สามารถระบุปัญหา และกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเรื่องต่างๆ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการทำกิจกรรมต่างๆกับชุมชนอย่างสอดคล้องและลงตัว
5. การอธิบายอย่างเป็นระบบ ก็คือ การศึกษาชุมชนและการอธิบายถึงสภาพโดยรวมของชุมชนว่าเป็นอย่างไ อธิบายระบบชีวิตทั้งหลายของชุมชนอย่างเป็นองค์รวมและเป็นบูรณาการ การอธิบายจากองค์ประกอบของชุมชน มาสู่ภาพรวมในความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างองค์ประกอบต่างๆ เช่น เงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลรูปแบบการผลิต หรือการทำมาหากิน

รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก การจัดระเบียบสังคม โครงสร้างอำนาจในชุมชน ปัจจัยหรืออิทธิพลจากภายนอกที่เกี่ยวข้องกับชุมชนที่กำหนดทิศทางและรูปแบบความสัมพันธ์ ฯลฯ สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะช่วยทำให้มองเห็นถึงการเปลี่ยนแปลง และปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง

6. การตีความความหมายที่ซ่อนอยู่ นอกจากการศึกษาชุมชนจะมองสภาพภายนอกที่เกิดขึ้นโดยทั่วไปแล้ว แต่สิ่งที่อยู่ภายในชุมชนไม่ใช่มีแต่เฉพาะสิ่งที่เห็นรูปร่างที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า พฤติกรรมหรือปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนล้วนแล้วแต่มีนัยยะที่แอบแฝงอยู่แทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะในเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ซึ่งจากข้อมูลที่ได้มาจึงจำเป็นต้องมีการตีความหมายของความสัมพันธ์ที่ซ่อนอยู่
7. การวิเคราะห์ เป็นกระบวนการหรือขั้นตอนหนึ่งของการศึกษาชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้มา มาวิเคราะห์หรืออธิบายถึงความสัมพันธ์ในภาพรวมรวมทั้งบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง อธิบายถึงปัจจัยและสาเหตุต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกที่ทำให้ชุมชน เป็นแบบนั้น อาจจะมีการปรับตัว / ความเคลื่อนไหวของชุมชนตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบันว่ามีปัญหาอะไรบ้าง ชุมชนมีกระบวนการแก้ปัญหาของตนเองอย่างไรบ้าง
8. การประเมินผล เมื่อผ่านกระบวนการวิเคราะห์ในภาพรวม รวมถึงการมองเห็นปัญหา ตลอดจนกระบวนการใช้ภูมิปัญญาของชุมชนในการแก้ปัญหาต่างๆ อย่างไร และกระบวนการแก้ปัญหาต่างๆ เหล่านั้นทำให้ชุมชนเป็นอย่างไร ประสพผลสำเร็จหรือไม่อย่างไร ที่ผ่านมาชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้เรื่องใดบ้าง

ความสำคัญของการศึกษาชุมชน

ดร. อานันท์ กาญจนพันธ์ ได้แสดงความคิดเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาชุมชนว่า

1. ชุมชนมีหลายองค์ประกอบ หลายมิติ หลายด้าน
2. ชุมชนสะท้อนลักษณะหรือสภาพของธรรมชาติความเป็นมนุษย์
3. ชุมชนสามารถอธิบายว่าอะไรคือคุณค่า อะไรคือเกณฑ์ที่ทำให้เราสามารถอยู่ร่วมกัน
4. ชุมชนเป็นเรื่องของการสร้างพื้นที่ (หน่วยความสัมพันธ์) ที่เรายืนอยู่ในฐานะที่เป็นมนุษย์ในสังคม
5. ชุมชนเป็นเรื่องของการสร้างทุนทางสังคม

ดร. กาญจนา แก้วเทพ

⊕ ประสบการณ์งานพัฒนาในอดีต ยึดหลักการทำงานแบบบนลงล่าง โดยมีความเชื่อว่าประชาชนนั้นว่างเปล่า จำเป็นที่องค์กรพัฒนาจากภายนอก จะต้องนำทรัพยากรทุกชนิดเข้าไปให้ (แนวคิด งบประมาณ บุคลากร ความรู้ แนวทางการทำงาน การจัดองค์กร ฯลฯ)

⊖ เมื่อมีการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาจากการนำความรู้จากภายนอกเข้าไปแทนที่ความรู้จากภายใน มาเป็นการประสานความรู้ทั้งจากภายนอกและภายใน เข้าด้วยกัน ต้องเผชิญปัญหาว่าจะเริ่มต้น จากการถือเอาชาวบ้านและชุมชนเป็นตัวตั้งได้อย่างไร

⊙ การศึกษาชุมชนทำให้เรารู้ว่า สิ่งที่ชุมชนมีอยู่นั้นคืออะไร มีเหลืออยู่มากน้อยแค่ไหน อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเหมาะสมกับกาลสมัย หรืออะไรที่ล้าสมัยไปแล้ว

วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน

1. เพื่อทดสอบความรู้ต่างๆ เพื่อยืนยันและเป็นการทำให้ความรู้เดิม มีความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น
2. เพื่อหาข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นการหาความรู้ใหม่ เพิ่มเติมความรู้ให้มากยิ่งขึ้น
3. เพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ประโยชน์และเป็นเครื่องมือในการพัฒนา ทั้งเป็นข้อมูลพื้นฐานเพื่อการวางแผนและนโยบาย รวมทั้งการนำไปใช้ในทางปฏิบัติ เช่น
 - เห็นลู่ทางในการกระตุ้น ส่งเสริมให้คนหรือกลุ่มในชุมชนริเริ่มกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาของตนเอง

- สามารถดึงศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อกระบวนการพัฒนาจากล่างขึ้นบน
- ฯลฯ

ประเภทของการศึกษาชุมชน

1. จำแนกตามวัตถุประสงค์ของการนำความรู้ไปใช้
 - 1.1 ศึกษาชุมชนแบบหาความรู้พื้นฐานทั่วไป หาข้อมูลทั่วไปของชุมชน
 - 1.2 ศึกษาแบบทดสอบความรู้เดิม เช่น ทฤษฎีสังคมไทยมีโครงสร้างหลวม
 - 1.3 ศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ เช่น ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน
 - 1.4 ศึกษาเพื่อหารูปแบบจำลอง (Model) ไปใช้ในงานพัฒนา
2. จำแนกตามเนื้อหาข้อมูลที่จะนำไปใช้
 - 2.1 การศึกษาข้อมูล โดยละเอียด เพื่อประโยชน์ในการวางแผนในอนาคตระยะยาว เป็นแนวทางในการพัฒนา
 - 2.2 การศึกษาข้อมูลเฉพาะหรือข้อมูลคร่าวๆ เพื่อการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า หรือประเด็นเร่งด่วน นำไปลงมือปฏิบัติงานพัฒนาทันที
3. จำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูล
 - 3.1 เก็บข้อมูลจากเอกสาร หรืองานวิจัยที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว (ข้อมูลทุติยภูมิ)
 - 3.2 เก็บข้อมูลชุมชนแบบสำรวจเชิงปริมาณ เช่น การใช้แบบสอบถาม
 - 3.3 เก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด เช่น ใช้สัมภาษณ์แบบเจาะลึก สังเกตการณ์อย่างต่อเนื่อง
 - 3.4 เก็บข้อมูลชุมชนแบบเชิงลึก (เชิงคุณภาพ) ใช้ชีวิตเสมือนเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ที่ศึกษา ฝังตัวอยู่ในชุมชน
4. จำแนกตามการวิเคราะห์ข้อมูล
 - 4.1 การศึกษาชุมชนเชิงปริมาณ ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติ
 - 4.2 การศึกษาชุมชนเชิงคุณภาพ ใช้การพรรณนาโดยละเอียดรวมทั้งตีความระบบสัญลักษณ์ต่างๆ
5. การจำแนกตามมุมมองและทัศนคติของผู้ศึกษา
 - 5.1 การศึกษาชุมชนโดยคนภายในชุมชน
 - 5.2 การศึกษาชุมชนโดยคนภายนอกชุมชน

มิติประเด็นของการศึกษาชุมชน

สำนักโครงสร้าง-หน้าที่, สำนักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม, สำนักวัฒนธรรมนิเวศวิทยา ฯลฯ องค์ประกอบหลักของฐานการศึกษาชุมชน รวมทั้งการวิเคราะห์มี 3 ด้าน ได้แก่

1. โครงสร้างสังคม (Social Structure) ส่วนประกอบต่างๆ และความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบ เช่น ระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ ระบบชนชั้น ฯลฯ
2. สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ (Ecology) การปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในการดำรงชีวิต
3. ระบบวัฒนธรรมและอุดมการณ์ (วัฒนธรรม and Ideology) การให้คุณค่าของสิ่งต่างๆ ทั้งด้านจิตใจและวัตถุ (นามธรรมและรูปธรรม) มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตด้านต่างๆ (Way of Life) รวมทั้งทำให้คนในชุมชนนั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้

ตัวอย่าง ประเด็นในการศึกษาชุมชน

1. ความเป็นมา ประวัติศาสตร์ชุมชนและสถานการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง
2. เงื่อนไขด้านภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ
3. รูปแบบวิถีการผลิตและการทำมาหากิน
4. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนรูปแบบต่างๆ (เช่น ความขัดแย้ง ความร่วมมือ ฯลฯ)
5. การจัดระเบียบสังคม การรวมตัว การเกิดกลุ่มและองค์กรต่างๆ

6. โครงสร้างอำนาจ ทั้งภายในและภายนอก ผู้นำของชุมชนตามธรรมชาติและ การแต่งตั้ง
7. ความคิดเห็น อุดมการณ์ มุมมอง ความเชื่อ ความศรัทธา และทัศนคติด้านต่างๆ
8. ปัจจัยและอิทธิพลภายนอกที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับชุมชน
9. องค์ความรู้ที่สะสมมา กระบวนการเรียนรู้ และภูมิปัญญาของชุมชน
10. ศักยภาพด้านต่างๆ ที่จะเป็นโยบายขั้นตอนการพัฒนา
11. ปัญหาต่างๆ ที่ชุมชนประสบอย่าง เกี่ยวข้องและ เชื่อมโยง

กรอบแนวคิดในการศึกษาชุมชน

ชยัน วรรณะภักดี ได้วางกรอบแนวคิดพื้นฐานในการศึกษาชุมชน ดังนี้

☆ ปรัชญาการทางสังคมมี 2 ระดับ

- ปรัชญาการที่อยู๋ในระดับผิวหน้า สามารถสังเกตเห็น อธิบาย พรรณนาหรือจำแนก ปรัชญาการเหล่านี้เป็นหมวดหมู่อย่างมีความหมายได้ การพรรณนาปรัชญาการอย่างละเอียด จะช่วยให้เข้าใจสภาพการดำรงอยู่และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ ของปรัชญาการ ได้มากยิ่งขึ้น

- ปรัชญาการ ที่อยู่เบื้องหลังปรัชญาการผิวหน้า การค้นหาสาเหตุที่อยู่เบื้องหลัง ที่ ลึกลงไป ไม่ว่าจะด้านสังคมและวัฒนธรรมหรือด้านชีวภาพ เพื่อหาความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ในเชิงเหตุผล หรือมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันทางประวัติศาสตร์

☆ ปรัชญาการทางสังคมมีความสลับซับซ้อน หลากหลายมิติ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตลอดจน มองปรัชญาการที่เกิดขึ้น อย่างสัมพันธ์กับปรัชญาการอื่น มองอย่างเป็นองค์รวม ตลอดจนมีความเคลื่อนไหวและ เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

☆ ความหมายของปรัชญาการในสังคมหนึ่งถูกกำหนดขึ้น และเข้าใจความหมายรู้กันใน สังคม ซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมเดียวกัน ปรัชญาการที่เกิดขึ้นย่อมแตกต่างกัน ระหว่างสายตาของผู้ที่ศึกษากับผู้ที่ถูกศึกษา ดังนั้น การแสวงหาความหมายของสังคมต้อง อาศัยกฎเกณฑ์หรือรหัสของคนในสังคมนั้นเป็นเครื่องตัดสินและช่วยอธิบาย เพราะ ผู้ศึกษามี ค่านิยมและบรรทัดฐานที่แตกต่างจากสังคมนั้น

☆ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน อาจต้องมองเชิง เปรียบเทียบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่งๆ แตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไร มิติ ของการเปรียบเทียบจะช่วยให้ผู้ศึกษา สามารถหาข้อสรุปเชิงมหภาคเกี่ยวกับปรัชญาการนั้นๆ ได้

การศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง

ปรัชญา แนวคิด

- ศึกษาความสัมพันธ์ ของสังคมชนบท กับระบบเศรษฐกิจและการเมืองภายนอก ว่าความยากจนเป็นผลกระทบจากอิทธิพลการพัฒนาจากภายนอก ทำให้ชุมชนในสังคมชนบทไร้อำนาจการตัดสินใจ เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ และการครอบงำทางวัฒนธรรม
- วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงสังคมเชิงโครงสร้าง (ไม่ใช่เฉพาะเพียงปรากฏการณ์เท่านั้น)
- วิเคราะห์ ความสัมพันธ์ของการผลิต ปัจจัยการผลิต ที่มีต่อชุมชน สังคม โดยคำนึงถึงความยุติธรรม ความเสมอภาค ในสังคมบนพื้นฐานความเท่าเทียม เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาความยากจนและสวลงที่ยั่งยืน
- วิเคราะห์ความสัมพันธ์อำนาจ อุดมการณ์และความเคลื่อนไหวของชุมชน ด้านการเมือง ทั้งภายในและภายนอก ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้น (class) ในท้องถิ่น และต้องการเปลี่ยนแปลงจากล่างขึ้นบน

การศึกษาชุมชนเชิงแนววัฒนธรรมชุมชน

ปรัชญา แนวคิด

- วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของของบุคคลและชุมชน หากไม่รู้จักตนเอง/ไม่เคารพตนเองก็ไม่อาจพัฒนาได้ เพราะ วัฒนธรรม เป็นพลังสำหรับการพัฒนาตนเองและสังคม
- ชุมชนชนบทมี วัฒนธรรม ที่เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตและโครงสร้างสังคมที่เป็นเกษตรกรรม การพึ่งพาจากทุนนิยมภายนอก ทำให้ วัฒนธรรม ชุมชนเปลี่ยนไป
- ต้องให้ชาวบ้านหันมาให้ความสำคัญด้านจิตใจ โดยการพึ่งพาตนเอง มีความเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งเป็นหลักธรรมในการพัฒนา
- การศึกษาแนววัฒนธรรม ชุมชนมีความเชื่อว่าชุมชนมีวิถีชีวิตของตนเอง การศึกษาประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรม ชุมชนจะช่วยให้เข้าใจโครงสร้าง ความเป็นอยู่ และสถานะต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน

บทที่ 2

ปฏิบัติการทางจิตวิทยาในงานชุมชน

จากการที่ชุมชน ต้องดำเนินกิจกรรมต่างๆหลายด้าน และในแต่ละด้านมีสิ่งที่จะต้องปฏิบัติมากมาย กิจกรรมต่างๆ มากมายของชุมชน มีทั้งที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับบุคคลภายในชุมชนด้วยตนเอง กับ การปฏิสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกชุมชนที่เข้าไปทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนไม่ว่าจะเป็น การศึกษาชุมชนในเชิงวิชาการ หรือกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ซึ่งกิจกรรมรูปแบบต่างๆ ที่ ดำเนินการร่วมกับชุมชน ทั้งกับบุคคลภายในชุมชนเองหรือบุคคลภายนอก ไม่ว่าจะ เป็นกิจกรรม รูปแบบใดๆ ผู้ที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับชุมชนตามบทบาทหน้าที่ต่างๆ ในเบื้องต้น จำเป็นต้องเข้าใจ ถึงธรรมชาติและพฤติกรรมของชาวบ้านในชุมชนเสียก่อน ดังนั้น ปฏิบัติการทางจิตวิทยาในงาน ชุมชน ก็คือ ความสามารถที่จะทำให้ชุมชนยอมรับ เพื่อเข้าไปทำความเข้าใจและเข้าใจเรื่องราว มิติต่างๆ ในชุมชน หรือเพื่อการปฏิบัติงานโดยไม่ถูกต่อต้านจากชาวบ้านในชุมชน

การรู้จักชุมชนและพฤติกรรมผู้คน

☉ ชุมชนมีบทบาทหน้าที่ในการตอบสนอง ความต้องการด้านต่างๆให้กับสมาชิกใน ชุมชน โดยเฉพาะการตอบสนองการดำรงชีวิตพื้นฐาน โดยมีระบบย่อยต่างๆ เป็นตัวดำเนินการ เช่น

✓ ชุมชนต้องมีการผลิตสิ่งที่ใช้อุปโภคและบริโภค การจัดบริการ การบริโภค กระจาย ผลผลิตในรูปแบบต่างๆ เช่นการจัดจำหน่าย ให้กับสมาชิกในชุมชน พร้อมทั้งการแบ่งบทบาท หน้าที่กันทำ โดยมีระบบย่อยต่างๆ เป็นตัวควบคุมกลไกเพื่อให้กิจกรรมต่างๆเหล่านั้นบรรลุ วัตถุประสงค์ และเพื่อตอบสนองสมาชิกในชุมชนให้มากที่สุด

✓ ชุมชนต้องทำหน้าที่ในการถ่ายทอดกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ค่านิยม ทศนคติ ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี แบบแผนการปฏิบัติในการอยู่ ร่วมกันเพื่อให้สมาชิกเป็นบุคคลที่พึงประสงค์ของสังคม เนื่องจากกระบวนการดังกล่าวจะเป็น ตัวกำหนดและชี้แนะพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนที่ได้รับการเรียนรู้ผ่านการอบรมเลี้ยงดูตั้งแต่ ระยะต้นๆ ของชีวิต ให้สมาชิกได้รู้จักการปฏิบัติตนระหว่างกันหรือรู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเอง ที่มีต่อชุมชนและสังคม

✓ ชุมชนต้องมีการสร้างกฎระเบียบการควบคุมทางสังคม (Social Control) เพื่อให้ สมาชิกอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุขเรียบร้อย การควบคุมทางสังคมของชุมชนก็คือการสร้าง กฎระเบียบ ข้อบังคับ ข้อห้าม ข้อปฏิบัติ เพื่อควบคุมให้สมาชิกปฏิบัติตามและมีพฤติกรรมไป ในทางที่พึงประสงค์ อาจผ่านระบบจารีตประเพณี บรรทัดฐานทางสังคมต่างๆ ระบบกฎหมาย ฯลฯ ทั้งนี้ในแต่ละชุมชนอาจมีกระบวนการพิจารณาลงโทษหรือให้รางวัลเพื่อให้เกิดความสงบ เรียบร้อยในชุมชน

☼ การดำรงอยู่ของชุมชนเกิดจากความสามารถในการตอบสนอง ความต้องการด้าน ต่างๆให้กับสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะความต้องการด้านจิตใจ

☑ สนับสนุนให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างสมาชิกในชุมชน จากระบบเครือข่ายดี เพื่อนบ้าน การนับถือผีเดียวกัน ฯลฯ จากการที่สมาชิกในชุมชนมีศักยภาพ มีความสามารถและ ข้อจำกัดที่แตกต่างกัน ส่งผลทำให้แต่ละคนไม่สามารถปฏิบัติกิจกรรมที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ได้ครบทุกด้าน สมาชิกบางคนอาจจำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือจากสมาชิกคนอื่นที่มีศักยภาพ หรือความสามารถมากกว่าหรือมีข้อจำกัดน้อยกว่า เช่น ผู้สูงอายุ หรือเด็กทารก ผู้พิการ

☑ ชุมชนต้องกระตุ้นให้สมาชิกมีความต้องการและเปิดโอกาสให้สมาชิกได้เข้าร่วมใน กิจกรรมมากที่สุด การที่สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการประกอบกิจกรรมร่วมกัน ทั้งกิจกรรมที่ เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวัน กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย กิจกรรมประเพณี ทางศาสนา และพิธีกรรมความเชื่อต่างๆของชุมชน ตลอดจนกิจกรรมการพัฒนาชุมชนด้าน

ต่างๆ จะสามารถตอบสนองความต้องการด้านจิตใจในการแสดงถึงความเป็นพรรคพวกเดียวกัน ความรู้สึกผูกพันในชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่

การศึกษาพฤติกรรมของคนในชุมชน (สรพล พยอมแย้ม , 2545)

การศึกษาเพื่อเข้าใจในพฤติกรรมและสาเหตุการเกิดพฤติกรรมของบุคคลต่างๆ ในชุมชน จะช่วยให้สามารถเลือกตอบสนองพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ ได้ตรงกับความต้องการของเขา และของเราได้ดีขึ้น ทำให้การปฏิบัติงานในชุมชนบรรลุเป้าหมายหรือดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

❶ พฤติกรรม หมายถึงการกระทำอันเนื่องมาจากการกระตุ้นหรือถูกจูงใจ จากสิ่งเร้าต่างๆ เกิดขึ้นหลังจากบุคคลใช้กระบวนการ กลั่นกรอง ตกแต่งและตั้งใจที่จะทำให้เกิดขึ้น เพื่อให้ผู้อื่นได้สัมผัสและรับรู้

❷ พฤติกรรมต่างๆ จำนวนมากที่แม้กระทำด้วยสาเหตุหรือจุดมุ่งหมายเดียวกัน แต่การแสดงออก ผ่านทางลักษณะท่าที กิริยาอาการอาจแตกต่างกันไปตามบุคคล เวลา สถานที่ สถานการณ์รอบข้างที่เปลี่ยนไป ที่ผ่านกระบวนการคิด และการตัดสินใจอันประกอบด้วยอารมณ์ ความรู้สึกของผู้แสดงพฤติกรรมนั้นๆ

❸ การศึกษาพฤติกรรม ควรคำนึงถึงหลัก 3 ประการ ได้แก่

3.1 พฤติกรรมที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจาก องค์ประกอบ 2 ด้าน คือ พันธุกรรม + สภาพแวดล้อม (รูปธรรมและนามธรรม)

3.2 พันธุกรรมกำหนดลักษณะคุณสมบัติทางร่างกาย ส่งผลต่อการกระทำที่มีความหลากหลาย ทั้งต่อเนื่องและไม่ต่อเนื่อง

3.3 ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสิ่งแวดล้อมจะเป็นตัวกำหนดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่สำคัญกว่าพันธุกรรม พฤติกรรมของบุคคลในชุมชนที่แสดงออกหลายอย่างเป็นผลสืบเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ที่เป็นรูปธรรม เช่น คน สัตว์ สิ่งของ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ รวมทั้งความสัมพันธ์กับกลุ่มบุคคลและสถาบันต่างๆ ตามบทบาทหน้าที่และโครงสร้างทางสังคม สิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม เช่น ข้อมูล ข่าวสาร วัฒนธรรม ทัศนคติ ค่านิยม ความรู้สึกนึกคิดทั้งของตนเองและผู้อื่น ดังนั้น การแสดงพฤติกรรมแต่ละครั้ง จะมาจากบรรทัดฐานของสังคม ที่กำหนดไว้

❹ พฤติกรรมที่เป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม

พฤติกรรมแสดงออกของบุคคลอาจเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้เสมอ ดังนั้นการทำความเข้าใจการเกิดพฤติกรรมของบุคคลในชุมชน ควรจะทำความเข้าใจปัจจัยต่างๆ ที่อาจมีอิทธิพลต่อการแสดงออกของบุคคลนั้นๆ ทั้งจากสภาพภายนอกและในส่วนของ การได้รับอิทธิพลจากสังคมและวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ

4.1 ปัจจัยด้านบุคคล

- อิทธิพลทางสรีรวิทยา มาจากความต้องการทางร่างกาย เช่น หิว ง่วง ฯลฯ พฤติกรรมเหล่านี้จะเป็นไปตามกลไกของร่างกายที่สั่งการโดยระบบประสาท

- อิทธิพลทางบุคลิกภาพ อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัวจะส่งผลต่อบุคลิกภาพของแต่ละบุคคลและส่งผลต่อแนวโน้มในการแสดงออกทั้งรูปแบบและระดับของการกระทำที่แตกต่างกัน ซึ่งพฤติกรรมหรือการกระทำที่แสดงออก ทำให้สามารถประเมินบุคลิกภาพของแต่ละคนได้

- อิทธิพลทางสังคม การที่บุคคลอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นสังคม แต่ละคนจะมีบทบาทหน้าที่ตามบรรทัดฐานที่สังคมกำหนด ทำให้แต่ละคนต้องปฏิบัติตนตามสถานภาพที่แตกต่างกันอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ที่เป็นอยู่

- อิทธิพลทางวัฒนธรรม เนื่องจากแบบแผนในการดำเนินชีวิตของแต่ละสังคมนั้นมีความแตกต่างกัน ประกอบกับประสบการณ์ของแต่ละคนที่แตกต่างกันทำให้พฤติกรรมแสดงออกแตกต่างกัน บุคคลที่มีตำแหน่งหน้าที่ในสังคมนั้นระดับเดียวกันแต่อาจแสดงออกต่างกัน เช่น ผู้นำตามธรรมชาติในแต่ละชุมชน

4.2 ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม

- ลักษณะของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ลักษณะสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่บุคคลรับรู้และมีปฏิกิริยาตอบสนอง ซึ่งการตอบสนองขึ้นอยู่กับความหมายในการรับรู้ ผนวกกับบุคลิกภาพและประสบการณ์ทางสังคมของบุคคลนั้น เช่น การเปลี่ยนจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมในชนบทมาเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง

- การส่งเสริมหรือขัดขวางพฤติกรรมการแสดงออกจากสภาพแวดล้อม สภาพแวดล้อมอาจมีส่วนในการส่งเสริมหรือขัดขวางการแสดงออกอย่างเดียวกันของบุคคลแต่ละคน ขณะเดียวกันสภาพแวดล้อมอย่างเดียวกันอาจส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมการแสดงออกที่แตกต่างกัน เช่น บางคนสามารถขึ้นไปพูดบนเวทีที่มีผู้ชมจำนวนมากโดยไม่ประหม่า ขณะที่บางคนอาจไม่กล้าแสดงออกต่อผู้คนจำนวนมาก

- ระยะทาง หรือตำแหน่งที่ตั้งของสภาพแวดล้อม ตำแหน่งที่ตั้งและระยะทางของสิ่งแวดล้อมมีผลทำให้บุคคลแสดงพฤติกรรมที่แตกต่างกัน เช่น คณะกรรมการหมู่บ้านมักจะวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของผู้ใหญ่บ้านในทางที่ไม่ดีขณะที่ผู้ใหญ่บ้านไม่อยู่

๕ พฤติกรรมแต่ละครั้ง เกิดจากกระบวนการ ซึ่งประกอบไปด้วยอย่างน้อย 3 กระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและสัมพันธ์กัน

5.1 กระบวนการรับรู้ (Perception Process) เป็นกระบวนการแรกที่บุคคลได้รับรู้จากสิ่งเร้าโดยผ่านระบบประสาทสัมผัส รวมถึงความรู้สึกกับสิ่งเร้าที่รับสัมผัสนั้นๆ ด้วย

5.2 กระบวนการคิดและเข้าใจ (Cognition Process) หรือกระบวนการทางปัญญา ที่ประกอบไปด้วยการเรียนรู้ การคิด การจำ จนถึงการนำไปใช้หรือเกิดพัฒนาการจากการเรียนรู้ต่างๆ ด้วยการรับสัมผัส และความรู้สึกที่สู่ระบบการคิด และเข้าใจ

5.3 กระบวนการแสดงออกทางพฤติกรรม (Spatial Behavior Process) เมื่อผ่านการรับรู้ การคิดและเข้าใจแล้ว บุคคลจะมีอารมณ์ตอบสนองหรือรู้สึกต่อสิ่งที่รับรู้ แต่ยังไม่แสดงออก เป็นพฤติกรรมที่ซ่อนอยู่ภายใน จนกระทั่งได้คิดและเลือกที่จะแสดงพฤติกรรมตอบสนองให้ผู้อื่นได้เห็นจึงจะเป็นพฤติกรรมภายนอก ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพฤติกรรมทั้งหมดที่อยู่ภายในตัวบุคคลนั้น เมื่อมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าหนึ่งๆ การแสดงออกเพียงบางส่วนนี้เรียกว่า Spatial Behavior

๖ การเลือกแสดงพฤติกรรมที่เรียนรู้มาจากการอบรมขัดเกลาทางสังคม

กระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคม เริ่มต้นจากสถาบันครอบครัว ซึ่งมีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมพฤติกรรมที่แต่ละคนเรียนรู้และเลือกที่จะปฏิบัติออกมาอย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งแต่วัยเด็ก เริ่มจากเรียนรู้และเลือกพฤติกรรม ที่บุคคลในครอบครัวยอมรับก่อน หลังจากนั้น จึงเลือกแสดงพฤติกรรมที่บุคคลในกลุ่มที่ตนเองเป็นสมาชิกยอมรับที่ขยายออกไป เช่น กลุ่มเพื่อนเรียน กลุ่มเพื่อนทำงาน กลุ่มผู้บริหาร ฯลฯ ซึ่งการเรียนรู้ที่ได้รับจากกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคมอาจมาจากการลองผิดลองถูกและการเลียนแบบการกระทำของผู้อื่น

๗ พฤติกรรมของบุคคลเป็นผลมาจากพัฒนาการที่สืบเนื่องมาจากลักษณะทางร่างกาย+สภาพแวดล้อม ดังนั้น การแสดงออกทางพฤติกรรม ที่แตกต่างกันของบุคคลจึงมาจาก

7.1 สิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดทางพันธุกรรม และการเจริญเติบโตทางร่างกาย

7.2 จากสภาพแวดล้อมที่หล่อหลอมให้มีลักษณะหรือบุคลิกภาพที่แตกต่าง

กัน

7.3 การเรียนรู้หรือประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงวัยหรือช่วงเวลา ได้แก่ วัยทารกและวัยเด็กตอนต้น วัยเด็กตอนปลาย วัยรุ่น วัยหนุ่มสาว วัยผู้ใหญ่ และวัยชรา

การศึกษาพฤติกรรมในการทำกิจกรรมของชุมชน

† ข้อมูลด้านบุคคล

- 1.1 ลักษณะหรือคุณสมบัติของผู้ร่วมกิจกรรม ทั้งลักษณะทั่วไป (อายุ เพศ ฯลฯ) และลักษณะเฉพาะ (ฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจในชุมชน การยอมรับจากเพื่อนบ้าน ฯลฯ) (ใคร)
- 1.2 เหตุผลในการเข้าร่วม/ ไม่เข้าร่วมกิจกรรม ของสมาชิกในชุมชน (ทำไม) เหตุผลด้านเวลา เหตุผลทางสังคม เหตุผลด้านเศรษฐกิจ เหตุผลทางการเมือง ฯลฯ
- 1.3 รูปแบบของพฤติกรรม หรือกิจกรรมที่เข้าไปร่วมทำ (ทำอะไร, อย่างไร, เพราะเหตุใด)
- 1.4 ฯลฯ

🏠 ข้อมูลด้านชุมชน

- 2.1 วิธีการที่ชุมชน สร้างแรงจูงใจให้สมาชิกเข้าร่วม (อย่างไร) เช่น การตอบแทน การประชาสัมพันธ์ ฯลฯ
- 2.2 ผลที่เกิดขึ้นทั้งด้านบวกและด้านลบ ต่อชุมชน เพราะเหตุใด
- 2.3 ปัจจัยต่างๆของชุมชนที่ทำให้กิจกรรมนั้น ๆ สำเร็จหรือไม่สำเร็จ
- 2.4 ฯลฯ

🏢 ข้อมูลของหน่วยงานหรือองค์กรอื่นๆภายนอกที่เกี่ยวข้อง

- 3.1 มีหน่วยงาน (ตัวแทน) ไດบ้างที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นๆ
- 3.2 สาเหตุที่หน่วยงาน(ตัวแทน) เข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะเหตุใด
- 3.3 การเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นการสนับสนุนหรือขัดขวางกิจกรรม นั้นๆ หรือไม่ อย่างไร
- 3.4 ปฏิกริยาของสมาชิกในชุมชนต่อหน่วยงานต่างๆ (ตัวแทน) ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง
- 3.5 ฯลฯ

การสร้างสัมพันธภาพและการสื่อสารภายในชุมชน

การปฏิบัติงานในชุมชน เป็นกิจกรรมที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับบุคคลหลายกลุ่มหลายประเภท หลายวัย ฯลฯ ซึ่งแต่ละกลุ่มที่แตกต่างกันนั้น ยังต่างกันไปตามท้องที่หรือต่างช่วงเวลาด้วย วิธีการสร้างสัมพันธภาพและลักษณะการเกิดของสัมพันธภาพมีความหลากหลาย ซึ่งรูปแบบและทิศทางการพิจารณาที่จะเลือกใช้ด้วยวิธีการที่เหมาะสมจะต่างกันไปตามประสบการณ์และความชำนาญของแต่ละคน ถ้าสัมพันธภาพระหว่างผู้ปฏิบัติงานในชุมชนและผู้คนในชุมชนเป็นไปด้วยดีก็จะส่งผลต่อความสำเร็จและประสิทธิภาพของการปฏิบัติงานด้วย

- การสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคลคือเป็นพฤติกรรมหนึ่งที่มนุษย์ ที่กระทำต่อกัน หรือเป็นปฏิกริยาระหว่างกัน (Interaction) สัมพันธภาพจะยังไม่เกิดขึ้น ถ้าทั้งสองฝ่ายยังไม่มีปฏิกริยาต่อกัน

- การเข้ามาเกี่ยวข้องกันเป็นจุดเริ่มต้นของสัมพันธภาพ สัมพันธภาพมีทั้งด้านบวกและด้านลบ

- การสร้างสัมพันธภาพอาจเกิดขึ้นจากความต้องการของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพียงฝ่ายเดียวหรือทั้งสองฝ่าย

- สัมพันธภาพจะควบคู่ไปกับการสื่อสารที่แยกจากกันไม่ได้ เพราะการสื่อสารเป็นสิ่งที่เรากระทำเมื่ออยู่ร่วมกับผู้อื่น

ที่มาของการเกิดสัมพันธภาพ

๑๖ **ความต้องการได้รับความช่วยเหลือ หรือรับผลประโยชน์ตอบแทน** กิจกรรมหลายๆอย่างที่ต่างต้องทำแต่ละช่วงเวลา อาจต้องการความช่วยเหลือจากผู้อื่นจึงจะทำได้สำเร็จ ดังนั้น การที่ผู้อื่นเข้ามาช่วยเหลือก็ต่อเมื่อเรามีความสัมพันธ์กันในระดับหนึ่ง แต่ถ้าในสถานการณ์ที่เราไม่มีสัมพันธภาพกับใครมาก่อน เราจะเริ่มต้นด้วยการสร้างสัมพันธภาพให้เกิดขึ้นก่อนการขอความช่วยเหลือ

๑ **ความต้องการเรียนรู้ ข้อมูลเพิ่มเติม และได้รับประสบการณ์ใหม่ๆ** มนุษย์ต้องการทราบข่าวสารข้อมูลหรือความเคลื่อนไหวต่างๆ ให้ทันสมัยอยู่เสมอ ดังนั้น แหล่งข้อมูลที่ดีแหล่งหนึ่งก็คือจากบุคคล การรู้จักผู้คนมากมายและกระจายอยู่ตามกลุ่มต่างๆ นอกจากจะได้รับความช่วยเหลือที่หลากหลายแล้ว ยังอาจตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ได้รับมาอีกทางหนึ่ง

๒ **ความต้องการลดความกลัวหรือความวิตกกังวล** บุคคลจะมีความมั่นใจกับสิ่งที่กระทำหรือสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่ออยู่รวมกันเป็นกลุ่มมากกว่าอยู่อย่างโดดเดี่ยว จะรู้สึกปลอดภัยหรือสบายใจขึ้นหากมีเพื่อนหรือบุคคลที่มีความสัมพันธ์อันดีอยู่ใกล้ๆ และจะสบายใจยิ่งขึ้นถ้าบุคคลหรือกลุ่มนั้น สามารถช่วยลดความวิตกกังวลได้ ดังนั้น ทำให้บุคคลต้องพยายามสร้างสัมพันธภาพกับบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมายที่จะช่วยลดความวิตกกังวล

๓ **ความต้องการการยอมรับเพื่อสถานภาพทางสังคม** ความต้องการของบุคคลที่ตอบสนองความมั่นคงทางจิตใจ ก็คือ การได้รับการยอมรับจากบุคคลรอบข้าง

๔ **ความต้องการประเมินตนเองว่าเป็นอย่างไร** การรู้จักคนมาก ทำให้บุคคลมีโอกาสมองตนเองได้มาก เนื่องจากบุคคลย่อมอยากทราบว่าตนเองเป็นอย่างไร ควรปรับปรุงแก้ไขอย่างไร ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการบอกเล่าจากบุคคลอื่นรอบข้าง

พฤติกรรมที่จะสร้างสัมพันธภาพ ต้องมีความรู้สึก อย่างน้อย 3 ประการต่อไปนี้

1. เกิดความรู้สึกต้องการที่จะเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับผู้อื่น
2. เกิดความรู้สึกชอบในลักษณะต่างๆของบุคคลนั้น ๆ
3. เกิดความรู้สึกเป็นมิตรและมองเห็นสิ่งดี ๆ ของบุคคลนั้น ๆ

๙. การแสดงออกเบื้องต้นในการสร้างสัมพันธภาพ

(1) แสดงออกถึงสัญลักษณ์ของสัมพันธภาพ เช่น การยิ้ม การกล่าวสวัสดิ์ ขอโทษ ขอบคุณ ฯลฯ

(2) การสร้างและรับรู้รหัสที่ใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างกัน เช่น การใช้ภาษาเฉพาะ การทำเครื่องหมาย การใช้ข้อความต่างๆ

(3) การส่งข่าวสารข้อมูลระหว่างกันทั้งสองฝ่าย เป็นการรับรู้เพิ่มเติมมากขึ้นจากการสร้างสัมพันธภาพครั้งแรก

๑๐. ขั้นตอนการสร้างสัมพันธภาพ

- การเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้อง (Contact) ถ้ายังไม่มีการเกี่ยวข้องหรือกระทำบางสิ่งบางอย่างต่อกัน สัมพันธภาพก็จะไม่เกิดขึ้น การเข้าไปเกี่ยวข้องของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่ายจะมาจากการประเมินความต้องการของอีกฝ่ายหนึ่งไปพร้อมๆ กัน ถ้าอีกฝ่ายยังไม่ต้องการเกี่ยวข้องก็ต้องกระตุ้นให้เกิดความต้องการก่อนเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้อง

- การสร้างความคุ้นเคยให้เกิดขึ้น (Familiarity) สัมพันธภาพเป็นผลของการกระทำที่ต่อเนื่อง ถ้าได้มีสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันบ่อยเท่าไร โอกาสที่จะพัฒนาสัมพันธภาพให้ดียิ่งขึ้นก็จะมากตามไปด้วย หลังจากเริ่มมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันแล้ว ขั้นตอนต่อมา ที่ต้องกระทำก็คือการสร้าง ความคุ้นเคย

- การสร้างความพึงพอใจโดยการเสริมแรง (Reward) ทุกครั้งที่เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน แต่ละฝ่ายควรได้รับความพึงพอใจจากการมีปฏิสัมพันธ์กัน การสร้างความพึงพอใจอาจเป็นวัตถุประสงค์ของหรือทำที่ที่มีผลต่อจิตใจ เช่น การยิ้มให้ ถ้ามีปฏิสัมพันธ์แล้วไม่ได้รับความพึงพอใจเลยสักครั้ง สัมพันธภาพอาจค่อยๆ จางไปในที่สุด

- การสร้างความรู้สึกเหมือนเป็นพวกพ้องเดียวกัน (Friendship) แสดงพฤติกรรมเพื่อให้เห็นว่าสัมพันธ์ภาพกับบุคคลที่เกี่ยวข้องด้วยเปรียบเสมือนว่าเป็นพรรคพวกเดียวกัน แสดงความมีไมตรีจิตตอบแทนเพื่อให้สัมพันธ์ภาพมีความต่อเนื่อง

ก. พฤติกรรมในการสร้างและรักษาสัมพันธ์ภาพ

- ☺ แสดงออกด้วยท่าทีที่เป็นปกติ
- ☺ แสดงออกด้วยพฤติกรรมมาตรฐานของสังคม
- ☺ แสดงออกด้วยท่าทีที่อ่อนน้อมถ่อมตนและเป็นมิตร
- ☺ แสดงออกถึงการยอมรับความคิดเห็นของอีกฝ่าย
- ☺ การเปิดเผยข้อมูล ถึงจุดประสงค์ของการเข้าไปในชุมชน
- ☺ แสดงออกให้เหมาะสมกับเงื่อนไข+สถานการณ์ในขณะนั้น
- ☺ การแสดงออกถึงลักษณะและบทบาทเฉพาะตัว
- ☺ การรักษาความสัมพันธ์ที่ดีให้คงไว้ (พฤติกรรม ที่ส่งเสริมระหว่างกัน + พฤติกรรมที่ปรับแก้ไขปัญหาระหว่างกัน)

การสื่อสารในงานชุมชน

- ☆ เมื่อข้อมูลที่ได้รับขัดแย้งกับความรู้สึกและประสบการณ์ของเรา อย่างเพิ่งรีบขัดแย้ง (อาจได้รับความรู้ใหม่ เพื่อเปิดทางให้กับการรับข้อมูลสื่อสารอื่นๆ)
 - ☆ การสร้างบรรยากาศที่เป็นมิตรในการสื่อสาร ไม่ควรสื่อสารในบรรยากาศที่ไม่เหมาะสม
 - ☆ การสื่อสารรูปแบบการสนทนาพูดคุยที่เป็นธรรมชาติ ด้วยการตั้งคำถามที่เหมาะสมระหว่างสนทนา
 - ☆ การสังเกตและยอมรับพฤติกรรม (ภาษากายอื่นๆ) ตลอดการสนทนา นอกเหนือจากคำพูดโต้ตอบ เช่น จ้องหน้าตาไม่กระพริบ
 - ☆ การทำความเข้าใจกับวัฒนธรรม ประเพณี และค่านิยมของท้องถิ่นนั้นๆ
- ฯลฯ

การใช้หลักจิตวิทยาสังคมในการศึกษาชุมชน

ในการเข้าไปศึกษาหรือทำงานกับชุมชน บุคคลที่เข้าไปศึกษาหรือทำงานในชุมชน ควรมีหลักจิตวิทยาเพื่อให้การทำงานไม่ไปสร้างความขัดแย้งหรือต่อต้านจากใครคนใดคนหนึ่งในชุมชน ขณะเดียวกันควรจะทำให้เกิดความร่วมมือ ความเป็นมิตรให้เกิดขึ้น ซึ่งพื้นฐานในการวางตัว ได้แก่

- ✓ ปรับทัศนคติ ปรับจิตให้วาง ปราศจากอคติ
- ✓ เป็นคนกลาง + เป็นมิตรกับทุกฝ่าย
- ✓ สร้างสถานภาพให้กลายเป็น " คนใน "
- ✓ หลีกเลี่ยงการนำกรอบความคิดของคนนอก (สังคมเมือง) ไปตัดสินถูกผิดกับความเชื่อและพฤติกรรม ชาวบ้าน
- ✓ ให้ความช่วยเหลือบนพื้นฐานความเสมอภาค / คนที่มาฝากเนื้อฝากตัว ไม่ใช่คนที่เหนือกว่า และไม่ใช่เป็นเจ้าบุญทุ่ม
- ✓ ช่วยเหลือเป็นที่ปรึกษาด้านความคิด แต่ไม่ใช่ช่วยเหลือจนนำไปสู่การพึ่งพา
- ✓ ระมัดระวัง ไม่ให้ข้อมูลแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ที่อยู่ในความขัดแย้งไปใช้ประโยชน์
- ✓ หลีกเลี่ยงในการสร้างความขัดแย้งกับชาวบ้านในชุมชน หรือไม่เป็นผู้ที่ทำให้ความขัดแย้งที่มีอยู่ขยายออกไป

บทที่ 3**วิธีการและกระบวนการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน****การใช้ข้อมูลเอกสาร (REVIRW LITERATURE)****วัตถุประสงค์**

- ทบทวนเพื่อให้เห็นว่าไม่มีใครเคยศึกษาประเด็นนี้ไว้บ้าง พื้นที่ใดบ้าง ฯลฯ ถ้ามีผู้ศึกษาไว้บ้างแล้วทำให้ ผู้ศึกษาไม่ต้องเริ่มต้นใหม่จากศูนย์ เนื่องจากมีพื้นฐานข้อมูลอยู่บ้างแล้ว
- สรุปแนวคิดทางทฤษฎี/ข้อค้นพบจากงานศึกษาเกี่ยวกับประเด็นที่คล้ายคลึงหรือเกี่ยวข้องเป็นพื้นฐาน หรือแนวทางในการกำหนดปัญหา และกรอบคิดการวิจัย
- วางแนวทางการวิจัย (Research Design) และกำหนดแนวทางการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล
- ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา หรือเป็นส่วนขยายเพิ่มเติมในการศึกษาก็ได้

ข้อมูลเอกสารจำแนกเป็น

๕ เอกสารชั้นต้น เอกสารที่เป็นข้อมูลหรือหลักฐานต้นฉบับโดยตรง ผู้วิจัยต้องนำไปตีความตามความเข้าใจของตน เช่น จดหมายเหตุ บันทึก สติติ อัตชีวประวัติ ฯลฯ

๖ เอกสารชั้นรอง ข้อมูลหรือหลักฐานที่ไม่ใช่ได้มาโดยตรง จากเหตุการณ์หรือสถานการณ์หนึ่ง ๆ แต่ได้มาจากแหล่งอื่น มีผู้รวบรวมไว้แล้วนำมาวิเคราะห์ เสนอหรืออ้างอิง เช่น งานวิจัยต่างๆ

การลงพื้นที่ภาคสนาม (FIELD WORK)

การลงพื้นที่ภาคสนาม ก็คือการลงสู่ชุมชนที่ต้องการศึกษา เป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญ ถ้าการลงพื้นที่สนามในเบื้องต้นสามารถสร้างการยอมรับและสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้นในชุมชน ก็จะสามารถนำไปสู่การศึกษาชุมชนอย่างราบรื่น

1. การเลือกพื้นที่ภาคสนาม อาจคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

- 1.1 ความเหมาะสม พื้นที่นั้นๆ สามารถตอบโจทย์หรือปัญหาที่ต้องการศึกษาได้หรือไม่
- 1.2 ความเป็นไปได้ของขนาด ไม่ใหญ่หรือเล็กจนเกินไปให้เหมาะสมกับขนาดของทีมศึกษา
- 1.3 ความซับซ้อนของปรากฏการณ์ในชุมชนที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงภายนอกในระดับประเทศ ในระดับโลก รวมทั้งมองเห็นผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

1.4 ความสะดวกของที่ตั้งพื้นที่ การเดินทาง ความใกล้ไกล ความ

ปลอดภัย และการมีสถานบริการอื่นๆ เช่น สถานีอนามัย ที่ทำการไปรษณีย์ ฯลฯ

1.5 การรู้จักกับคนในพื้นที่ เพื่อเป็นสื่อกลางในการสร้างสัมพันธ์ระหว่างเรากับคนในชุมชน

2. การเตรียมตัวเข้าพื้นที่ภาคสนามเพื่อสร้างการยอมรับ

2.1 ภาษา อาจต้องศึกษาภาษาถิ่นนั้นๆ ก่อนเข้าไปในพื้นที่ภาคสนาม เพื่อสร้างความประทับใจ

2.2 พยายามเข้าไปอยู่อย่างกลมกลืนและเตรียมพร้อมที่สุด ต้องรู้ว่าต้องทำอะไร อย่างไร

2.3 การแต่งกาย แต่งกายให้เหมือนกับคนในสังคมที่จะเข้าไปศึกษา หลีกเลี่ยง การแต่งกาย ที่เลียนแบบตัวแทนรัฐ พ่อค้า ร่ำรวย แฟชั่นนำสมัย

- 2.4 อุปกรณ์ที่นำเข้าไปในพื้นที่ ควรเป็นสิ่งจำเป็นจริงๆ เพื่อไม่ให้เกิดมุมมองที่แปลกแยกจากคนในชุมชน
- 2.5 ควรระมัดระวังการวางตัว ไม่ดื่มเหล้าจนเมามาย ไม่เกี้ยวพาราสีหญิงสาว ไม่พูดจาหยาบค้าย ฯลฯ
- 2.6 ควรใช้อุปกรณ์ ที่ช่วยบันทึกข้อมูลอย่างระมัดระวัง เช่น กล้องถ่ายรูป เทปบันทึกเสียง กล้องวิดีโอ ฯลฯ
- 2.7 ควรมีการศึกษาประวัติชุมชน ประวัติความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง สาเหตุการอพยพย้ายถิ่น ฯลฯ
- 2.8 การเลือกผู้ให้ข้อมูล (Key informant) ไม่จำเป็นต้องเป็นผู้นำชุมชน แต่เป็นที่รู้จักของคนในชุมชนหรือคนในชุมชนรู้จักมาก

3. การแนะนำตัว (Introduction)

- 3.1 อาจมีจดหมายแนะนำตัว หรือให้คนในพื้นที่ช่วยเป็นสื่อกลางในการแนะนำ
- 3.2 บอกความจริงกับคนในพื้นที่ว่ามาจากองค์กรใด มาทำอะไร
- 3.3 ให้สิทธิชาวบ้านในการตัดสินใจว่าจะยอมให้ศึกษาวิจัยหรือไม่
- 3.4 บอกว่าข้อค้นพบจะไปใช้ทำอะไรได้มากน้อยเพียงใด
- 3.5 บอกเหตุผลในการเลือกศึกษาพื้นที่นี้
- 3.6 บอกถึงผลดีผลเสีย ที่ชาวบ้านจะได้รับจากเรา
- 3.7 ฝึกบุคลิกให้เป็นคนขี้เล่น ยิ้มแย้ม ผ่อนปรน ใจเย็น เพื่อสร้างความสัมพันธ์
- 3.8 ไม่ควรแสดงพฤติกรรมที่ขัดกับบทบาทที่ระบุไว้
- 3.9 ไม่ควรแสดงตัวว่าเป็นพวกของใครหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง (วางตัวเป็นกลาง)

4. การสร้างความสัมพันธ์ (Rapport)

- 4.1 แนะนำตัวเองตามสถานภาพ/บทบาทที่กำหนดไว้
- 4.2 รักษาสถานภาพและบทบาทดังกล่าว ตลอดระยะเวลาที่ปฏิบัติงานภาคสนาม
- 4.3 พยายามเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนที่สำคัญ ๆ และพร้อมที่จะ เข้าไปมีส่วนร่วมเช่นเป็นกำลังแรงงาน ช่วยทุนทรัพย์ ฯลฯ
- 4.4 แสดงไมตรี เช่น รับฟังเรื่องราวร้องทุกข์ ให้คำปรึกษาบางเรื่อง ช่วยเหลือบางเรื่องที่ทำได้
- 4.5 ไม่ควรสร้างความรู้สึกว่าต้องมีของกำนัลติดมือทุกครั้ง หรือของกำนัลจะต้องมีราคา
- 4.6 เทคนิคที่จะช่วย สร้างความสัมพันธ์ในช่วงแรกๆ
- หาบุคคลที่จะแนะนำเราให้รู้จักกับชาวบ้าน หรือสร้างความสนิทสนมกับคนใดคนหนึ่งชุมชน แล้วให้แนะนำต่อ (Snowball Sampling Technique)
 - วางท่าที่ด้วยความสงบเสงี่ยม ไม่ควรทำตัวให้เด่น จนผิดสังเกต
 - พยายามหลีกเลี่ยงการตั้งคำถามที่ทำให้ชาวบ้านอึดอัด เช่น หนี้สิน เรื่องน่าอับอายของชุมชน
 - อย่าทำตัวหัดเทียมผู้นำชุมชน
 - พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่ชาวบ้านต้องการความช่วยเหลือ
 - ถ้ารู้สึกอึดอัด ให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา คิดว่าเป็นเรื่องของงาน
 - แสดงความเป็นมิตรกับทุกคน

5. การเริ่มทำงาน

5.1 การทำแผนที่ (Mapping) ได้แก่

- แผนที่ทางกายภาพ (Physical Map) ข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่ภาคสนามจะช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ทางกายภาพระหว่างหน่วยต่างๆ ในชุมชน
- แผนที่ทางประชากร (Demographic Map) สสำรวจจำนวนครัวเรือน บ้านเลขที่ บ้านใคร
- แผนที่ทางสังคม (Social Map) ข้อมูลสถานะทางสังคมของคนในชุมชน ความเป็นเครือญาติ สถานภาพทางสังคมในชุมชน การแบ่งกลุ่มในมิติต่างๆ
- แผนที่การประกอบกิจกรรม (Activity Map) เกิดอะไรขึ้นเมื่อไร เช่น การทำมาหากินของชาวบ้าน การประกอบพิธีกรรม ในช่วง 12 เดือน
- แผนที่ทางความคิด (Mind Mapping) เป็นเครื่องมือที่จะช่วยสรุปประเด็นเมื่อดำเนินการสนทนากลุ่มหรือจัดเวทีการระดมความคิดในแต่ละเรื่อง แต่ละกลุ่ม และแต่ละเวที

5.2 การเลือกตัวอย่าง (Selective Sampling) การตัดสินใจว่าจะรวบรวมข้อมูลที่ต้องการได้อย่างไร ทำอะไรบ้าง อาจกำหนดคร่าวๆ ดังนี้

- เวลา ทำอะไรตอนไหน สังเกตเวลาใด
- สถานที่ ทำอะไรที่ไหนก่อน สถานที่แห่งหนึ่งให้ข้อมูลประเภทหนึ่ง ไม่ควรเลือกจากการสุ่มตัวอย่าง แต่เลือกจากโอกาสและความสอดคล้องของประเด็นที่ศึกษา
- คน เลือกที่จะไปพบใครก่อน โดยเฉพาะคนที่ไม่ค่อยอยู่ในชุมชน เช่น ออกไปหารับจ้างนอกชุมชน
- เหตุการณ์ เลือกศึกษาเหตุการณ์อะไร โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่ไม่เกิดขึ้นบ่อย

การสังเกต (OBSERVATION)

การสังเกตได้แก่ การเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้น หรือปรากฏการณ์อย่างเอาใจใส่และกำหนดไว้ อย่างมีระเบียบวิธี เพื่อวิเคราะห์หรือหาความสัมพันธ์ ของสิ่งที่เกิดขึ้น นั้นๆ กับบริบทรอบข้าง เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจต้องอาศัยการฝึกฝนและประสบการณ์วิธีการสังเกตอย่างเป็นระบบ วัตถุประสงค์ของการสังเกต ก็คือเพื่อเข้าใจลักษณะทางธรรมชาติและขอบเขตของความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมของบุคคลที่เป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของสังคม

☒ ประเภทของการสังเกต

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation/ Field Observation) ผู้สังเกตเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชนหรือเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มคนที่ทำการศึกษ ทำกิจกรรมร่วมกัน และทำให้คนในชุมชนยอมรับ (ระเบียบวิธี ⇨ การสังเกต การซักถาม การจดบันทึก)
2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non- participant Observation / Unobstrusive Method) การสังเกตที่ผู้วิจัยเฝ้าสังเกตอยู่วงนอก ไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มที่ทำการศึกษา เป็นเพียงเฝ้าสังเกตพฤติกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เคยเป็น

☺ สิ่งที่ต้องสังเกต (สภาวะ จันทวนิช, 2536)

1. การกระทำ/พฤติกรรม (Acts) พฤติกรรมทางสังคม เช่น การใช้ชีวิตประจำวัน กิจกรรมปกติธรรมดาต่างๆไป การกระทำระหว่างกัน เช่น การชี้แจงเรื่องต่างๆ การตอบข้อซักถาม ซึ่งไม่ควรตั้งความคาดหวังว่าพฤติกรรมจะต้องเกิดขึ้นตามทฤษฎี

2. แบบแผนการกระทำ (Activities) หมายถึงการกระทำ/ พฤติกรรมที่เป็นกระบวนการ มีขั้นตอน และมีลักษณะต่อเนื่องจนเป็นแบบแผน เช่น วิธีการเพาะปลูก การประกอบพิธีกรรมของชุมชน ในวันสำคัญ การแบ่งบทบาทหน้าที่ วิธีการอบรมเลี้ยงดู ฯลฯ ซึ่งก็คือการนำพฤติกรรมที่เฝ้าสังเกตมาเรียงลำดับให้มีความต่อเนื่อง เพื่อให้รู้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมีการเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร

3. การถอดความหมาย (Meanings) หรือการค้นหาคความหมายของพฤติกรรมที่แสดงออก

- การให้ความหมายแก่การกระทำ หรือแบบแผนพฤติกรรมที่มองเห็นในช่วงปกติ
- ตีความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ ในการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญของชุมชน
- การที่บุคคลมองตัวเองในสังคมและเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรมนั้น อย่างไร

4. ความสัมพันธ์ (Relationship) หมายถึงการวิเคราะห์ถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน เช่น ว่าใครทำอะไร กับใคร

5. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน (Participant) การที่บุคคลยอมให้ความร่วมมือและยอมเป็นส่วนประกอบของโครงสร้างสังคมในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ทั้งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน กิจกรรมการพัฒนา กิจกรรม/พิธีกรรม ทางศาสนา เพื่อเข้าใจภาพรวมของปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

6. สภาพกายภาพ (Setting) เป็นสภาพแวดล้อมหรือฉากที่เกิดขึ้นในสังคม สามารถสังเกตเห็นได้ทันที เป็นลักษณะทางกายภาพและทางสังคมของเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ในสังคม ประกอบด้วย สถานที่ บุคคล สิ่งของ ฯลฯ

🔔 เทคนิคเบื้องต้นที่อาจใช้ในการสังเกต

แบบที่ 1 สังเกตและจดบันทึกทุกอย่างที่มองเห็นในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง

แบบที่ 2 รอให้มีเหตุการณ์ ที่สะดุดตาสะดุดใจ แล้วจึงเริ่มสังเกตหรือบันทึก

แบบที่ 3 สังเกตสิ่งที่ขัดแย้งหรือเป็นปัญหา

แบบที่ 4 เริ่มสังเกตจากสิ่งที่ชาวบ้านมองว่าเป็นปัญหา

🔔 อุปสรรคในการสังเกต

1. การเข้าถึงผู้ที่จะถูกสังเกต
2. โอกาสที่จะสังเกต
3. ลำดับความสำคัญของเหตุการณ์
4. การจดบันทึกข้อมูล

🔔 การจดบันทึกภาคสนาม (Fieldnotes)

การบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกต

ประโยชน์

- ป้องกันการลืม
- ช่วยสรุปข้อมูลเป็นระยะ ๆ
- ช่วยตั้งสมมุติฐานชั่วคราวในการวิเคราะห์ข้อมูลสนาม
- ช่วยสรุปประเด็น มองเห็นความสัมพันธ์
- ช่วยเรียบเรียงความคิดในการวางแผนต่อไป

☞ **ขั้นตอนการจดบันทึก**

- บันทึกอย่างย่อ
- บันทึกภาคสนาม

รูปแบบของการบันทึก แบ่งเป็น 3 ส่วน

- ส่วนที่หนึ่ง บันทึกสิ่งที่สังเกตได้ตามความเป็นจริง (Observation Note / ON) ไม่มีการตีความ
- ส่วนที่สอง ส่วนที่ตีความเบื้องต้น (Theoretical Note / TN) ใช้แนวคิดทฤษฎีผู้วิจัย ประกอบ สร้างสมมติฐานชั่วคราว
- ส่วนที่สาม ระเบียบวิธีวิจัย (Methodological Note หรือ MN) บันทึกวิธีการที่ตนใช้สำเร็จหรือบกพร่อง ข้อมูลที่ตกหล่น / ช่วยเตือนความจำ

ตัวอย่างบันทึกภาคสนาม เหตุการณ์ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

กิจกรรม/สถานการณ์	วัน/เวลา/สถานที่
1.1 การทำบุญพระเวส	
ON	สิ่งที่สังเกตตามความเป็นจริง จำนวนคน ใครบ้าง มีการแบ่งบทบาทหน้าที่หรือไม่ ทำกิจกรรมอะไรบ้าง ช่วงใด การแสดงออก สิ่งของที่น่าสนใจ
TN	ตีความเบื้องต้น
MN	ระเบียบวิธีที่ใช้/ ข้อมูลที่ตกหล่น

ตัวอย่างบันทึกภาคสนาม เหตุการณ์กิจกรรมในการพัฒนาชุมชน

กิจกรรม/สถานการณ์	วัน/เวลา/สถานที่
1.2 การประชุมกลุ่ม ออมทรัพย์	

ON	สิ่งที่สังเกตตามความเป็นจริง
TN	ตีความเบื้องต้น
MN	ระเบียบวิธีที่ใช้/ ข้อมูลที่ตกหล่น

ข้อแนะนำในการบันทึก

1. ขณะสังเกตควรจดสั้นๆ กันลื้ม ขยายเพิ่มภายหลัง
2. ควรบันทึกเหตุการณ์หลังจากที่สังเกตโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้
3. อาจวาดภาพ/ แผนผังประกอบการบันทึก
4. ดูบรรยากาศเหตุการณ์ว่าอำนวยความสะดวกในการบันทึกหรือไม่
5. เวลาจดบันทึกอาจยาวพอๆกับเวลาที่ใช้สังเกต ควรแบ่งเวลาให้มากพอ
6. หาสถานที่จดที่ไม่เป็นที่สังเกต
7. บันทึกสั้นๆ ที่ไม่อันตราย / เก็บไว้อย่างมิดชิด
8. พกกระดาษแข็งเพื่อจดย่อสิ่ง/เหตุการณ์ที่สำคัญ แล้วมาขยายต่อเป็นบันทึก

การสัมภาษณ์ (INTERVIEW)

การสัมภาษณ์ ก็คือการสนทนาซักถามอย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ได้ข้อมูลเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ต้องการ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ จะช่วยอธิบายสิ่งที่พบเห็นหรือสังเกตได้ ซึ่งจำเป็นต้องมีโครงสร้างของคำถามและสามารถควบคุมทิศทางโครงสร้างของเนื้อหาให้เป็นเรื่องที่ต้องการทราบหรือปัญหาในการศึกษา

☆ ขั้นตอนของการสัมภาษณ์

๑ การเตรียมการสัมภาษณ์

1. เลือกกลุ่มตัวอย่างที่จะสัมภาษณ์
2. เตรียมการขั้นต้นเกี่ยวกับกลุ่มตัวอย่าง วิธีการสุ่มตัวแทน
3. วางแผนการสัมภาษณ์ เช่น เตรียมคำถามล่วงหน้า กำหนดเวลาที่เหมาะสม
4. ทดสอบคำถาม(ข้อสัมภาษณ์) เพื่อแก้ไขคำถามให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น
5. สร้างคำถามหลายๆ แบบ ไว้สับเปลี่ยนตามความเหมาะสม
6. เตรียมอุปกรณ์บันทึกให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสถานภาพของผู้ถูกสัมภาษณ์
7. อาจติดต่อผู้ให้สัมภาษณ์ โดยผ่านผู้รู้จัก / มีจุดหมายแนะนำตัว
8. มีการนัดหมายวัน เวลา และสถานที่ล่วงหน้า
9. ไม่ควรเลื่อนนัดหรือยกเลิกการสัมภาษณ์ในครั้งแรก

๒ ขั้นเริ่มสัมภาษณ์

1. แนะนำตนเอง เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ได้ทราบและคุ้นเคย
2. สร้างบรรยากาศกันเอง เริ่มจากพูดคุยอุ่นเครื่องก่อนและสนทนาด้วยอัธยาศัยที่ดี
3. บอกวัตถุประสงค์ที่มาสัมภาษณ์ / สัญญาว่าจะปิดเป็นความลับ
4. ถ้าต้องจด/บันทึกเสียงควรแจ้งผู้ให้สัมภาษณ์ทราบ

๓ ชั้นสัมภาษณ์

1. ให้ความสำคัญกับค่านิยมพื้นฐานของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับการซักถามต่อ ๆ ไป
2. ใช้คำถามที่เตรียมไว้ล่วงหน้า ตามประเด็นที่ต้องการศึกษา
3. วางกิริยาท่าทางอย่างเป็นธรรมชาติที่สุด
4. เป็นนักฟังที่ตั้งใจ/ติดตาม ยอมรับฟังคำตอบนอกเล้าบางเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับข้อซักถาม
5. ป้อนคำถามที่เหมาะสมกับจังหวะผู้ตอบ
6. อาจใช้เทคนิคการหยุดเงียบหรือรอคอยระหว่างที่ไม่มีคำตอบจากผู้ถูกสัมภาษณ์
7. ใช้ภาษาที่สุภาพ/ เข้าใจง่ายเพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เข้าใจ
8. ให้ความสำคัญกับผู้ถูกสัมภาษณ์
9. ควรมีการถามซ้ำมากกว่าหนึ่งครั้งแต่เปลี่ยนถ้อยคำเสียใหม่
10. สังเกตกิริยาท่าทางจากผู้ถูกสัมภาษณ์ระหว่างการสนทนา บรรยากาศต่างๆ เช่น ความเบื่อหน่าย/ความสนใจ ความกระตือรือร้น
11. สังเกตปฏิสัมพันธ์ระหว่างจับบันทึก ถ้ามีปฏิสัมพันธ์ควรใช้ความจำแทน

๔ สิ้นสุดการสัมภาษณ์

1. กล่าวขอบคุณเมื่อเสร็จสิ้นการสนทนา และกล่าวคำอำลา
2. จัดข้อมูลตามความเป็นจริง / ใจความสำคัญ
3. รีบทำบันทึก การสัมภาษณ์ ให้สมบูรณ์หลังจากสัมภาษณ์เสร็จ
4. รวบรวมข้อมูล/เอกสารจากการสัมภาษณ์ไว้กับบันทึกการสัมภาษณ์
5. การบันทึกข้อสังเกตหรือคำถามที่ต่อเนื่องที่อาจต้องกลับมาสัมภาษณ์ใหม่

❖ เทคนิคการสัมภาษณ์

1. กำหนดหลักเกณฑ์ว่าใครเป็นผู้ถูกสัมภาษณ์
2. แนะนำตัวว่ามาจากที่ใด มาทำอะไร วัตถุประสงค์ ทำไมผู้ถูกสัมภาษณ์จึงได้รับคัดเลือก
3. ทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ รู้สึกว่าข้อมูลจากการสัมภาษณ์มีความน่าสนใจ
4. สร้างความประทับใจแก่ผู้ให้สัมภาษณ์
5. ใช้ภาษาที่ง่ายแก่การเข้าใจ/ ตั้งคำถามอย่างเป็นกลางๆ
6. ควรถามเป็นเรื่องๆ เพื่อให้แนวความคิดของผู้ตอบต่อเนื่อง
7. พยายามสัมภาษณ์ในโอกาสแรกที่ติดต่อได้
8. สัมภาษณ์ในที่สงบและสบาย (เพราะผู้ให้สัมภาษณ์ต้องใช้ความคิด)
9. ควรใช้ระยะเวลาในการสัมภาษณ์ที่เหมาะสม ไม่นานเกินไป
10. ไม่ควรมีบุคคลอื่นในที่สัมภาษณ์ สัมภาษณ์ใครควรฟังคำตอบจากผู้นั้น แต่คำตอบของผู้อื่นตั้งไว้เป็นข้อสังเกต
11. ผู้วิจัยควรเรียนรู้ภาษาถิ่น /ระวังความแตกต่างทางภาษาที่เกิดจากความแตกต่างทางชนชั้น
12. สร้างความสัมพันธ์ที่ดี กับผู้ให้สัมภาษณ์ เช่น มีท่าทีที่เป็นมิตร ยิ้มแย้มแจ่มใส
13. กล่าวขอบคุณเมื่อเสร็จสิ้นการสัมภาษณ์

๑ จรรยาบรรณในการสัมภาษณ์

1. ชี้แจงว่าการสัมภาษณ์เป็นความลับ (บางสถานการณ์)
2. เอาใจใส่กับคำพูดและไม่แสดงท่าทีดูถูกผู้ให้สัมภาษณ์
3. เคารพสิทธิส่วนบุคคลของผู้ให้สัมภาษณ์ / ไม่ควรวางอำนาจ หรือทำตัวเหนือกว่า/ ไม่หลอกลวง
4. ควรวางตัวเป็นกลาง/ ไม่ควรกล่าวร้ายใครหรือสนับสนุนเมื่อผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวร้ายใคร

การสนทนากลุ่ม (FOCUS GROUP)

การสนทนากลุ่มเป็นวิธีการศึกษาชุมชนที่ประหยัดงบประมาณและเวลา แต่ควรมีการวางแผนและเตรียมการ ให้เหมาะสม การสนทนากลุ่มเป็นการนั่งสนทนากันระหว่างผู้ให้สัมภาษณ์ ในประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เพื่อชักจูงให้กลุ่มแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาที่วางไว้ การกำหนดบุคคลในกลุ่มสนทนาขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของประเด็นและวัตถุประสงค์ที่วางไว้ ไม่ควรมีการกำหนดจำนวนที่ตายตัว

องค์ประกอบในการจัดสนทนากลุ่ม

❶ บุคคลที่เกี่ยวข้อง

- ผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) คุณสมบัติ เป็นผู้ที่พูดและฟังภาษาท้องถิ่นได้ มีบุคลิกภาพ/มนุษยสัมพันธ์ที่ดี อ่อนน้อมถ่อมตน รู้/เข้าใจวัตถุประสงค์ของการศึกษา การจัดสนทนากลุ่ม

- ผู้จดบันทึกการสนทนา (Notetaker) รวมทั้งบันทึกรายละเอียดบรรยากาศการสนทนาด้วย

- ผู้ช่วย (Assisstant) ทำหน้าที่ช่วยเหลือทั่วไป ตั้งแต่เตรียมการ การเตรียมสถานที่ เตรียมอุปกรณ์ต่างๆ ฯลฯ

❷ ควรมีแนวทางในการสนทนากลุ่ม เช่น วัตถุประสงค์ ตั้งประเด็น/หัวข้อ จัดลำดับหัวข้อ

❸ เตรียมอุปกรณ์ที่จำเป็นในการบันทึก เช่น วิทยุบันทึก ปากกา กระดาษ สกอตเทป เทปบันทึกเสียง ฯลฯ

❹ แบบฟอร์มการคัดเลือกเข้ากลุ่มสนทนาตามหัวข้อความสนใจ

❺ สร้างบรรยากาศให้ผู้เข้าร่วมสามารถพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างอิสระ

❻ เลือกสถานที่และกำหนดระยะเวลาที่เหมาะสม

การศึกษาชุมชนด้วย กระบวนการวิจัย

↳ การกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อการศึกษาชุมชน หรือการสร้างแนวทาง ในการอธิบายประเด็นต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของชุมชน สามารถทำให้นักวิจัยรู้ว่า นักวิจัยจะเก็บข้อมูลอะไรบ้าง จะมองปัจจัยหรือองค์ประกอบ เพื่อนำไปเชื่อมโยง กันอย่างไร อย่างชัดเจน ทั้งนี้เนื่องจากพฤติกรรมของของชาวบ้านในชุมชนและความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้น ในชุมชนมีความสลับซับซ้อนอยู่มาก และไม่สามารถตัดสินหรือระบุสาเหตุจากมุมมองของใคร เพียงคนเดียวคนหนึ่งได้ การดำรงอยู่หรือการเปลี่ยนแปลง ของเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ล้วนมี ปัจจัยต่างๆเข้ามาเกี่ยวข้องมากมาย ทั้งปัจจัยภายในชุมชนเองและปัจจัยภายนอกชุมชน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งอาจส่งผลต่อเนื่องถึงอีกปัจจัยหนึ่ง และการหาสาเหตุเหล่านั้น การวิจัย จะเป็นวิธีการหาคำตอบปัญหาที่สงสัย ↵

❶ การวิจัยเชิงปริมาณ

❷ การวิจัยเชิงคุณภาพ

⊕ หลักการ + ความเข้าใจพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ

➢ ยอมรับความหลากหลายของปรากฏการณ์ทางสังคม มากกว่ามุ่งเน้นที่จะหาความเป็นสากล หรือความเหมือนกันของปรากฏการณ์

▲ พฤติกรรมของคนในแต่ละสังคมมีเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ไม่สามารถใช้ทฤษฎีที่ตายตัวมาอธิบายได้

◁ ทฤษฎีที่ใช้ จึงเป็นกรอบแนวคิดอย่างกว้าง เพื่อเป็นแนวทาง ในการทำความเข้าใจ และอธิบายพฤติกรรมของคน ในสังคม

✓ มองปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างเป็นองค์รวม มีความหลากหลาย ซับซ้อน มีมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดดๆ

➢ กรอบแนวคิดพื้นฐานทั่วไปในการศึกษาชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับ โครงสร้างการหน้าที่ (Structural – Functional) เป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจว่าชุมชนประกอบด้วยโครงสร้างย่อยอะไรบ้าง สถาบันต่างๆ มีบทบาทหน้าที่อะไร มีประสิทธิภาพมากน้อยแค่ไหน (มองภาพรวม)

▲ การกำหนดกรอบแนวคิดสำหรับศึกษา วิเคราะห์ปัญหาที่มีลักษณะ เฉพาะมากขึ้น มีตัวแปร ที่จะศึกษา มีลักษณะเป็นแบบจำลองทางทฤษฎี (Model) ซึ่งทำหน้าที่เสมือนสมมติฐานที่บอกคุณสมบัติหรือองค์ประกอบ (Properties) ของปรากฏการณ์ และการคาดคะเนความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร (ด้านกายภาพ,การศึกษา,สังคมและวัฒนธรรม, การเมือง, เศรษฐกิจ, สิ่งแวดล้อม, นันทนาการ,การสื่อสาร, สุขภาพอนามัย,ฯลฯ)

◀ ศึกษาวิวัฒนาการ ความเคลื่อนไหว ความสัมพันธ์ และความขัดแย้งในชุมชน มุ่งประเด็นไปที่ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม

▼ เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับจุลภาค (Micro – Study , Case Study) เพื่อให้ได้รายละเอียด ของปรากฏการณ์ในเชิงลึก ครอบคลุมมิติด้านเวลา มิติทางสังคม สะท้อนให้เห็นความเคลื่อนไหวและความสัมพันธ์

⊛ ⊛ ประเด็นหรือแนวคิดที่ศึกษาชุมชนในเชิงคุณภาพ

☒ ประวัติศาสตร์ชุมชนและรูปแบบการใช้ทรัพยากร

☒ การศึกษาผู้นำและบทบาทผู้นำ

☒ ความขัดแย้งทั้งภายในและภายนอก

☒ ตัวคนที่เป็นสมาชิกของชุมชน

⊛ ระดับบุคคล

⊛ ระดับกลุ่มย่อย

⊛ ระดับกลุ่มใหญ่

⊛ ระดับองค์กร

⊛ ระดับชุมชน

⊛ ระดับเครือข่าย

⊛ ฯลฯ

☒ มิติทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน

❖ ระบบคุณค่าและอุดมการณ์เชิงศีลธรรม ความเชื่อ/ความศรัทธาในศาสนา

❖ อุดมการณ์เอนางเกี่ยวกับความคิดว่าด้วยการนับถือผี

❖ พิธีกรรมในการสืบทอดอุดมการณ์ แสดงให้เห็นถึงการรวมกลุ่ม เพื่อสืบทอดอุดมการณ์ทั้ง 2 แบบ

❖ กฎข้อห้ามของชุมชน การลงโทษถ้ามีการละเมิด (เน้นหลักประโยชน์ส่วนรวม+ ความเป็นธรรม) เกี่ยวข้องกับมิติใดบ้าง เช่น สิ่งแวดล้อม

❖ ภูมิปัญญาด้านต่างๆ ได้แก่ความรู้ที่สะสมกันมา กระบวนการแก้ปัญหา การปรับตัวด้านต่างๆ

บทที่ 4**เครื่องมือทางมานุษยวิทยาในการศึกษาเพื่อความเข้าใจชุมชน**

ในการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อการศึกษาชุมชนหรือเพื่องานวิจัยต่างๆ จำเป็นต้องใช้เครื่องมือต่างๆ ในการเก็บข้อมูล เครื่องมือที่ค่อนข้างได้รับการยอมรับในวงการวิชาการทางสายสังคมศาสตร์ที่ใช้ได้ผลก็คือเครื่องมือการศึกษาภาคสนามมานุษยวิทยา ซึ่งในสังคมไทยปัจจุบันไม่ได้ถูกนำไปใช้แต่เฉพาะงานวิชาการด้านสายสังคมศาสตร์เท่านั้น แต่ยังได้รับการยอมรับในการทำงานด้านสุขภาพหรือด้านสาธารณสุข โดยทีมแพทย์โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ที่นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้วิถีชุมชนและใช้ฝึกอบรมเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในการทำงานชุมชนให้แก่สถานบริการสาธารณสุขหลายแห่ง ทั้งนี้เพื่อปรับทัศนคติให้เจ้าหน้าที่ที่มีความเข้าใจมิติทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน รวมทั้งสามารถใช้ข้อมูลและการเรียนรู้จากชุมชนมาพัฒนาระบบบริการสุขภาพให้มีความละเอียดอ่อนต่อมิติทางสังคมและความเป็นมนุษย์มากขึ้น ดังนั้นจึงได้จัดทำคู่มือคู่มือการเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชนขึ้น ซึ่งประกอบไปด้วยแนวคิดในการวางรากฐานความเข้าใจชุมชนและเครื่องมือศึกษาชุมชน โดยเครื่องมือต่างๆมีจุดเด่น ได้แก่

1. ทำให้การศึกษาชุมชนมีวิธีการที่ชัดเจน
2. สร้างความเข้าใจในวิถีของชุมชนได้รวดเร็ว
3. ประยุกต์ใช้ความรู้กับงานบริการสุขภาพได้ดี ทำให้งานบริการสุขภาพสอดคล้องกับวิถีชีวิตและเชื่อมโยงกับชุมชน
4. สร้างทัศนคติเชิงบวกต่อการทำงานชุมชน ทำให้ทำงานกับชุมชนได้อย่างมีความสุข

ดังนั้น จึงขอยกเครื่องมือทางมานุษยวิทยาของทีมนายแพทย์โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ มาเป็นเครื่องมือเพื่อช่วยในการศึกษาชุมชน ได้แก่ แผนที่เดินเท้า ผังเครือญาติ โครงสร้างองค์กรชุมชน ปฏิทินชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน ประวัติชีวิตบุคคลในชุมชน

แผนที่เดินดิน

หมายถึง การเดินสำรวจดูด้วยตา และจดบันทึกทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมของชุมชนและสิ่งต่างๆ ที่พบเห็นลงบนบันทึก เพื่อเข้าใจถึงความหมายทางสังคม (Social Meaning) และหน้าที่ทางสังคม (Social Function) ของพื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) เป็นเครื่องมือขั้นแรกที่สำคัญที่จะนำไปสู่ความเข้าใจชุมชน ด้วยวิธีการง่ายๆ และใช้เวลาไม่นานมาก

- เป้าหมาย**
1. ทำให้มองเห็นภาพรวมของชุมชนได้ครบถ้วน
 2. ได้ข้อมูลมากและละเอียดในระยะเวลาสั้น
 3. ได้ข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือมากกว่าเพราะได้จากการสังเกตด้วยตนเอง
 4. นำไปสู่ความเข้าใจในมิติอื่นๆ ตามมา

วิธีการ และข้อแนะนำ

1. อาจนำแผนที่เก่าที่เคยทำไว้มาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้น แล้วตรวจสอบว่ามีมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร ใส่รายละเอียดเพิ่มเติม
2. ให้ความสำคัญกับการสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านในชุมชนควบคู่กับการเขียนแผนที่และซักทายชาวบ้านระหว่างการทำ
3. ถ้าเป็นหมู่บ้านที่มีระยะห่าง ไม่ควรนั่งรถยนต์ทำแผนที่ อาจใช้รถจักรยาน หรือจักรยานยนต์ แต่ต้องหมั่นจอดแวะซักทายชาวบ้าน
4. ต้องเดินสำรวจให้ทั่วถึง โดยเฉพาะบ้านคนจน บ้านผู้ทุกข์ยากที่อยู่ชายขอบของชุมชน บ้านของผู้ที่แยกตัวอย่างโดดเดี่ยวในชุมชน
5. มองพื้นที่ทางกายภาพแต่ตีความให้เห็นถึงพื้นที่ทางสังคม
6. ถ้าทีมงานมีหลายคน ไม่ควรแยกเขียนแล้วนำมาต่อกัน ควรเดินสำรวจร่วมกันทั้งทีม
7. หมั่นสังเกตและพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในพื้นที่ระหว่างเดินสำรวจว่าพื้นที่ที่เห็นบอกเรื่องราวอะไรที่สำคัญของชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ

8. ข้อมูลบางอย่างไม่สามารถสังเกตได้ด้วยตาเพียงอย่างเดียว (อาจเป็นภาพลวงตา) จำเป็นต้องสอบถามจากเจ้าของบ้านญาติ เพื่อนบ้าน หรือบุคคลอื่นเพื่อประกอบการพิจารณาเพิ่มเติม

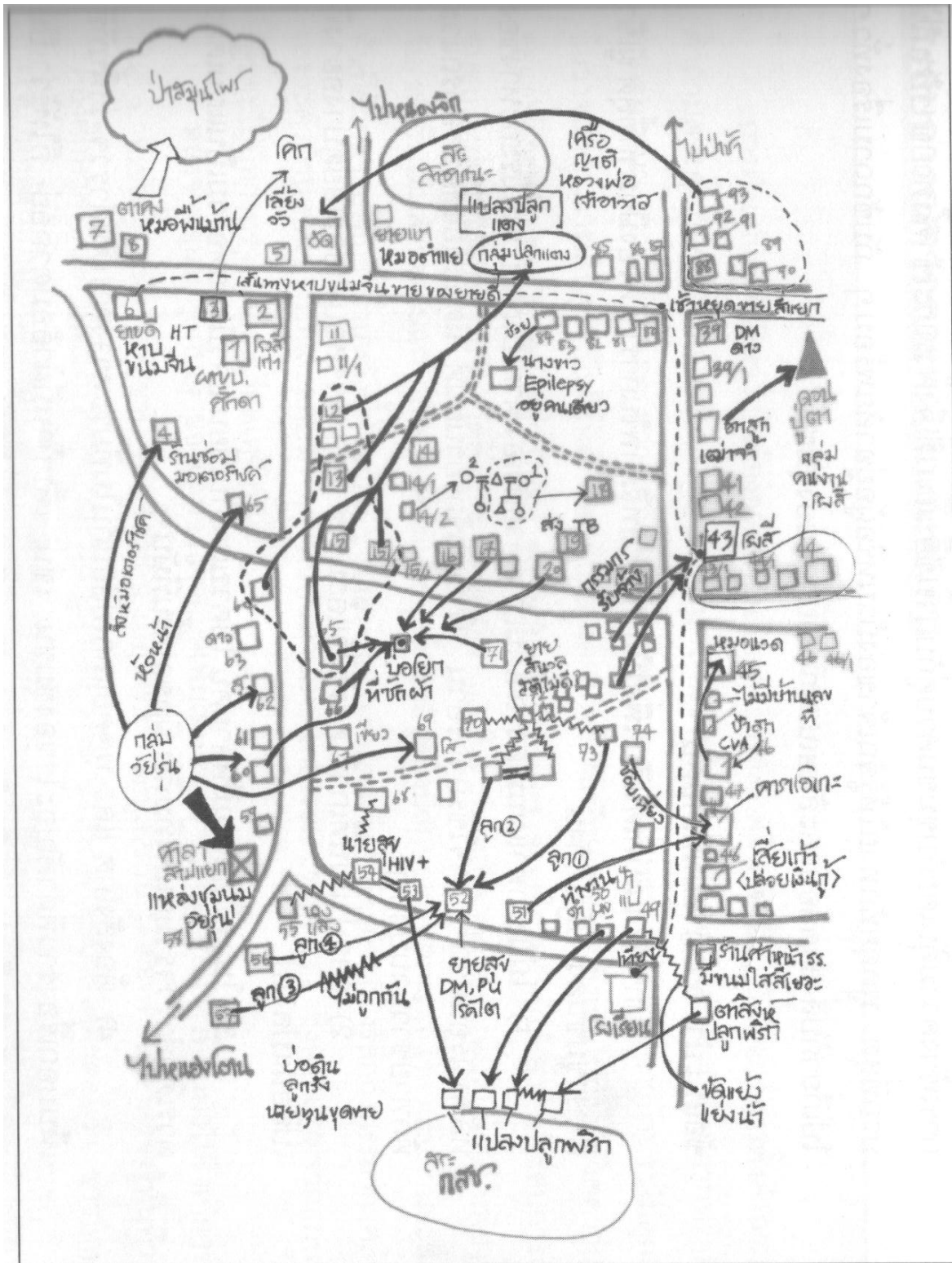
9. ข้อมูลบางอย่างไม่สามารถสอบถามจากเจ้าของบ้านได้โดยตรง จำเป็นต้องสอบถามคนในชุมชนเพิ่มเติม หรืออาศัยการสังเกตเพิ่มเติมด้วยตนเอง

10. ข้อพึงระวัง เมื่อให้ชาวบ้านนำทาง ข้อมูลอาจจะมีอคติจากผู้พาเดิน เช่น ไม่ต้องการให้พบเห็นสิ่งที่คิดว่าสร้างความเสื่อมเสียต่อชุมชน

11. พยายามเขียนข้อสังเกต เช่น ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในชุมชน หน้าที่ทางสังคมของพื้นที่ต่าง ๆ

ตัวอย่าง

แผนที่เดินดิน

ที่มา : โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ. (2545). วิธีชุมชน หน้า 25.

ผังเครือข่าย

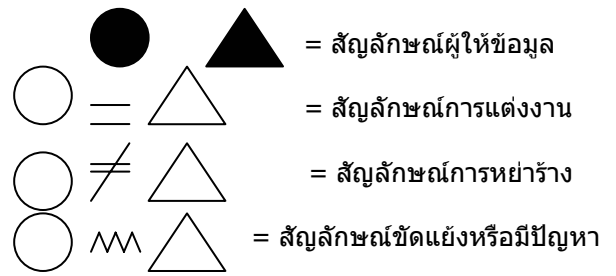
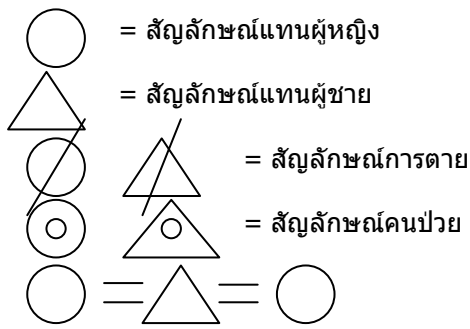
ผังเครือข่าย คือ การถอดความสัมพันธ์ ในเชิงเครือข่าย ที่เกิดขึ้นของคนในชุมชนทั้ง โดยสายเลือดและจากการแต่งงาน เพื่อให้รู้จักเครือข่ายทางสังคม (Social Network) ที่สนับสนุนแต่ละครอบครัวอยู่ ผังเครือข่ายมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจชุมชนและสังคม ไม่ว่าจะเป็นสังคมเมืองและสังคมชนบท เพราะเครือข่ายเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นรากฐานของชีวิตครอบครัวและจะมีความเกี่ยวข้องกันไปตลอดชีวิต ผังเครือข่ายจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยสร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชนในเวลาอันรวดเร็ว โดยการรู้จักและเข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคมขั้นพื้นฐานของสมาชิกในชุมชน เช่น ใครเป็นใครในชุมชน มีบทบาทหน้าที่อย่างไร และมีความสัมพันธ์กับคนในครอบครัวและคนอื่นๆ ในชุมชนอย่างไร

วิธีการ

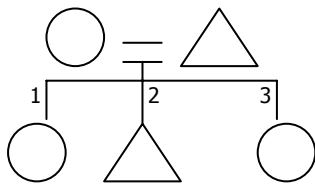
- ☆ การรู้จักใช้สัญลักษณ์มาตรฐานที่เข้าใจตรงกันในการทำผังเครือข่าย
- ☆ การถอดผังเครือข่าย จะต้องทำความรู้จักกับบุคคลที่มีชื่ออยู่ในเครือข่ายที่บันทึกไว้
- ☆ อาจจะทำผังเครือข่ายในแต่ละครอบครัว ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ อย่างน้อย 3 ชั่วโมงขึ้นไป
- ☆ ควรพยายามทำความรู้จักชื่อที่ปรากฏอยู่ในผังเครือข่าย อย่างน้อยครั้งหนึ่ง
- ☆ ไม่จำเป็นต้องถอดผังสมาชิกที่ย้ายไปตั้งรกรากที่อื่น และ ไม่มีปฏิสัมพันธ์ติดต่อกลับมา
- ☆ ให้เน้นการมีสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้านมากกว่าการได้ข้อมูล (อย่ามุ่งที่จะสัมภาษณ์โดยไม่ใส่ใจความรู้สึกของชาวบ้าน)

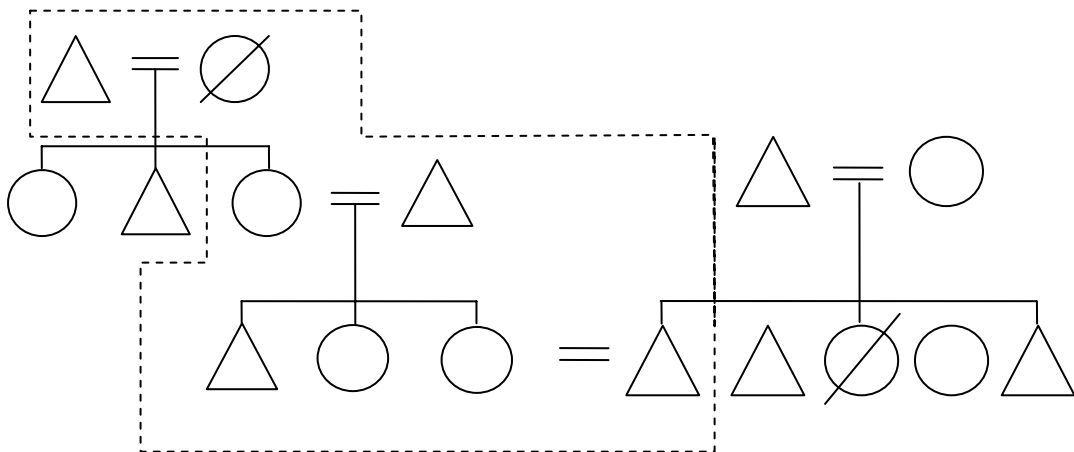
สัญลักษณ์ที่ใช้ในการทำผังเครือญาติ

สัญลักษณ์การมีภรรยาสองคน

สัญลักษณ์การมีบุตร (ตัวเลขแสดงลำดับบุตร)

= สัญลักษณ์แสดงสมาชิกที่อาศัยในบ้านหลังเดียวกัน (เส้นประ)

ที่มา : โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ. (2545). วิถีชุมชน หน้า 39.

การจัดทำผังโครงสร้างองค์กรชุมชน

การศึกษาโครงสร้างองค์กรชุมชน หมายถึง การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านในแง่มุมต่างๆ นอกเหนือจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ทั้งโครงสร้างด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ฯลฯ ของชุมชน ด้วยการศึกษาสถาบัน องค์กร กลุ่มต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อทราบถึงความสัมพันธ์เชิงสถานภาพ บทบาท หน้าที่ และอำนาจระหว่างหน่วยต่างๆ ในชุมชน การศึกษาโครงสร้างองค์กรชุมชนจะช่วยให้สามารถสังเกตบทบาทสถาบัน องค์กรและบุคคลต่างๆ ที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนชุมชน นอกจากนี้จะทำให้ผู้ศึกษาสามารถจัดความสัมพันธ์ของตนเองกับชุมชนได้อย่างเหมาะสม ไม่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงชุมชนและสามารถนำข้อมูลมาประกอบภาพของชุมชนให้มีความชัดเจนมากขึ้น

แนวทางการศึกษาโครงสร้างองค์กรชุมชน

ขั้นตอนที่ 1 การทำความเข้าใจแบบแผนความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนในมิติต่างๆ ทั้งความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สัมพันธ์ทางสังคม สัมพันธ์ทางการเมือง โดยการสัมภาษณ์ พูดคุย การสังเกต (มุ่งที่การปฏิบัติการขององค์กร Organization in Action)

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ

- การแบ่งบทบาทหน้าที่ ในชุมชนมีอาชีพ อะไรบ้าง สัดส่วนอาชีพต่างๆ
- ปัจจัยการผลิตของชุมชน อำนาจการตัดสินใจในการผลิตของชุมชนถูกกำหนดจากอะไร
- สัดส่วนของสมาชิกในครอบครัว ที่ประกอบอาชีพต่างๆ / สัดส่วนของครอบครัวที่ประกอบอาชีพแต่ละประเภท
- ฐานะทางเศรษฐกิจภายในชุมชนมีความแตกต่างกันมากน้อยหรือไม่ อย่างไร (เช่น วิธีการหารายได้ การแบ่งระดับรายได้ จำนวนครอบครัวที่มีฐานะร่ำรวย ปานกลาง พออยู่ได้ ทุกข์ยาก จำนวนครอบครัวที่ให้ผู้อื่นเช่าที่ดิน ครอบครัวที่ต้องเช่าที่ดินทำกิน ครอบครัวกับภาระหนี้สิน กองทุนในหมู่บ้าน แหล่งเงินกู้/ เงินไขการชำระ ฯลฯ)

ความสัมพันธ์ทางสังคม

- กลุ่มทางสังคมต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการและกลุ่มที่ชุมชนรวมตัวกันเอง
- ระบบและระดับการศึกษาในชุมชน
- องค์กรศาสนาและระบบความเชื่อต่างๆ รวมทั้งระบบอาวุโส ระบบอุปถัมภ์ ระบบการนับถือผี
- บทบาทหน้าที่ของหญิงชายที่มีต่อชุมชน
- ต้นทุนทางสังคม ภูมิปัญญาด้านต่างๆ ระบบความเชื่อ ค่านิยมที่ทำให้ชุมชนสามารถแก้ปัญหาและปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงได้
- ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรทางสังคมต่างๆ เช่น ความสัมพันธ์ในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านหรือกับผู้นำ เป็นต้น
- ภูมิปัญญา/ระบบความเชื่อกับชุมชน ชาวบ้านกับการรับสิ่งใหม่ ๆ จากภายนอก ฯลฯ

ความสัมพันธ์ทางการเมือง

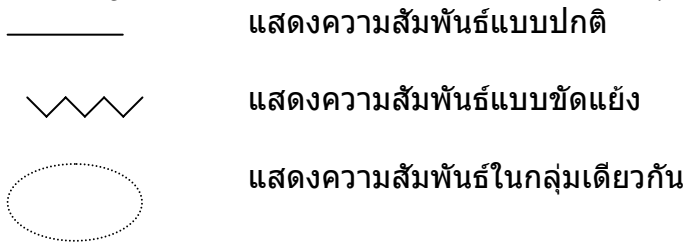
- โครงสร้างการปกครองท้องถิ่น องค์กร บทบาท/หน้าที่ของผู้นำและกรรมการกลุ่มต่างๆ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ วิธีการคัดเลือกผู้นำ/กรรมการ ฯลฯ
- กลุ่ม/องค์กรต่างๆ ในชุมชน เกิดขึ้นเองหรือมีการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น รัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ฯลฯ ใครมีบทบาทสำคัญหรือเป็นผู้นำในแต่ละกลุ่ม ชาวบ้านยอมรับใคร
- ลักษณะและรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชน เช่น ความขัดแย้ง การแบ่งปันผลประโยชน์ การช่วยเหลือ การยอมรับ การพึ่งพา ฯลฯ
- การจัดสรรบทบาทขององค์กรชุมชนในด้านต่างๆ ภายในชุมชน สามารถตอบสนองชุมชนได้หรือไม่อย่างไร
- ความสัมพันธ์ระหว่างนักการเมืองท้องถิ่นกับนักการเมืองระดับชาติ และการอุปถัมภ์ชุมชน

- การมีส่วนร่วมของชุมชนเกี่ยวกับระบบการเมืองการปกครอง ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมสาธารณะของชุมชน การแสดงความคิดเห็น ฯลฯ
- มีการเปิดเวทีสาธารณะในชุมชนหรือไม่ อย่างไร ใครมีบทบาทสำคัญ อย่างไรบ้าง เช่น ร้านกาแฟในชุมชน ฯลฯ
- ความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนทางธุรกิจกับผู้นำในท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำในท้องถิ่นกับชาวบ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนทางธุรกิจกับชาวบ้าน ในลักษณะใด เช่น การตอบแทน การพึ่งพา

ขั้นตอนที่ 2 ผังโครงสร้างองค์กรชุมชน เมื่อศึกษาข้อมูลโครงสร้าง ความสัมพันธ์ต่างๆ ในชุมชนจนเข้าใจแล้ว นำมาประมวลเป็นผังโครงสร้างอย่างเป็นระบบ

- สัญลักษณ์ที่ใช้ในการทำผังโครงสร้างองค์กรชุมชน

ขั้นที่ 1 เริ่มจากผู้นำที่มีบทบาทสำคัญในชุมชน (ทางการ/ ไม่เป็นทางการ) เขียนเส้นแสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับบุคคลที่มีความสัมพันธ์ / บทบาทที่เกี่ยวข้อง ใกล้ชิด

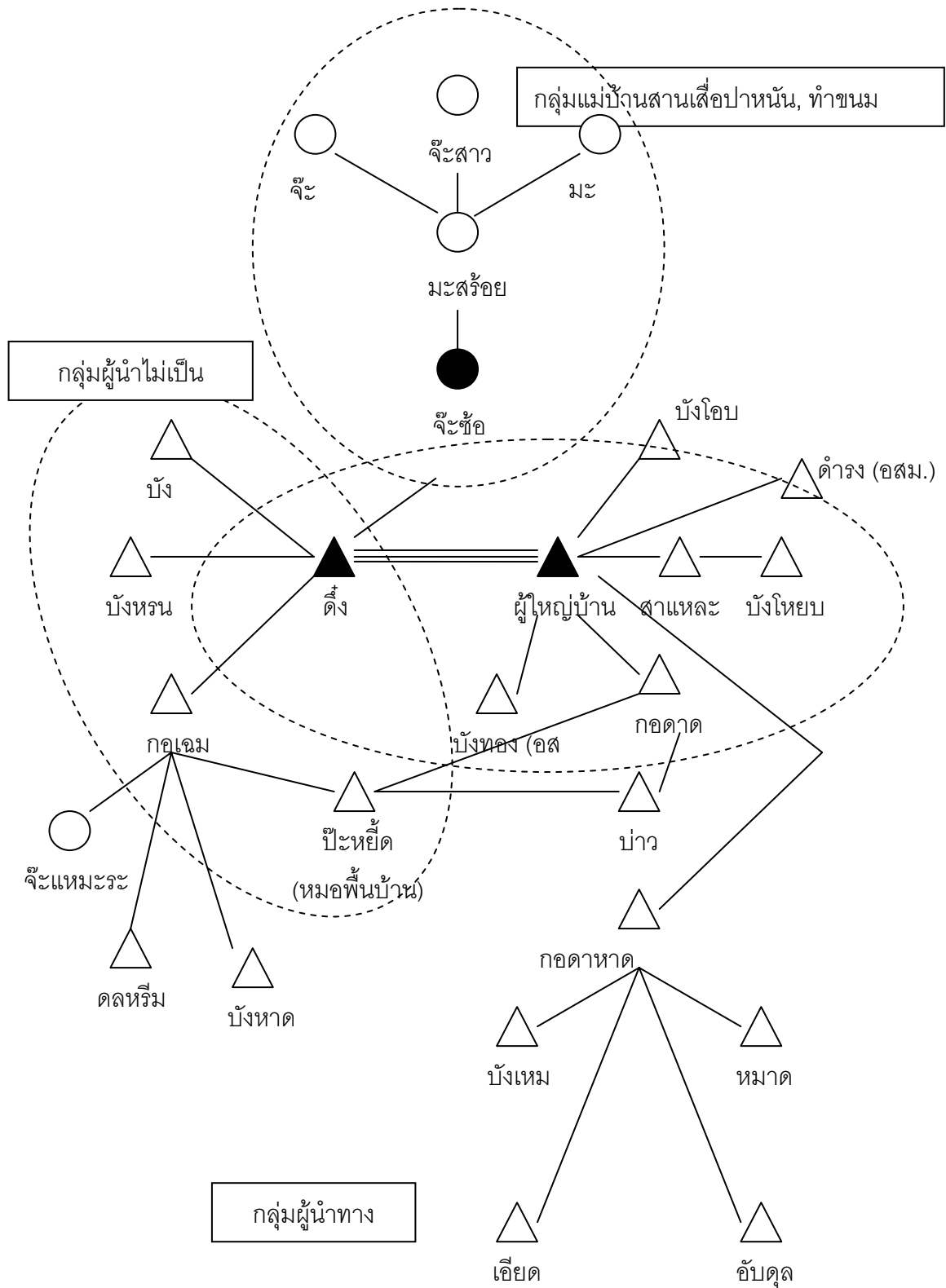
ขั้นที่ 2 เขียนเส้นแสดงความสัมพันธ์ของคนทุกคนที่อยู่ในแวดวงของผู้นำในลักษณะเดียวกัน

ขั้นที่ 3 ทำเช่นเดียวกับผู้นำหรือบุคคลอื่นๆ ที่มีความสำคัญในชุมชน เช่น ผู้นำด้านศาสนา พิธีกรรมความเชื่อ ประธานกลุ่มต่างๆ รวมทั้งคนที่ไม่มีความสำคัญทางการแต่มีบทบาทสำคัญในชุมชน เขียนเป็นเครือข่ายแต่ละบุคคล

ขั้นที่ 4 นำเครือข่ายของบุคคลต่างๆ มาโยงกัน เป็นผังโครงสร้างองค์กรชุมชน

ประโยชน์ในการทำผังโครงสร้างองค์กรชุมชน

1. ทำให้เห็นโครงสร้างด้านต่างๆอย่างมีความสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน
2. โครงสร้างทางสังคมของชาวบ้านอาจเป็นโครงสร้างที่ไม่เป็นทางการซ้อนทับอยู่กับโครงสร้างที่เป็นทางการ และมีความหมายต่อชีวิตจริงของชาวบ้าน
3. ช่วยทำให้มองเห็นความหลากหลายของโครงสร้างองค์กรในชุมชนและวางแผนการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ตัวอย่าง ผังโครงสร้างองค์กรชุมชน : หมู่บ้านเกาะน้อย

ที่มา : โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ. (2545). วิถีชุมชน หน้า 59.

ปฏิทินชุมชน

ปฏิทินชุมชนคือ การเรียนรู้วิถีชีวิตชาวบ้าน ในแต่ละวัน แต่ละเดือน แต่ละปี ว่าประกอบกิจกรรมอะไรบ้าง เกิดขึ้นอย่างไร เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวบ้านอย่างไร ทั้งการประกอบอาชีพต่างๆ งานบุญประเพณี การออกไปรับจ้างนอกชุมชน ซึ่งในแต่ละช่วงชาวบ้านทำอะไรบ้าง ฯลฯ และแต่ละชุมชนก็จะมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันไป ดังนั้นปฏิทินชุมชนก็คือเครื่องมือในการเรียนรู้จังหวะของชีวิตและวิถีชุมชนนั่นเอง

เป้าหมาย

1. ช่วยสร้างความเข้าใจในวิถีชีวิตชาวบ้าน ทั้งวงจรและจังหวะการทำงานในรอบวัน/เดือน / ปี ว่าชาวบ้านทำอะไรบ้าง ในช่วงใด
2. เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชาวบ้านในชุมชน และเกิดความรู้สึกที่ดี และมีความไว้วางใจมากขึ้น เมื่อเรารู้จักกาลเทศะในวิถีชีวิตชาวบ้าน ก็จะสามารถเข้าหาชาวบ้านได้ถูกจังหวะเวลานั่นเอง
3. ช่วยให้สามารถวางแผนงานโครงการ / จัดตารางการทำงานที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านได้อย่างเหมาะสมและถูกจังหวะเวลา

แนวทาง

1. ปฏิทินทางเศรษฐกิจ แยกประเภทอาชีพของชาวบ้าน ช่วงเวลาใดทำอะไร เขียนแจกแจงในแต่ละเดือน เช่น อาชีพทำนา หวานใจ ลงกล้า ปักดำ เก็บเกี่ยว ช่วงใดเดินทางไปทำงานต่างถิ่น ฯลฯ
2. ปฏิทินทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรมที่สำคัญ ที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน และมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตสู่ปัจจุบัน ในแต่ละเดือน
3. อาจเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในงานบุญประเพณีทั้งหลาย จะทำให้รู้รายละเอียดเพิ่มขึ้น เช่น ทำอะไรบ้าง ใครบ้างที่เข้าร่วม การประกอบพิธีกรรม ฯลฯ
4. แหล่งข้อมูลปฏิทินวัฒนธรรม ได้แก่ กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน

ปฏิทินเศรษฐกิจ/วัฒนธรรมของชุมชน.....ตำบล.....อำเภอ..... จังหวัด

เดือน	กิจกรรมทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม	รายละเอียดกิจกรรม (กลุ่ม/ทำอะไร/เมื่อไร/อย่าที่ไหน)
ม.ค.		
ก.พ.		
มี.ค.		
เม.ย.		
พ.ค.		
มิ.ย.		
ก.ค.		
ส.ค.		
ก.ย.		
ต.ค.		
พ.ย.		
ธ.ค.		

หรือ

เดือน	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
กิจกรรมด้านเศรษฐกิจ												
1. เก็บหน่อไม้					●	—	●					
2. ปลุกกระหล่ำปลี									●	—	●	
3. ปลุกมะเขือเทศ									●	—	●	
4. ปลุกข้าวโพด			●	—	●							
5. ปลุกมันฝรั่ง					●	—	●					
6. ค้าขาย	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	●
7. ขั้บรถโดยสาร	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	●
8. แรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน					●	—	—	—	—	●	—	
9. รับจ้างปักผ้า	●	—	—	—	●	—	—	—	—	—	—	
10. รับจ้างตีมีด	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	●
กิจกรรมด้านวัฒนธรรม												
1. ปีใหม่	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	
2. การทำผี	●	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	●
3. เช่นไหว้ผีบรรพบุรุษ	●	—	●	—	—	—	—	—	—	—	—	

ที่มา : โภโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ. (2545). วิถีชุมชน หน้า 103.

ประวัติศาสตร์ชุมชน

คือการศึกษาเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนในด้านต่างๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง ตั้งแต่อดีต ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในช่วงต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจะทำให้เห็นภาพรวมของชุมชนชัดเจนมากขึ้น จะช่วยทำให้เข้าใจมิติเวลา มากขึ้น ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นเครื่องมือที่ทำให้เข้าใจความคิด เหตุผลและการเลือกกระทำของชาวบ้าน

เป้าหมาย

- ทำให้ทราบถึงที่มาที่ไปของปรากฏการณ์/ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ในแต่ละช่วง
- ทำให้ทราบถึงประสบการณ์ร่วมกันของชุมชน ที่มีส่วนในการกำหนดความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านได้
- ทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ในชุมชน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำสำคัญๆ ความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ
- ทำให้การตีความปรากฏการณ์ของชุมชนปรากฏอยู่บนพื้นฐานข้อเท็จจริง ลดความอคติส่วนตัวที่จะตัดสินเรื่องราว/ การกระทำต่างๆ ของชาวบ้าน
- ทำให้ทราบว่าประเด็นใดที่ควรให้ความสำคัญ หรือเป็นสาระที่ควรใส่ใจ ประเด็นใดเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่อาจจะไม่สามารถแก้ไขได้อย่างทันที หรืออาจต้องแสวงหาวิธีการ/แนวทางใหม่

แนวทาง ในการหาข้อมูล

ตัวอย่าง : ประวัติศาสตร์ด้านสังคม/วัฒนธรรม

- ประวัติความเป็นมาของชุมชน ผู้ก่อตั้งเริ่มแรก การขยายตัวของชุมชนแต่ละช่วง
- มีพิธีกรรมและประเพณีที่สำคัญ ๆ ในอดีตอะไรบ้าง อย่างไร สามารถสร้างแรงยึดเหนี่ยวให้เกิดขึ้นในชุมชนได้หรือไม่ อย่างไร
- เหตุการณ์ร่วมที่สำคัญๆ ในชุมชน ที่ผ่านมา เช่น เริ่มมีถนน ไฟฟ้า น้ำประปา สร้างวัด สร้างโรงเรียน เมื่อไร เหตุการณ์น้ำท่วม ไฟไหม้ แห้งแล้ง ที่ดินถูกเปลี่ยนมือ เช่น ถูกขายเป็นสนามกอล์ฟ รีสอร์ท โรงงานฯ หลังจากนั้นมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง เช่น อาชีพ การอพยพไปทำงานนอกชุมชน ประเพณี/พิธีกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ฯลฯ
- ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในชุมชนในอดีต เป็นอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงเมื่อไร อย่างไร (ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ชาวบ้านกับผู้นำ ผู้นำชุมชนกับเจ้าอาวาสวัด ชุมชนกับชุมชน ผู้ใหญ่บ้านกับคณะกรรมการ ฯลฯ) มีแรงยึดเหนี่ยวระหว่างกันหรือไม่ อย่างไร
- ประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ผ่านมา ทั้งหน่วยงานรัฐ องค์กรเอกชน และชาวบ้านเอง (เกิดขึ้นเมื่อไร อย่างไร เป้าหมายกิจกรรม กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง กระบวนการผลของการพัฒนาในเชิงปริมาณและคุณภาพ ฯลฯ)
- ประสบการณ์ในการเรียนรู้เรื่องต่างๆ ของชุมชน มีการแลกเปลี่ยนหรือไปมาหาสู่ระหว่างชุมชนใดบ้าง
- ที่ผ่านมามีการจัดตั้งองค์กรชุมชนหรือไม่ อย่างไร อะไรบ้าง องค์กรประกอบ ใครเป็นผู้ริเริ่ม เพราะอะไร ตอบสนองการแก้ปัญหาด้านต่างๆ ได้หรือไม่ อย่างไร มีบทบาทต่อชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- ฯลฯ

ตัวอย่าง : ประวัติศาสตร์ด้านเศรษฐกิจ

- การบุกเบิกที่ดินทำกิน ในอดีต การครอบครองที่ดิน อาชีพ ใครบ้าง วิธีการบุกเบิกที่ดินทำกิน
- ปัจจัยการดำรงชีพที่สำคัญ มาจากแหล่งใด จากอดีตจนถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ อย่างไร

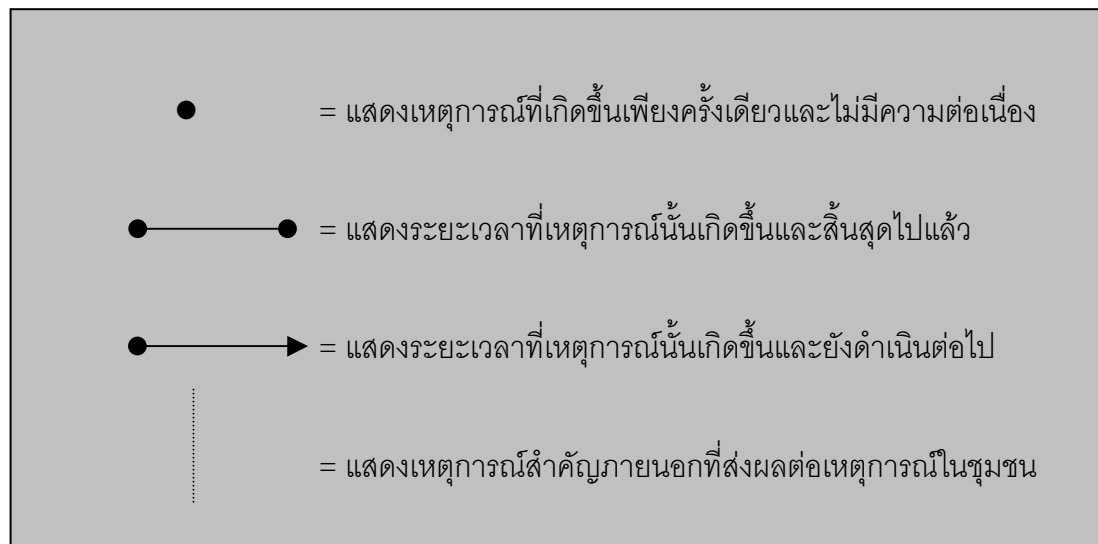

- พัฒนาการของการผลิต เช่น ประเภทของการผลิต (ยิงชีพ หรือเพื่อขาย) ผลิตอะไรบ้าง เช่น ผ้าทอ สมุนไพร เครื่องจักรสาน เหล้าพื้นบ้าน ฯลฯ ความสัมพันธ์ทางการผลิต การแลกเปลี่ยน การซื้อขายระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ชาวบ้านกับผู้รับซื้อ รวมทั้งอาชีพต่างๆในชุมชนตั้งแต่อดีต
- ต้นทุนทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำต่างๆ มีความสำคัญต่อการปรับตัวด้านการผลิตของชุมชนอย่างไร ที่ผ่านมามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร ส่งผลกระทบต่อชุมชนด้านใดบ้าง
- กฎระเบียบ กติกา ในการจัดสรรหรือใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติ (ตามจารีตประเพณี ดั้งเดิม และมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร)
- ฯลฯ

ตัวอย่าง : ประวัติศาสตร์ด้านการเมือง

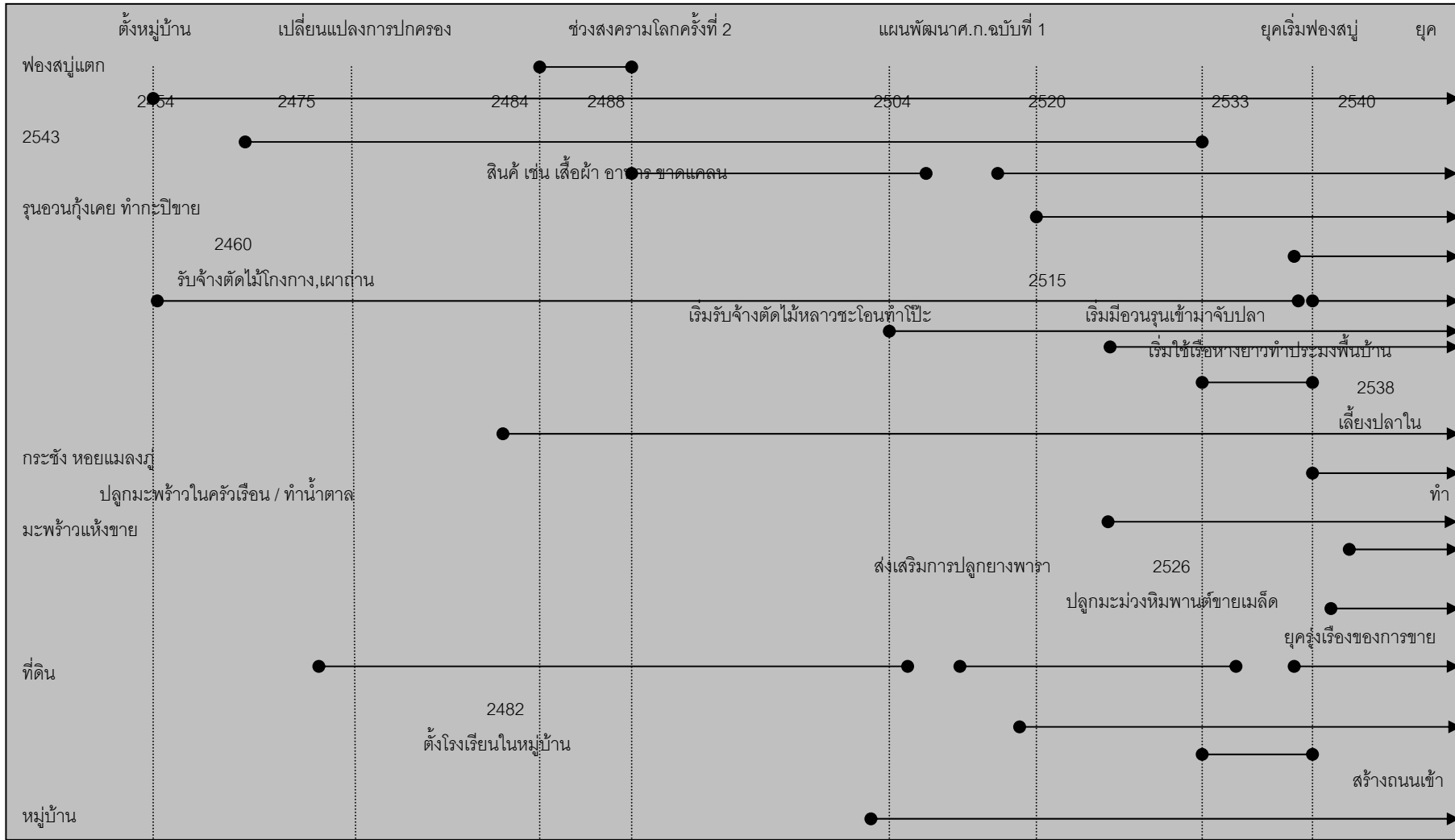
- ผู้นำชุมชน ตั้งแต่อดีต ถึงปัจจุบัน ทั้งที่เป็นธรรมชาติและที่เป็นทางการ ทำประโยชน์หรือสร้างอะไรไว้ให้กับชุมชน ทั้งดีและไม่ดี
- การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน ตั้งแต่อดีต ผลงาน/คุณงามความดีของผู้นำรุ่นเก่า การยอมรับผู้นำแต่ละยุคแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร การสืบทอดผู้นำตระกูลใด ต่อเนื่องหรือไม่
- เริ่มมีหน่วยงานรัฐเข้ามาทำงานกับชาวบ้านเมื่อไร หน่วยงานใด ทำอะไร มีบทบาทอย่างไร กระบวนการทำงานกับชาวบ้าน เป็นอย่างไร ส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างไรบ้าง
- ความรู้สึกและปฏิกิริยาของชาวบ้านต่อหน่วยงานรัฐต่างๆ ที่เข้ามาเป็นอย่างไร รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานรัฐต่างๆ เป็นอย่างไร เช่น ต่อต้าน ฟังพา เพราะอะไร
- การควบคุมทางสังคมของชุมชน ข้อห้าม/ ข้อปฏิบัติ วิธีการลงโทษถ้ามีการละเมิดใครมีบทบาทที่สำคัญ
- รูปแบบการทำงาน ของกลุ่ม หรือองค์กรภายนอกที่เข้ามาทำงานกับชุมชน ส่งผลกระทบต่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อกลุ่มองค์กรชาวบ้านเดิมหรือไม่ อย่างไร
- ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับ สถาบัน องค์กรภายนอก องค์กรรัฐหรืออื่นๆที่เข้ามาเกี่ยวข้อง
- ฯลฯ

ตัวอย่างผังประวัติศาสตร์ชุมชน

ที่มา : โกมาตวร จิ่งเสถียรทรัพย์และคณะ. (2545). วิถีชุมชน หน้า 121.

ผังประวัติศาสตร์ชุมชน

2480	2490	2500	2510	2520	2530	2540

ประวัติชีวิตบุคคลในชุมชน

คือเครื่องมือที่ทำให้เห็นรายละเอียดวิถีชีวิตของผู้คนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องราวชีวิตของชาวบ้าน เพิ่มมุมมองมิติความเป็นมนุษย์ ของชาวบ้านมากขึ้น

แนวทาง

1. วางกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา ได้แก่ คนด้อยโอกาส/คนจนในชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ กลุ่มผู้นำ/ผู้ที่ได้รับการยอมรับในชุมชน ฯลฯ
2. ตัวอย่าง คำถามประวัติชีวิต เช่น ประวัติความเป็นมาในการเข้ามาอยู่ในชุมชน ประวัติชีวิตครอบครัว อาชีพ ค่านิยม ทัศนคติความคิด ความเชื่อ ฯลฯ
3. แนวทางการสัมภาษณ์
 - การทำประวัติชีวิตควรหาเรื่องราว (story) จากรูปธรรมชีวิตของชาวบ้านมากกว่าข้อเท็จจริง (fact)
 - ควรเป็นคำถามปลายเปิดเพื่อถามถึงความเคลื่อนไหว / การเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตของคน ๆ นั้น มากกว่าจะใช้คำถามปลายปิด
 - สังเกตสภาพแวดล้อมและบรรยากาศการพูดคุยเพื่อประเมินสถานการณ์ และหาประเด็นที่จะเริ่มพูดคุยได้อย่างเหมาะสม
 - มองหาจุดเด่น ความสามารถพิเศษ หรือสิ่งที่เราประทับใจ เป็นหัวข้อเริ่มการสนทนา
 - ควรหลีกเลี่ยงคำถามหรือข้อมูลที่จะโยงไปสู่ความขัดแย้งและกระทบกระเทือนความรู้สึกของชาวบ้าน
 - ควรรู้จักบุคคลอื่นๆ ได้แก่การศึกษาผังเครือญาติเพื่อรู้จักผู้คนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของผู้ที่เราต้องการศึกษามาก่อน ซึ่งจะช่วยให้การตั้งคำถามและติดตามเรื่องราวชีวิตของเขาได้ดีขึ้น
 - ควรศึกษาประวัติชุมชนมาก่อน เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้ถูกสัมภาษณ์
 - การตั้งคำถามไม่ควรเร่งรัดเอาคำตอบ ควรรอให้ชาวบ้านคิดและค่อยๆ ตอบ
 - ระหว่างฟังเรื่องราว ควรจดบันทึกประเด็นต่างๆ หากต้องการรู้เรื่องราวเพิ่มเติมให้จดคำถามเอาไว้ แล้วเก็บรายละเอียดตอนท้าย
 - หลังจากสัมภาษณ์เสร็จ นำเนื้อหาทั้งหมดมาแยกประเด็นหลักและประเด็นย่อย
4. การจดบันทึกประวัติชีวิต อาจทำได้ด้วยการจดบันทึกแบบเส้นชีวิต
 - เขียนเส้นตรงตามแนวนอน 1 เส้นแทนเส้นชีวิตตลอดช่วงอายุตั้งแต่แรกเกิด – อายุปัจจุบัน
 - แบ่งเส้นชีวิตออกเป็นช่วงอายุ เมื่อฟังเรื่องราวชีวิตของผู้เล่าให้จดบันทึกเหตุการณ์ที่สำคัญ เป็น bullet point ไว้ใต้เส้นชีวิตตรงช่วงอายุที่เกิดเหตุการณ์นั้นๆ
 - ขณะสัมภาษณ์ ควรสังเกตอารมณ์ความรู้สึก ของผู้เล่าด้วย เช่น ความสะเทือนใจ ความประทับใจ ฯลฯ

บทที่ 5

เทคนิคในการศึกษาชุมชน

เทคนิคการศึกษาชุมชนมีหลายชนิด เทคนิคส่วนใหญ่ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อใช้ในงานพัฒนา การเกษตรและหรืองานพัฒนาชุมชนชนบท เทคนิคบางชนิดเป็นวิธีการที่ให้โอกาสประชาชนมีส่วนร่วมในการคิด วิเคราะห์และค้นหาปัญหา เพื่อสร้างเป้าหมาย ในการพัฒนา เทคนิควิธีการศึกษาชุมชนต่างๆ มีการปรับปรุงเพื่อใช้ในการศึกษา เก็บรวบรวมข้อมูลและสามารถนำมาประยุกต์เพื่อให้เกิดการพัฒนาได้มากขึ้น เทคนิคต่างๆ ได้แก่ การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA) การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม (PRA) การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท (RSA) การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (SSA) และการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA) (Rapid Rural Appraisal)

- เป็นการผสมระหว่างงานวิจัยแบบเดิมที่มากขึ้นตอน ใช้เวลานานกับการศึกษาอย่างรวดเร็วแต่วางแผนอย่างเป็นระบบ
- เน้นการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ระหว่างนักวิจัย จากสาขาต่างๆกับประสบการณ์ของชาวบ้าน
- ใช้วิธีการศึกษาและเครื่องมือหลายๆอย่างประกอบกันเพื่อให้เข้าใจสภาพชนบทที่ยิ่งขึ้น โดยใช้ข้อมูลมือหนึ่งเป็นสำคัญ

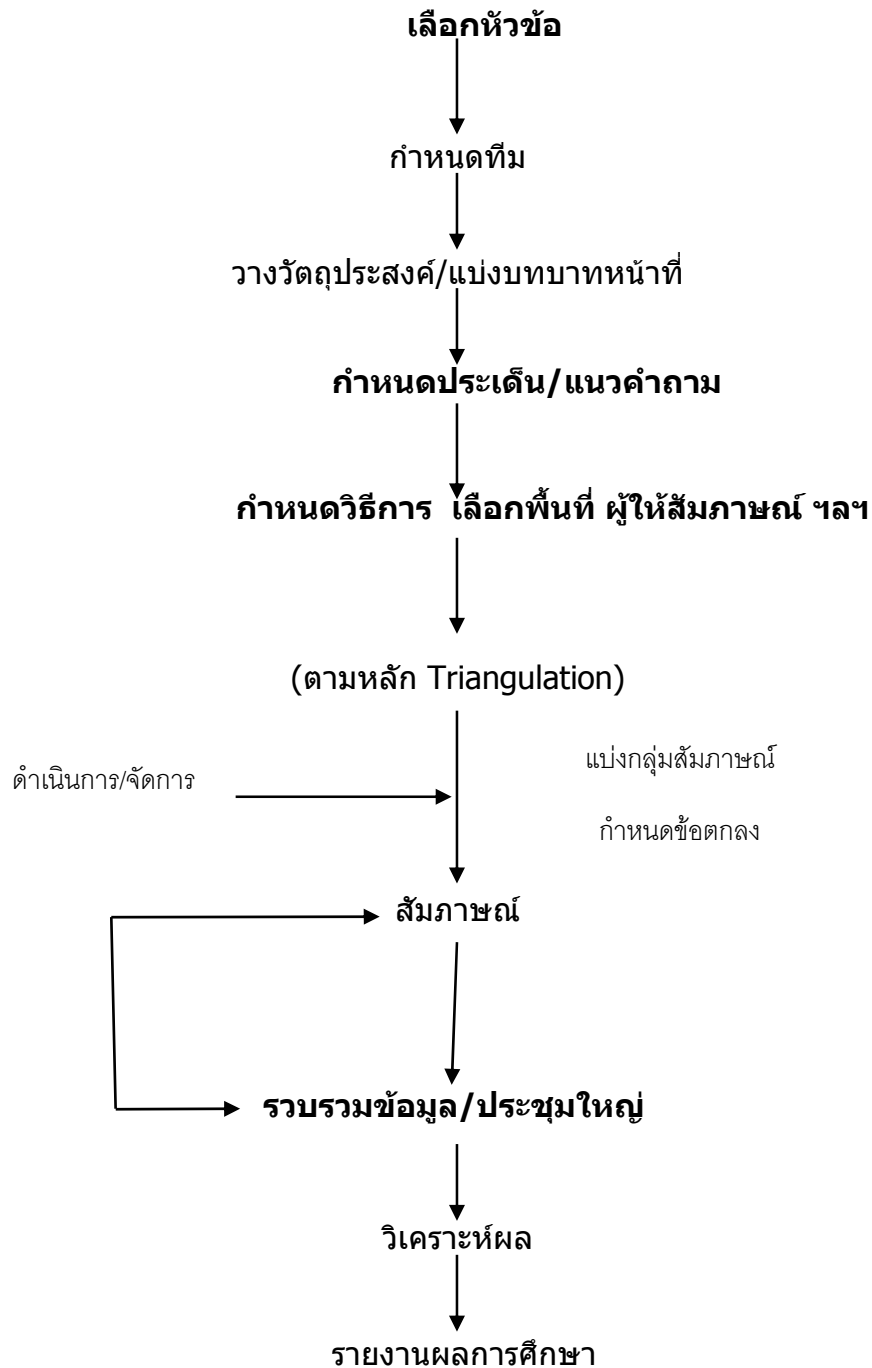
ลักษณะสำคัญ

1. ใช้ผู้วิจัยมาจากสาขาวิชาต่างๆ ในลักษณะสหวิทยาการ (Interdisciplinary) สมาชิกในทีมจะประชุมทำความเข้าใจร่วมกันถึงบทบาทหน้าที่ วัตถุประสงค์ ประเด็นที่ต้องการรู้ แหล่งข้อมูล เครื่องมือที่ใช้ ฯลฯ เพื่อศึกษาชุมชนร่วมกัน รวมทั้งหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน และรายงานผลการศึกษาร่วมกัน
2. การรวบรวมข้อมูล ใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง หรือแนวคำถามที่เตรียมไว้ (Semi- Structured - Interviewing หรือ SSI) กล่าวคือ เป็นการใช้แบบสอบถามกับการศึกษาที่มีอิสระแบบวิธีการของผู้สื่อข่าว ในการรวบรวมข้อมูลภาคสนามลักษณะการสัมภาษณ์จะเป็นการพูดคุยตามปกติแต่ไม่หลุดจากแนวคำถามที่เตรียมไว้ ไม่สนใจว่าจะเริ่มประเด็นใดก่อนหลัง ขึ้นอยู่กับบรรยากาศการสนทนาแต่ละครั้ง เมื่อต้องการข้อมูลใดเป็นพิเศษผู้สัมภาษณ์จะถามเจาะลึกไปเรื่อยๆ จนเพียงพอ
3. เน้นการเรียนรู้ของนักวิจัยที่รวดเร็วและต่อเนื่อง (Rapid and Progressive Learning) สรุปผลการศึกษาเป็นระยะ เช่น ทุกคืน / ทุก 2 คืน เพื่อประเมินข้อสรุปหรือเรียนรู้ตรงตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายที่ตั้งไว้หรือไม่ และหากได้ข้อมูลไม่ครบ/เกิดแนวคิดใหม่/เกิดความสงสัยในข้อมูล หรือการตีความ สามารถตามไปเก็บวันถัดไปเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง ผู้ศึกษาเกิดการเรียนรู้/เข้าใจเรื่องของชุมชนมากขึ้น
4. ใช้เทคนิคต่างๆ เป็นเครื่องมือช่วยเสริม SSI เช่น การสังเกต การทำฟังก์กิจกรรม ผังครอบครัว+เครือญาติ ปฏิทินชุมชน ฯลฯ
5. ใช้แนวคิดเรื่องสามมิติ (Triangulation) ได้แก่ ทีมวิจัยมาจากหลายสาขาที่เกี่ยวข้อง กำหนดกลุ่มตัวอย่างที่หลากหลาย กำหนดวิธีการ+เครื่องมือ+เทคนิคเพื่อเพิ่มคุณภาพข้อมูลในการวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละประเด็น เช่น เลือกศึกษาการปลูกข้าวในแปลงขนาดเล็ก กลาง ใหญ่ เลือกผู้ให้ข้อมูลจากผู้มีฐานะดี ปานกลาง ยากจน เป็นต้น
6. สำรวจหาความรู้เบื้องต้นและศึกษาข้อมูลอย่างต่อเนื่อง จนกว่าจะได้ข้อมูลที่ต้องการในระดับที่พอใจ (Exploratory and Highly Interactive Research) การศึกษาแต่ละรอบจะไม่

ใช้เวลานานนัก / นักวิจัยสามารถปรับสมมติฐานหรือแผนการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับสถานการณ์ได้ตลอดเวลา

ขั้นตอนการศึกษา โดยใช้วิธี RRA

ที่มา : สุเกสินี สุภธีระและสุจินต์ สิมารักษ์.บรรณาธิการ. คู่มือการประเมินสถานะชุมชนบทย่างเร่งด่วน. โครงการวิจัยระบบฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2530.

การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม (PRA = Participatory Rural Appraisal)

- เป็นวิธีการที่พัฒนาต่อจาก RRA
- หลักคิด แม้เทคนิค RRA จะช่วยให้เกิดความเข้าใจเรื่องต่างๆ ในชุมชนดีกว่าเครื่องมืออื่นๆ แต่เป็นคนภายนอกที่ได้ความรู้ คนในชุมชนเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูล ดังนั้นผลการศึกษาการวิเคราะห์จึงเป็นสายตาของคนภายนอก อาจประเมินผิดหรือถูกก็ได้ PRA จึงกำเนิดจากแนวคิดที่ว่า การศึกษาชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนควรกระทำ โดยเฉพาะสิ่งที่ชุมชนไม่รู้ มองข้าม หรือเข้าใจไม่ถูกต้อง เช่นไม่ได้ตระหนักถึงปัญหาที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ รู้ปัญหาแต่ไม่รู้สาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น ว่ามีสาเหตุมาจากอะไร ทำให้ไม่สามารถหาทางป้องกันหรือแก้ปัญหาที่ได้อย่างทันทั่วทั้ง

ลักษณะสำคัญ

1. คนในชุมชนเป็นคนศึกษาวิเคราะห์ เริ่มจากสิ่งที่ชาวบ้านคิด ชาวบ้านรู้ ชาวบ้านรู้สึก ชาวบ้านเชื่อแล้วค่อยจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ ด้วยตนเอง

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา เน้นที่ผลประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น และคนที่ร่วมกระบวนการให้มีความสามารถในการวิเคราะห์ ตัดสินใจ และสามารถวางแผนทางแก้ปัญหาของชุมชนได้มากขึ้น

๑ ขั้นตอนและเทคนิค

1. นักพัฒนากระตุ้นให้คนในชุมชนที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมมาร่วมประชุมเพื่อหาปัญหา
2. ช่วยกันกำหนดเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหา/วิธีการวิจัย เช่น การเก็บข้อมูล การใช้สื่อพื้นบ้านในการแสดง การอบรมพร้อมทั้ง มอบหมายหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องดำเนินการ
3. ดำเนินการรวบรวมข้อมูล
4. ทีมผู้ร่วมศึกษาวิเคราะห์ผลและนำเสนอข้อมูลต่อคนในชุมชน เพื่อระดมความคิดเห็น โดยให้การนำเสนอที่ง่ายต่อการเข้าใจแต่มีประสิทธิภาพ เช่น ใช้แผนภูมิ แผนที่ทางความคิด ใช้เสียงตามสาย ฯลฯ
5. เมื่อได้รับข้อมูลเพิ่มเติมแล้ว ทีมจะร่วมสรุปและให้ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหา

๒ บทบาทและคุณสมบัติของนักพัฒนา

✓ มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน สร้างความไว้วางใจ/ มั่นใจให้กับชุมชนว่าไม่มีเจตนาแอบแฝง หรือตกเป็นเครื่องมือของนักพัฒนา

✓ เข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา เช่น การพัฒนาที่ยั่งยืน การพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วม กระบวนการเรียนรู้ ฯลฯ

✓ ปรับเปลี่ยนแนวคิด ทัศนคติและพฤติกรรมให้สอดคล้องกับภารกิจ บทบาท หน้าที่ เช่น เชื่อมั่นว่าคนในชุมชนมีความรู้ความสามารถ ในการพัฒนาดตนเองได้

✓ มีบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกในกระบวนการเรียนรู้

✓ มองสิ่งต่างๆ ในเชิงบวก และมีความคิดเชิงสร้างสรรค์ (Positive Thinking)

✓ ยึดมั่นในหลักการประชาธิปไตย ความเสมอภาค เสรีภาพ ความยุติธรรม การแบ่ง

บทบาทหน้าที่ของคนในสังคม

✓ พัฒนาความรู้ / ทักษะที่จำเป็นให้แก่ตนเอง

✓ มีความอดทน และอยู่ร่วมกระบวนการตั้งแต่ต้นจนจบ

การสร้างบรรยากาศ

- เวทีพูดคุยที่ไม่เป็นทางการแต่ต้องนัดหมายล่วงหน้า
- เรียบง่าย เป็นธรรมชาติและเป็นกันเอง
- เตรียมความพร้อมชาวบ้าน / สถานที่ วัสดุอุปกรณ์

การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท

Rural System Analysis = RSA

เป็นเทคนิค ที่เน้นการศึกษาในระบบย่อยของชุมชน เพื่อให้เข้าใจองค์ประกอบย่อยต่างๆ ของชุมชน และเพื่อให้นักพัฒนารู้ถึงสภาพปัญหาการพัฒนาของชุมชน โดยวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคนกับทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อนำไปแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน

- พัฒนามาจาก RRA แต่มีการปรับปรุงเครื่องมือที่ใช้เก็บ/วิเคราะห์ข้อมูลบางประการ เพื่อให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

- RSA เป็นทั้งการศึกษา (เรียนรู้สิ่งที่มีอยู่) และการวิจัย (หาความรู้ใหม่) โดยเน้นระดับหมู่บ้านและครัวเรือนเท่านั้น

- RSA ถูกกำหนดเป็นขั้นตอนแรกในการทำงานพัฒนาเกษตรกรรายย่อยในชุมชน และตามด้วยกิจกรรมการพัฒนารูปแบบอื่น เช่น การกระตุ้นให้เกิดกลุ่ม การให้การศึกษแก่กลุ่ม การเสริมศักยภาพในการบริหารจัดการกลุ่ม การสร้างเครือข่ายจากกลุ่มที่มีอยู่ เชื่อมโยงแหล่งทรัพยากรหรือสถาบันพัฒนาจากภายนอก

- RSA ใช้วิธีการเก็บข้อมูล แบบ RRA เป็นหลัก และเสริมด้วยวิธีการเก็บข้อมูลแบบอื่น เพื่อให้ได้ภาพของชุมชนเพื่อให้ได้ภาพทั้งด้านเกษตร เศรษฐกิจและสังคมที่สมบูรณ์พอที่จะนำไปใช้สร้างกิจกรรมในการพัฒนาชุมชน

- วัตถุประสงค์ของ RSA เพื่อให้ให้นักพัฒนาที่ศึกษาและทำงานในชุมชน เข้าใจสภาพชุมชนโดยทั่วไป และรู้จักเกษตรกรรายย่อย (Small Farmers) ว่าเป็นใครบ้าง มีวิถีชีวิตเป็นอย่างไร ประสบปัญหาใด สนใจปรับปรุงคุณภาพชีวิตตนเองหรือไม่ มีช่องทางในการพัฒนาเกษตรกรรายย่อย อย่งไรบ้าง

- มีการพัฒนากรอบในการวิเคราะห์ขึ้นมาใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการวิเคราะห์ข้อมูลระดับชุมชน โดยเน้นความสัมพันธ์ ของคนแต่ละกลุ่มฐานะ กับทรัพยากรทั้งธรรมชาติ และที่สร้างขึ้น เช่น ระบบชลประทาน โรงเรียน วัด ศูนย์การเรียนรู้ ผู้นำ ภูมิปัญญาต่างๆ ฯลฯ ทั้งการได้มา การเข้าถึง โอกาสในการควบคุม ทรัพยากรต่างๆ เกิดจากความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทใด เช่น ความร่วมมือ การแข่งขัน การแย่งชิง ความขัดแย้ง การหลอกลวง ฯลฯ

กระบวนการและขั้นตอนของการวิเคราะห์ระบบชนบท (มงคล พนมมิตรและชาติชาย รัตนศิริ , 2540)

1. ทบทวนทำความเข้าใจกรอบแนวคิด วัตถุประสงค์ ประเด็นที่จะศึกษา
2. ศึกษาข้อมูลมือสองและสอบถามข้อมูลเพิ่มเติม
3. ตรวจสอบและนำข้อมูลมือสองบันทึกตามกรอบการศึกษาที่กำหนดไว้
4. พบปะผู้นำ ผู้อาวุโสและพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ
5. จัดประชุมแบบเป็นทางการกับชาวบ้านเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน
6. จัดทำแผนที่
7. เก็บข้อมูลรายครัวเรือน
8. รวบรวมและวิเคราะห์ ข้อมูลทั้งระดับครัวเรือนและระดับชุมชน

การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (SSA = Soft System Analysis)

เกิดจากแนวคิดที่นักพัฒนา (เป็นบุคคลภายนอก) นำกิจกรรม/โครงการจากส่วนกลางเข้าไปทำงานร่วมกับคนในชุมชน แต่ถ้ากระบวนการนั้นปราศจากความคิดเห็นและข้อโต้แย้งจากคนในชุมชน ผลของกิจกรรมหรือโครงการอาจจะบรรลุวัตถุประสงค์เพียงระยะสั้น หรือไม่มีประโยชน์ต่อชาวบ้าน ยังอาจจะเป็นผลเสียต่อระบบการแก้ปัญหาในระยะยาว ดังนั้น ถ้าเริ่มต้นการพัฒนาหรือแก้ไขจากสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่ จากสิ่งที่ต้องการได้ เพราะนั่นคือความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งคนนอกต้องเชื่อมั่น/เคารพความคิดชาวบ้าน โดยพื้นฐานความคิดว่า (ธนพรธณ ธานี, 2540)

- บุคคลแต่ละคนย่อมมีศักดิ์ศรี และเอกลักษณ์ของตนเอง จึงมีสิทธิ์ในการกำหนดวิถีชีวิตในทิศทางที่ตนต้องการ

- ถ้าได้รับโอกาสบุคคลแต่ละคนย่อมสามารถเรียนรู้ ปรับเปลี่ยนทัศนคติ และพฤติกรรมรวมทั้งพัฒนาขีดความสามารถในการรับผิดชอบต่อสังคมได้

- บุคคลแต่ละคนมีพลังความคิดริเริ่ม ความเป็นผู้นำ ชอนเร้นอยู่ หากได้รับการกระตุ้นและพัฒนาจะสามารถนำพลังเหล่านี้ออกมาใช้ได้

ดังนั้น SSA จึงเป็นเทคนิคเสริมสร้างและดึงศักยภาพ/ ขีดความสามารถในการพัฒนาของชุมชนให้สูงขึ้น เป็นการสร้างความรู้สึกที่ดีต่อชุมชนในการแก้ปัญหา จากการร่วมคิด ร่วมสร้าง เพื่อพัฒนาในทิศทางที่ชุมชนต้องการ

ขั้นตอนการวิเคราะห์ชุมชนด้วย SSA

1. การหาปัญหาในสถานการณ์ที่เป็นจริง

- เข้าถึงชุมชนพูดคุยซักถามและเรียนรู้สถานการณ์ชุมชนทั้งระบบ เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ให้ทราบถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ สถานการณ์ปัจจุบันของชุมชน

- นำสถานการณ์ ที่เป็นอยู่มาพูดคุย อภิปรายแลกเปลี่ยนในประเด็นต่างๆ ตามกระบวนการ ซึ่งต้องเคารพความคิดเห็นของแต่ละฝ่าย

2. ค้นหาคำตอบว่าชาวบ้านเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับปัญหานั้นๆ หรือไม่อย่างไร นำมาอภิปรายในรายละเอียด

3. สร้างภาพที่พึงประสงค์ (จินตนาการถึงสิ่งที่ควรจะเป็น) อภิปรายร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านและชาวบ้านกับนักพัฒนา เพื่อหาคำตอบว่าชาวบ้านต้องการเปลี่ยนสภาพปัญหาที่เป็นอยู่หรือไม่ อย่างไร และเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการ

4. หาแนวทางในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุถึงภาพที่พึงประสงค์

5. หาข้อตกลงเพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ตามโครงการหรือกิจกรรม

6. วางแผนร่วมกัน ทั้งชาวบ้านและนักพัฒนา ตามหลักการทำอะไร ทำเมื่อไร ที่ไหน ใครอย่างไร (หลักการ What Why When Where Who How)

7. ปฏิบัติตามแผน

8. ประเมินผล โดยเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ที่วางไว้หรือไม่อย่างไร มีผลกระทบอย่างไร ชาวบ้านมีความพอใจหรือไม่

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR)

เป็นกระบวนการที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในองค์กรหรือในชุมชน ร่วมศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกับนักวิจัย ผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสนอผลและอภิปรายผลการวิจัย เริ่มต้นจากคนที่อยู่กับปัญหา (Problems People) ค้นหาปัญหาร่วมกับนักวิชาการ (กระบวนการที่คนในชุมชนไม่ใช่ผู้ถูกระทำ แต่เป็นผู้กระทำ มีมีส่วนร่วมและมีอำนาจร่วมกันในการวิจัย) ซึ่งเป็นยุทธวิธีที่จะช่วยให้ชาวบ้านสามารถรวมตัวกันในรูปองค์กรชุมชน ละสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความเข้มแข็ง ทั้งโครงสร้างและการดำเนินงานโดยอาศัยเงื่อนไขการเพิ่มศักยภาพด้วยระบบข้อมูล ทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของข้อมูล เพราะจะช่วยให้สามารถวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนและทำการพัฒนาต่อไปได้ ซึ่งต้องอาศัยการฝึกฝนให้ชาวบ้านทำวิจัยเป็น โดยการสร้างทีมวิจัยท้องถิ่นขึ้นมา (ธนพรรณ ธาณี,2540)

- ปรัชญาพื้นฐานของ PAR ก็คือ ชาวบ้านเป็นผู้อยู่กับปัญหา อยู่กับข้อมูล อยู่กับความจริง เป็นผู้รู้ดีเท่ากับหรือมากกว่านักวิจัย ดังนั้นการปฏิบัติการใดๆ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตปัญหาการวิจัยจึงต้องเริ่มจากชาวบ้าน ไม่ใช่จากสมมติฐานของนักวิจัยหรือนักพัฒนาฝ่ายเดียว

- เป็นการวิจัยที่มีการเรียนรู้ผสมผสานระหว่างทฤษฎี ระเบียบวิธีวิจัย เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ของนักพัฒนา + ความต้องการและความรอบรู้ของชาวบ้าน

- เป็นการวิจัยที่มีองค์ประกอบสำคัญได้แก่ ปฏิบัติการ (Action) และการมีส่วนร่วม (Participation) ผสมผสานและดำเนินการควบคู่กันไป เพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนถูกนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาให้ได้มากที่สุด ในรูปการรวมตัวเป็นองค์กร

- ⊛ ปฏิบัติการ (Action) หมายถึงกิจกรรม/โครงการที่ต้องการดำเนินการและเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาด้านใดด้านหนึ่ง

- ⊛ การมีส่วนร่วม (Participation) การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่าย ที่รวมกิจกรรมวิจัย ได้แก่ ร่วมกันวิเคราะห์ สภาพปัญหา หรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจและดำเนินการจนสิ้นสุด

- วิธีการวิจัยแบบ PAR เป็นกระบวนการที่น่าจะสะท้อนความเป็นจริงที่มีความแตกต่างหลากหลาย ซับซ้อนโดยไม่มีรูปแบบตายตัว ไม่มีสูตรสำเร็จ แต่ต้องมีวิธีวิทยาที่เปิดกว้างและยืดหยุ่น ตามสถานการณ์ และการเปลี่ยนแปลงของสังคม

- นักพัฒนาควรมีบทบาทในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง และพัฒนาบทบาทของทั้งสามฝ่ายอย่างเท่าเทียมกัน

- นักวิจัยภายนอกชุมชนทำหน้าที่เป็นนักจัดองค์กร ช่วยอบรมความรู้ และทักษะในการทำวิจัยให้แก่ชุมชน รวมทั้งช่วยประสานงาน /เทคนิคต่างๆ ส่งเสริมให้ชาวบ้านมีบทบาทในทุกขั้นตอนและควรระวังการครอบงำความคิดและการตัดสินใจของชุมชน

ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สุชาติ ทวีสิทธิ์ (อ่างในปาริชาติ วลัยเสถียร,2543) อธิบายว่าขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมี 5 ขั้นตอน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ผสมผสานแนวสัจคิดการจัดการชุมชนและการเรียนรู้ปัญหาของชุมชนเข้าด้วยกัน ได้แก่

1. ระยะก่อนการทำวิจัย (Pre- Research Phase)
2. ระยะการทำวิจัย (Research Phase)
3. ระยะการจัดทำแผน (Planning Phase)
4. ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase)

5. ระยะการติดตามและประเมินผล การปฏิบัติงาน (Monitoring and Evaluation Phase)

1.ระยะก่อนการทำวิจัย (Pre- Research Phase)

- การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน
- การบูรณาการตัวนักวิจัยเข้ากับชุมชน
- การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน
- การเผยแพร่แนวคิด PAR แก่ชุมชน

2. ระยะการทำวิจัย (Research Phase)

- การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน
- การฝึกอบรมทีมวิจัยท้องถิ่น
- การวิเคราะห์ปัญหาซึ่งอาจเกิดขึ้นในกระบวนการ PAR และกำหนดแนวทางแก้ไข
- การออกแบบการวิจัยและเก็บข้อมูล
- การวิเคราะห์ข้อมูล
- การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมในชุมชน

3. ระยะการจัดทำแผน (Planning Phase)

- การอบรมทีมงานวางแผนท้องถิ่น
- การกำหนดโครงการหรือกิจกรรม
- การศึกษาความเป็นไปได้ของแผนงาน
- การแสวงหางบประมาณและหน่วยงานที่สนับสนุน
- การวางแผนเพื่อติดตามและประเมินผล

4. ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase)

- การกำหนดทีมงานปฏิบัติงานอาสาสมัคร
- การอบรมทีมงานปฏิบัติอาสาสมัคร

5. ระยะการติดตามและประเมินผล การปฏิบัติงาน (Monitoring and Evaluation Phase)

- จัดตั้งทีมงานติดตามและประเมินผลการทำงานของชุมชนเพื่อติดตามการดำเนินงานของฝ่ายปฏิบัติทุกระยะ
- เสนอผลการประเมินต่อที่ประชุมในชุมชน

วิธีการวิจัย

1. เน้นการศึกษาชุมชน ให้ความสำคัญกับข้อมูลและความคิดของชาวบ้าน เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็นร่วมกันเพื่อศึกษาถึงสภาพปัญหาในชุมชน หรือความต้องการของชุมชน ซึ่งเป็นการช่วยวิเคราะห์ว่าสภาพปัจจุบันในชุมชนมีข้อบกพร่องอย่างไร เรื่องอะไรบ้าง

2. เน้นการหาแนวทางในการแก้ปัญหา โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาทรัพยากรในท้องถิ่นว่ามีอะไรบ้างเพื่อนำไปสู่วิธีการแก้ปัญหา

3. เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการ เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ ถ้ามีปัญหาหลายเรื่อง และแนวทางแก้ปัญหาโดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นหลายวิธี ต้องพิจารณาาร่วมกันถึงปัญหาเร่งด่วนและวิธีการแก้ปัญหาที่เหมาะสม กับเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ความเชื่อและอื่นๆ

4. เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินงานแก้ปัญหาทุกขั้นตอน และสามารถดำเนินงานได้เอง หลังจากสิ้นสุดงานวิจัย

แนะนำหนังสืออ่านเพิ่มเติม สิทธิณัฐ ประพุทธนิตินสาร. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดและแนวปฏิบัติ, กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545

บทที่ 6 การจัดทำแผนแม่บทชุมชน

ความเป็นมาของการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยไม่ได้เป็นเพียงปัญหาเฉพาะด้านเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอ การขาดความเป็นตัวของตัวเองของสังคมไทยอันเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ขาดความสมดุล เพราะการครอบงำของแนวทางสากลที่ขึ้นาการพัฒนาประเทศมายาว นานเกือบครึ่งศตวรรษ

การพัฒนาประเทศตามกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมใหม่ การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นหลัก เน้นระบบการเกษตรแบบพืชเดี่ยวหรือการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ฯลฯ ผลการของการพัฒนาก็คือช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยกว้างมากขึ้นเรื่อย ๆ คนส่วนใหญ่ของประเทศพึ่งตนเองไม่ได้ ชีวิตผูกติดและพึ่งพาระบบ ฝากความมั่นคงของชีวิตและครอบครัวไว้กับรัฐ ครอบครัวแตกแยกไปคนละทิศละทาง ชุมชนอ่อนแอลงและล่มสลายไปที่ละส่วน เกิดปัญหาสังคมที่ซับซ้อน

เนื่องจากการพัฒนาที่ไม่สมดุล ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างภาคการผลิตที่แตกต่างกันระหว่างเมืองกับชนบท เกิดเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม ชุมชนชนบทหรือภาคเกษตรกรรมจึงตกอยู่ในฐานะผู้เสียสละ มีบทบาทในการเกื้อหนุนการพัฒนาภาคธุรกิจอุตสาหกรรมมาตั้งแต่ต้นและถูกทอดทิ้งให้ต่อสู้กับปัญหาโดยลำพังทั้งที่เป็นฐานรากของการพัฒนาภาคการผลิตอื่น

การแก้ไขปัญหาดังกล่าวมีอาจสำเร็จได้ด้วยมาตรการเฉพาะหน้าหรือเฉพาะด้าน สังคมไทยต้องการการวางรากฐานใหม่ ต้องการการพัฒนาที่เป็นตัวของตัวเอง การพัฒนาที่สร้างความสมดุลระหว่างคนทุกกลุ่มในสังคม ระหว่างภาคการผลิต ระหว่างเมืองกับชนบทมากกว่าการคล้อยตามกระแสการพัฒนาทางสากลที่เน้นเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง การพัฒนาสังคมไทยยุคต่อจากนี้ไปต้องมุ่งเป้าหมายการพัฒนาไปสู่สังคมพื้นฐานที่สัมพันธ์สอดคล้องต่อสถานการณ์แวดล้อมและปัญหาความต้องการในวิถีชีวิตของประชาชนทุกกลุ่ม ต้องมีกระบวนการประสานศักยภาพพื้นฐานภายในสังคมกับการเรียนรู้และก้าวทันโลก สร้างเอกลักษณ์การพัฒนาที่เหมาะสมสอดคล้องกับสังคมไทย

ยุทธศาสตร์ใหม่ของการพัฒนา จะมีทั้งระบบการพึ่งตนเองและระบบการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การพึ่งตนเองและการพึ่งพาอาศัยกันนั้นไม่ได้แยกส่วนออกจากกัน แต่เป็นกระบวนการที่ครอบครัวองค์กรชุมชนและเครือข่ายองค์กรชุมชน ต้องร่วมกันพัฒนาระบบการจัดการด้านต่าง ๆ มากขึ้น

การพึ่งตนเองในบริบททางสังคมแบบใหม่ การเพาะปลูกเพื่อกินและใช้ จึงมีความหมายเพียงกิจกรรมพื้นฐานของการพึ่งตนเองในระดับครอบครัว ระบบการจัดการผลผลิตและทรัพยากร บนฐานการเรียนรู้และภูมิปัญญาของชุมชนที่ต่อเนื่องจากการผลิตของครอบครัวมีอิทธิพลกำหนดการพึ่งตนเองมากกว่า เพราะครอบครัวและชุมชนวันนี้ต่างจากครอบครัวและชุมชนในอดีตที่มีความจำเป็นพื้นฐานต่างระดับกัน เพราะชีวิตครอบครัวและวิถีของชุมชนวันนี้ มีโครงสร้างและสัมพันธ์กับโครงสร้างที่ซับซ้อนกว่าอดีต

ระบบการพึ่งตนเองแบบเดิมที่ครอบครัวเป็นผู้แปรรูป เก็บถนอมผลผลิตของตนเองไว้บริโภคในระยะยาว ด้วยเทคนิควิทยาการแปรรูปต่าง ๆ เป็นรากฐานของการพัฒนาระบบการพึ่งตนเองแบบใหม่ที่มีทั้งการจัดเก็บผลผลิต การแปรรูปสร้างผลิตภัณฑ์ด้วยเทคโนโลยีพื้นบ้านและสมัยใหม่โดยชุมชนและเป็นของชุมชน

การเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ และการแลกเปลี่ยนผลผลิตในระบบการพึ่งตนเองแบบเดิมเป็นรากฐานของการพัฒนาการตลาดรูปแบบใหม่ของชุมชนซึ่งประกอบด้วย ตลาดในชุมชน ตลาดในเครือข่าย และการจัดการตลาดผลิตภัณฑ์ของครอบครัว องค์กร

ชุมชน และเครือข่าย เพื่อตอบสนองความต้องการของคนภายนอก เป็นการจัดการเพื่อการกระจายผลิตภัณฑ์ การจัดการเพื่อลดต้นทุนสินค้าที่ชุมชนผลิตเองไม่ได้ ต้องนำเข้าจากภายนอกชุมชน เป็นรูปแบบใหม่ของระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างครอบครัวกับครอบครัว โดยมีองค์กรชุมชนเป็นระบบจัดการ ระหว่างชุมชนต่อชุมชน โดยมีเครือข่ายองค์กรชุมชนเป็นระบบจัดการ และระหว่างองค์กรชุมชนและเครือข่ายองค์กรชุมชน กับคนภายนอกบนคุณค่าความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค

ระบบการพึ่งตนเองวันนี้ จึงพัฒนาต่อเนื่องจากรากฐานการพึ่งตนเองในอดีตปรับเปลี่ยนรูปแบบและเพิ่มระดับเทคโนโลยี การแปรรูปและการจัดการที่เหมาะสมกับยุคสมัย และเหมาะสมกับศักยภาพของคนในชุมชน แปรรูปและสร้างผลิตภัณฑ์ในชุมชน เพื่อให้ทุนผลผลิต และทรัพยากรของชุมชนไม่ใช้วัตถุดิบของภาคการผลิตและสังคมอื่น แต่จะเป็นการสร้างผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองความต้องการของคนและสังคม โดยมีเป้าหมายที่ครอบครัวในชุมชนเป็นอันดับแรก และครอบครัวในเครือข่ายชุมชน และคนในสังคมเมือง ฯลฯ ตามลำดับ มีการจัดการทางการตลาดที่สัมพันธ์กับผู้บริโภคโดยตรง

แผนแม่บทชุมชน : แผนแห่งการพึ่งพาตนเอง

หากกล่าวถึงแผนแม่บทชุมชนหลายคนคงมีความเข้าใจผิดคิดว่าเป็นแผนใหญ่ระดับนโยบายที่มีแผนงาน / โครงการหลายอย่างอยู่ในแผนแม่บทดังกล่าวนี้ แต่แท้ที่จริงแล้ว แผนแม่บทชุมชนที่จะกล่าวถึงในที่นี้คือ แผนแกนกลางของชุมชนที่มีกรอบและแนวทางในการพัฒนาชุมชนนั้น ๆ นั่นเอง แผนแม่บทชุมชนจะเป็นเสมือนหนึ่งเส้นทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายตามแนวทางที่ชุมชนต้องการ อันจะนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการที่จะคิด ทำ และปรับปรุงพัฒนากระบวนการทำกิจกรรมในชุมชน อันจะก่อประโยชน์แก่ชุมชนเอง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีอันดีงาม ตลอดจนมองถึงสวัสดิการอันพึงมีที่ชุมชนต้องการให้เกิดผลย้อนกลับมายังสมาชิกของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจำเป็นต้องได้รับการกระตุ้นอย่างเป็นระบบอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้จึงจำเป็นต้องอาศัยเวลา โอกาส เงินไข และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ด้วย

อย่างไรก็ดีขอทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้นก่อนว่า แผนแม่บทชุมชน ต้องเป็นกระบวนการ ระบบการเรียนรู้ เพื่อการพัฒนาคุณภาพของชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชน นักพัฒนา คือ ผู้กระตุ้น ผู้ประสาน ผู้อำนวยการความสะอาด ตลอดจนต้องเป็นผู้จัดเวทีการพูดคุย ผู้ช่วยจัดระบบข้อมูล และผู้ร่วมวิเคราะห์ข้อมูล เท่านั้น ส่วนการตัดสินใจเป็นเรื่องของชุมชน ที่เขาจะต้องตัดสินใจเองจากการที่เขาได้มีโอกาสพูดคุยจากข้อมูลจากการวิเคราะห์ข้อมูลของชุมชนของเขาเอง

หัวใจของกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชน

ประทวน พิกุลทอง ได้ให้ข้อคิดในการจัดกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชนว่า หัวใจของกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนนั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงสิ่งต่าง ๆ ต่อไปนี้

- ความพร้อมของผู้นำชุมชน
- ทีมหรือกลุ่มคนที่ต้องทำงานต่อเนื่องในชุมชน
- การจัดเวทีต่อเนื่องในชุมชน
- ความพิถีพิถันในการจัดเก็บข้อมูลของชุมชน ตลอดจนการตรวจสอบข้อมูล

อย่างต่อเนื่อง

- การร่วมมือและช่วยกันระบบข้อมูล
- การสลายความเกรงใจกันเองของผู้นำชุมชนในเวทีวิเคราะห์แผนแม่บทชุมชน
- สุดท้ายต้องไม่ลืมว่าแผนที่เกิดขึ้นคือแผนของชุมชน

กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

1. การจัดเวทีแลกเปลี่ยน เมื่อเราทำการคัดเลือกชุมชนที่จะดำเนินการจัดทำแผนแม่บทชุมชน แล้วสิ่งที่จะต้องดำเนินการที่สำคัญ คือ การจัดเวทีแลกเปลี่ยน การพูดคุยปรึกษาหารือ ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการจัดทำแผน หากдруร่วมความเต็มใจตั้งใจของชุมชน และแสวงหาความร่วมมือกับองค์กรชุมชนต่าง ๆ เช่น อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และพระสงฆ์ เป็นต้น
2. กระบวนการจัดเก็บข้อมูล กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นกระบวนการที่สำคัญ และกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ดีที่สุด คือ ให้ชุมชนได้เก็บรวบรวมข้อมูลของตนเอง เพื่อให้เขารู้จักชุมชนของตนเอง / ชุมชนอื่น ภูมิประเทศ ธรรมชาติ ผลผลิต สภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรมความเชื่อ กิจกรรมการพัฒนาในชุมชน การแสวงหาผู้นำที่ชุมชนมีความเชื่อถือ โดยการชี้แจงและชักชวน ซึ่งจะต้องเป็นผู้นำกิจกรรมผู้มีประสบการณ์ มีความคล่องตัว มีความรอบรู้ และมีความกระตือรือร้น
3. การวิเคราะห์จัดทำแผนแม่บทชุมชน โดยจะต้องพิจารณาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มา เพื่อดำเนินการ ดังนี้
 - 3.1) ประมวลความเชื่อมโยงปัญหา วิธีแก้ปัญหา การบริหารจัดการเข้ากับข้อมูล ศักยภาพ
 - 3.2) นำความคิดสู่ชุมชน จัดเวทีแลกเปลี่ยน
 - 3.3) รวบรวมจัดหมวดหมู่ลำดับความสำคัญ
4. พัฒนาสู่โครงการ / กิจกรรม เมื่อได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลโดยชุมชนแล้ว ก็จะนำเอาข้อมูลที่ได้มาพัฒนาสู่โครงการหรือกิจกรรม โดยพิจารณาตามความสำคัญของปัญหา ความเร่งด่วนของแหล่งทุน และการดำเนินการโดยไม่ต้องหางบประมาณ เป็นต้น
5. สิ่งที่ต้องไม่ละเลย และเป็นกรอบของการจัดทำโครงการ / กิจกรรมของชุมชน ก็คือ การพึ่งพาตนเองของชุมชนลดการพึ่งพาจากภายนอกชุมชนให้มากที่สุด นั่นคือ แผนแม่บทชุมชนอย่างแท้จริง

บทสรุป

การทำงานการพัฒนาชนบท หรือชุมชนแนวใหม่ ของบุคคลหรือองค์กรในภาครัฐ หรือเอกชนก็ตาม จำเป็นต้องมีการปรับบทบาทใหม่ ต้องละเลิกความเคยชินในระบบและวิธีการเดิม และต้องเข้าใจในองค์รวมของการพัฒนาชุมชนว่า " การพัฒนาชุมชน มิใช่การสงเคราะห์หรือการนำเงินทุนไปให้" หรือเปรียบเทียบเช่นเดียวกับการที่ชุมชนอยากจะทำปลา นักพัฒนาจะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ชุมชนรู้จักเครื่องมือหาปลา เพื่อใช้ในการจับปลา หรือให้ชุมชนรู้จักวิธีการเลี้ยงปลา ไม่ใช่วิธีการนำปลาไปแจก เพราะหมดยุคสมัยในการทำเช่นนั้นแล้ว

ปัจจุบันประเทศไทยของเรามีได้มีเงินเหลือเฟือ หรือมีเงินทุนที่จะทำโครงการพัฒนาได้ได้อย่างคล่องตัวอีกแล้ว เงินทุนที่ไหลล้นเศรษฐกิจของประเทศไทยยังจำเป็นต้องอาศัยการกู้ยืมจากต่างประเทศเสริมสภาพคล่องให้การเงิน และการคลังดำรงสภาพอยู่ต่อไปได้ และหากเรายังต้องพึ่งพาอาศัยเงินกู้จากต่างประเทศ เพราะงบประมาณของรัฐจำเป็นต้องตั้งไว้เพื่อการใช้หนี้ต่างประเทศในทุกปีเรื่อย ๆ ไปและยังทำให้งบประมาณในงบลงทุนเพื่อการพัฒนาต่าง ๆ ลดลงเป็นลำดับเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม หนทางในการอยู่รอดของประเทศไทยก็ยังพอมีหนทาง นั่นคือ การหยุดกู้เงินจากต่างประเทศ ก้มหน้าก้มตาใช้หนี้ที่มีอยู่ให้ทุเลาเบาบางลงไป และสิ่งสำคัญที่สุด จะต้องเสริมศักยภาพของชุมชนทุกชุมชนให้มีความเข้มแข็ง เป็นชุมชนที่พึ่งพาตนเองได้ พึ่งพากายนอกชุมชนให้น้อยที่สุด

อย่างไรก็ดี หลักการดังกล่าวข้างต้นน่าจะเป็นจริงเป็นจิงขึ้นมาได้ นั่นก็คือ เหล่า นักพัฒนาทุกภาคไม่ว่าจะเป็นภาครัฐและเอกชน ที่มีจิตสาธารณะต้องออกมาทำงานกัน ให้มาก ๆ ทำงานตามบทบาทภารกิจ และตามความถนัดของตนเอง นั่นก็คือ การผลักดัน ให้เกิดแผนแม่บทชุมชนของแต่ละชุมชนขึ้นมาให้ได้ หากชุมชนทุกชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ นั่นก็หมายถึงประเทศไทยสามารถพึ่งพาตนเองได้เช่นกัน

กรณีตัวอย่าง บทเรียนการเรียนรู้ของชุมชนเขาคครามในการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

พระพุทธรูปองค์ที่ว่า "ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน" ศาสตามุขมัทธกกล่าวว่า "หากสุ รุจักตัวเอง สุเจ้าจะรุจักพระเจ้า"

ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นปัญหาโลกแตก เพราะองค์กรของรัฐหวังพึ่ง ต่างประเทศ องค์กรรัฐวิสาหกิจหวังพึ่งภาครัฐ องค์กรชุมชนหมู่บ้านคอยการสนับสนุน จากภาครัฐแม้กระทั่งองค์กรเอกชนก็หวังพึ่งรัฐและต่างประเทศ ปัญหาเศรษฐกิจล้มทั้ง กระดาน เพราะหวังพึ่งผู้อื่น โดยไม่ได้มองศักยภาพของตนเอง ศักยภาพของประเทศ ตนเอง งานอาชีพตนเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน

ชุมชนเขาคครามยกหลักการข้างต้นในเอกสาร "แผนแม่บทชุมชนเข้มแข็งตำบล เขาคคราม" เพื่อแสดงจุดยืนในการพัฒนาตนเอง และขยายความต่อว่า "พัฒนาชุมชนให้ เข้มแข็งโดยการพึ่งตนเองเป็นหลัก การพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น การลงแขก พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้ เป็นต้น เป็นแนวทางที่มีมาในอดีตที่ทำให้ เศรษฐกิจและสังคมสงบร่มเย็นเป็นสุข ชุมชนเขาคครามจัดทำแผนแม่บทชุมชนเพื่อหล่อ หลอมคนตำบลเขาคครามให้สามารถพึ่งตนเอง และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในสังคม อนาคตได้ โดยการสร้างเครือข่ายคน เครือข่ายชุมชน เครือข่ายทุนและเครือข่าย ตลาดในตำบลเขาคคราม"

ชุมชนเขาคครามก่อนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาแผนแม่บทชุมชน เป็น ชุมชนที่เผชิญกับปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ หนี้สินทวีคูณขึ้น สมาชิก 1,600 กว่า ครอบครัวทั้งตำบลเป็นหนี้รวมกันมากกว่า 100 ล้านบาท ผู้นำชุมชนแบ่งออกเป็นฝัก เป็นฝ่าย คิดไปคนละอย่าง ทำกันไปคนละทาง ความขัดแย้งของความคิดของผู้นำ ชุมชน ทำให้ปัญหาต่างๆของชุมชนไม่ได้รับการแก้ไข คนในชุมชนต่างคนต่างดิ้นรน หาทางออกลำพังด้วยตนเอง จนผู้จัดการสำนักงานสาขาจังหวัดกระบี่ของธนาคารเพื่อ การเกษตรและสหกรณ์ ให้ความสนใจชุมชนนี้ เพราะเป็นชุมชนที่มีปัญหาหนี้สินรุนแรง เป็นอันดับต้นๆ ของธนาคาร ตัดสินใจเข้าร่วมรับรู้ในสภาพการณ์ที่ชุมชนเผชิญอยู่ ร่วมกันกับคนในชุมชน และเป็นที่มาของการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาแผนแม่บท ชุมชนให้กับชุมชนเขาคคราม

กระบวนการเรียนรู้

หัวใจสำคัญของการจัดทำแผนแม่บท คือ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับคน ในชุมชน เพื่อให้หลุดพ้นจากวิถีคิดแบบพึ่งพากรัฐหรือภายนอก

องค์ประกอบที่สำคัญ คือ การจัดกระบวนการ 2 ระดับ ระดับแรก เป็นการ เรียนรู้ของผู้นำชุมชน ระดับที่สอง คือ การขยายผลการเรียนรู้จากผู้นำลงสู่ชุมชน

การเรียนรู้ของผู้นำในระดับแรก มีเวทีการเรียนรู้เป็นเครื่องมือสำคัญ ผู้นำชุมชน จำนวน 120 คน ของเขาคคราม ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. ประธานกลุ่มต่างๆ ผู้นำ ผู้รู้ของชุมชน ความเป็นผู้นำช่วยให้พวกเขาเรียนรู้จากการ พุดคุย การอ่าน และรับข้อมูลข่าวสาร เรียนรู้จากการปฏิสัมพันธ์กับวิทยากรและคน ภายนอก

การเรียนรู้ระดับที่สอง คือ การเรียนรู้จากการปฏิบัติ และจากการสื่อสารในระบบชุมชน ซึ่งไร้รูปแบบตายตัว โดยบทบาทของผู้นำที่ผ่านการเรียนรู้จากระดับแรก ขยายผลในชุมชน ในวัด ในสภาคาแฟ ตลอดจนในการทำกิจกรรมร่วมกันกับสมาชิกในชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชนต้องเชื่อมโยงการเรียนรู้ 2 ระดับนี้ เข้ามาอยู่ในกระบวนการเดียวกัน ต่อเนื่องกัน เพื่อให้ข้อมูลข่าวสารและความรู้ไหลซึมเข้าสู่วิถีชีวิตปกติของชุมชน

แผนแม่บทชุมชนเข้มแข็งตำบลเขาคราม

ความมุ่งมั่น

ผู้นำชุมชนเขาครามประกาศความตั้งใจไว้ในเอกสารแผนแม่บทของชุมชนเขาครามไว้หลายประการ ประเด็นที่น่าสนใจมีดังนี้

1. มองย้อนอดีตกาลใน 40 ปีที่ผ่านมา ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของตำบลเขาคราม
2. เสริมสร้างแนวคิด ทศนคติ กรอบวิสัยทัศน์ของประชาชนในตำบลว่า อนาคตของตำบลเขาครามใน 1-10 ปีข้างหน้า จะเป็นอย่างไร
3. เสริมสร้างวิสัยทัศน์คน งาน เงิน และด้านสวัสดิการสังคมในตำบล เพื่อให้มีคุณภาพ มีศักยภาพ และมาตรฐานเท่ากับชุมชนเมืองในอนาคตข้างหน้า
4. เพื่อพัฒนาเครือข่ายแผนแม่บทชุมชนเข้มแข็ง ให้สามารถพึ่งพาตนเองได้
5. พัฒนาแนวร่วม หรือ พันธมิตรในภาครัฐ ภาคเอกชนมาเชื่อมโยงประสานงานกัน
6. จับมือประสานงานร่วมกันระหว่างชุมชนกับองค์กร สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเป็นปึกแผ่นและก้าวหน้าต่อไปในอนาคตของตำบลเขาคราม
7. พัฒนา "องค์กรศึกษาและพัฒนาแผนแม่บทชุมชนเข้มแข็งตำบลเขาคราม" ให้มีแนวทาง แนวคิด วิสัยทัศน์ ในการพัฒนาตำบลให้ทันสมัยและก้าวหน้าไปสู่ระดับประเทศ
8. สร้างและพัฒนาภาวะผู้นำของสภาบริหารชุมชนตำบลเขาครามเป็นขั้นเป็นตอนและสามารถสืบสานส่งต่อไปสู่การสร้างแกนนำให้เป็นผู้รุ่นใหม่
9. สร้างเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ระดับหมู่บ้าน และพัฒนาสู่เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ระดับตำบลให้เป็น "ธนาคารตำบล"
10. สร้างคนให้มีคุณธรรมโปร่งใส พัฒนาด้านความคิด ความอ่าน วิสัยทัศน์ ผู้คนที่ร่วมงานในกลุ่มไปสู่ฐานอุตสาหกรรมชุมชนตำบล ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สร้างงาน สร้างเงิน และสวัสดิการในชุมชน เพื่อเป็นแนวทางตามแผนแม่บทชุมชนเข้มแข็ง
11. สร้างระบบเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน ให้เป็นแหล่งรายได้เสริม และพัฒนาไปสู่รายได้หลัก เป็นการสร้างงาน สร้างอาชีพ และสร้างระบบเศรษฐกิจพึ่งพาตนเองของชุมชน ก่อให้เกิดการสร้างรายได้แบบเกษตรยั่งยืน
12. สร้างจิตสำนึกของผู้คนในตำบล โดยลดค่าใช้จ่ายที่ทำให้เสียลดการค้าในตำบล และเพิ่มดุลการค้า โดยการผลิต แปรรูป และทำการตลาดเอง

วิสาหกิจชุมชนเขาคคราม

กิจกรรมทางเศรษฐกิจ 38 กิจกรรม ที่กำหนดในแผนแม่บทชุมชนเข้มแข็งตำบลเขาคคราม ทุกกิจกรรมมีเป้าหมายและมีการวิเคราะห์ก่อนการตัดสินใจบรรจุไว้ในแผน ในกระบวนการเรียนรู้มีการจัดให้มีการศึกษาดูงานให้รู้จักว่าชุมชนอื่นมีทางเลือกอย่างไร มีอะไรให้ศึกษา

มีตัวอย่างหนึ่งของการศึกษาการสังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อกำหนดงาน และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ - สังคมของชุมชนเขาคคราม คือ

ข้าว ชุมชนเขาคครามเลิกการทำนา ต้องซื้อข้าวกินปีละ 6 ล้านบาท แผนด้านการผลิตคือ พัฒนาการทำนาทำไร่(ข้าว) และแผนการพึ่งตนเอง(ระบบอาหาร) คือ การทำโรงสีขนาดเล็ก ข้าวเปลือกจากเครือข่ายชุมชนที่ทำนาจะส่งเข้ามายังชุมชนเขาคคราม และสีเป็นข้าวสาร เพื่อตอบสนองตลาดมูลค่า 6 ล้านบาทต่อปีในตำบล ส่วนเกินจากการบริโภค คือ ขายในตลาดท้องถิ่น

บทสรุป

ชุมชนเขาคครามผ่านการเรียนรู้ ได้สรุปประสบการณ์ของตนเองเป็นบทเรียนเล่มโต ที่ผู้นำชุมชนทุกคนกล่าวไว้ว่า วันนี้เรารู้จักตนเอง รู้จักโลกมากขึ้น การรู้จักตนเอง และรู้จักโลก โดยเฉพาะโลกกว้างที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ทำให้เรารู้อนาคต รู้วิธีเดินหน้าไปสู่อนาคตเป็นอนาคตที่ทุกคนร่วมกันกำหนด โดยวิธีคิดที่มีอิสระมากขึ้น

บทเรียนของชุมชนเขาคครามบ่งบอกว่า การพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ต้องเริ่มต้นจากกระบวนการเรียนรู้ วิสาหกิจชุมชนต้องเกิดจากความคิดสร้างสรรค์ในบริบททางเศรษฐกิจสังคมของแต่ละชุมชน ด้วยกระบวนการของชุมชนเอง วิสาหกิจชุมชนไม่สามารถเกิดและเติบโตได้ภายใต้วิธีคิดแบบนักส่งเสริม ที่คนคิดและคนทำไม่ใช่คนคนเดียว

ที่มา : เสรี พงศ์พิศและคณะ. (2544). **วิสาหกิจชุมชน**. กรุงเทพฯ : ภูมิปัญญาไท.

